

Ahti Saarenpää

OIKEUSINFORMATIikka

Oikeusinformatiikka on oikeustieteellinen tutkimus- ja opetusala, jonka puitteissa tutkitaan ja opetetaan oikeuden ja informaation sekä oikeuden ja tietotekniikan välisiä suhteita eri muodoissaan samoin kuin niissä ilmeneviä oikeudellisia sääntely- ja tulkintakysymyksiä.

1. Oikeusinformatiikka oikeustieteiden perheessä

1.1 Tiede yhteiskunnassa

Oikeustiede oikeuden ja oikeuksien tieteenä ei ole yhtenäinen staattinen kokonaisuus. Tiede elää ja muuttaa muotojaan. Suhteessa muihin tieteisiin ja ennen kaikkea sisäisesti oikeustieteen ja sen eri osa-alueiden rajat muuttuvat jatkuvasti. Tiede on sanalla sanoen dynaaminen yhteiskunnallinen ilmiö. Tämä on erityisesti syytä muistaa puhuttaessa oikeusinformatiikasta yhtenä aikamme merkittävistä oikeustieteistä.

Oikeustieteiden muutoksessa ja muutosvaikutuksissa on kysymys on paitsi tieteen yleisestä palvelutehtävästä, myös *tieteen* harjoittamisen institutionaalisista edellytyksistä yhteiskunnassa. Tiede palvelee yksilöitä ja yhteiskuntaa; meitä kaikkia. Tämä on tieteen olemassaolon keskeinen perusedellytys. Mutta tiede ei saa palvella vain sitä, mikä kussakin tilanteessa on hetkellisesti käytännössä tärkeää. Sen ohella tiede katsoo eteenpäin ja tiede katsoo taaksepäin. Se ennakoi, ottaa kantaa muutoksiin, paljastaa ongelmia ja tiede myös säilyttää sen, mikä hetkellisesti saattaa vaikuttaa vähemmän arvokkaalta. Tieteen kehityksen muutokset eivät siten aina ole tarkoin suhteessa yhteiskunnan muutoksiin ja niihin liittyviin käytäntöjen välittömiin tarpeisiin. Tieteen markkinoilla tärkeää on muukin, kuin hetkellinen myyvyys.

Palvellakseen yhteiskuntaa tieteellä onkin oltava yhtenä keskeisenä mahdollisuutena, itse asiassa välttämättömänä

ominaisuutena kriittinen asenne valtaan, vallankäyttöön sekä markkinoihin. Siksi opetuksen ja tutkimuksen *vapaus* on nykyisin jo *perustuslaissa* turvattu oikeus. Tieteen vapaus jos mikä erottaa tieteen useimmista muista merkittävistä yhteiskunnallisista toiminnoista. Palvelutehtävästään huolimatta *vapaa tiede* ei demokratiassa saisi alistua hetkellisiin yhteiskunnallisiin tai taloudellisiin pyyteisiin.

Perustuslaki 16 §

Sivistykselliset oikeudet

Jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen.

Oppivelvollisuudesta säädetään lailla.

Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä.

Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu.

Tiedettä on aikojen saatossa luonnehdittu monin tavoin. Yksi vakintuneimmista yleisistä luonnehdinnoista liittyy totuuteen. Tiede pyrkii - näin on tapana sanoa - totuuteen ja vain totuuteen. Näin tehdessään se järjestää, pelkistää, paljastaa, tekee näkymättömän näkyväksi ja tarvittaessa kritisoi. Siksi tiedettä ei ole demokratiassa lupa sitoa poliittisiin tavoitteisiin eikä taloudellisiin pyyteisiin. Tieteen sisällön riippumattomuuden takaajana opetuksen ja tutkimuksen vapaus onkin yksi demokratian pysyvistä teoreettisista kulmakivistä. Se on osa nykyaikaista yhteiskuntasopimusta.

Tieteen rahoitus ja sen sidonnaisuus koulutusjärjestelmään ovat käytännössä tieteen vapauden kriittisiä reunaehtoja. Niiden laatu, laajuus ja päätöksenteon järjestämistavat luovat eräänlaisen välttämättömän perusjännen yhteiskunnan toimintojen ja tieteen vapauden välille. Vapaaseen tutkimukseen käytettävissä olevien resurssien niukkuus kaventaa pysyvästi tieteen vapautta. Käytännössä yhteiskunta ja markkinat loukkaavat muutoinkin usein tieteen vapautta. Niinpä 1970-luvun tutkintoasetuksissa, jotka olivat voimassa aina 1990-luvun puoliväliin, valtiovalta kertoi, mitä oppiaineita akateemisiin tutkintoihin tuli kuulua ja mitä näissä ainessa tuli opettaa. Ja nykyisin opetusministeriö sekä Suomen Akatemia ohjaavat erilaisilla hankepäätöksillään tiedettä tavalla, mikä kiistatta kaventaa tieteen vapautta.

Toisella tapaa tieteen vapaus osoittautuu rajalliseksi, suhteelliseksi tarkasteltaessa *teknologisen* ja *humanistisen* kulttuurin

rajanvetoa. Tämä englantilaisen lordi Snown tunnetuksi tekemä kulttuurien rajanvetokilpistyy paitsi tieteen sisäisiin erilaisuuksiin, myös rahoitukseen. Humanistisia tieteitä ja yhteiskuntatieteitä on totuttu pitämään halpoina, luonnontietitä ja yleisemmin tekniikkaa kalleina tieteinä. Teknologisen kehityksen korostaminen on ollut ja on omiaan tuomaan tieteidenkin alueelle taloudellisesti kahden kerroksen väkeä; väkeä, joka ei juurikaan keskustele keskenään.

Tämä ero on erityisen ongelmallinen nykyisin teknologisen ja humanistisen kulttuurin välttämättömien kosketuspintojen lisääntyessä jatkuvasti. Kun valtio on muuttumassa hallintovaltiosta *oikeusvaltioksi* ja kun informaatioyhteiskunta on muuttumassa oikeudellistuvaksi *verkkoyhteiskunnaksi*, kahden kulttuurin yhteensovittaminen on etenkin oikeustieteen arkipäivää. Samalla kohtaavat uusin tavoin halvat ja kalliit tieteet, jotka ovat olleet pitkään kaukana toisistaan. Uusi yhteistyö ei aina ole helppoa, mutta se on välttämätöntä, jotta tieteet täyttäisivät palvelutehtävänsä.

1.2 Oikeustiede tieteenä

Oikeustiede on yksi oikeutta tutkivista tieteistä. Oikeus on sinänsä vapaa tutkimuksen kohde. Sitä ei ole varattu vain oikeustieteelle. Mutta yhtenä vanhimmista tieteistä, tai kuten myös on usein tapana sanoa, yhtenä vanhimmista tieteeksi muuttuneista taidoista, oikeustiede omaa merkittävän etulyöntiaseman oikeuden tutkimuksessa. Ja vastaavasti se on perinteinen *profession* - lakimieskunnan - kouluttaja. Voimmekin sanoa, että oikeustiede on oikeuden tutkimuksen johtava erityistiede.

Kun laatuvaatimukset kasvavat oikeudellistuvassa verkkoyhteiskunnassa ja kun oikeusvaltio asettaa yhtä lailla lisääntyviä vaatimuksia oikeudellisen tiedon sisällölle ja sen käyttötavoille, oikeustieteen asema oikeuden tutkimuksen johtavana tieteenä on entisestään vahvistumassa. Muiden tieteiden on yhä vaikeampi kilpailla oikeuden syvässä tutkimuksessa ja opetuksessa. Mutta samalla on nähtävissä myös tieteidenvälisen yhteistyön kasvun merkittävä tarve. Tieteet toimivat entistä enemmän yhdessä sekä humanistisen ja teknologisen kulttuurin rajat ylittäen että muutoin. *Tieteellisen yleissivistyksen* tarve kasvaa muuttuvassa yhteiskunnassa.

Oikeustiede itsessään jakautuu *systemaattisesti* eri oikeudenaloihin. Tämä systematiikka on sekä asiallinen - käsiteltävien asioiden erilaisuudesta johtuva - että perimmältään

myös paljossa työnjaollinen. Yhteiskunnan oikeudellistuessa ja monimutkaistuessa on jo oikeudellisen ja muun informaation määrän kasvusta johtuen ollut yhä vaikeampaa harjoittaa riittävän syvällistä, laadukasta tutkimusta ja opetusta erikoistumatta jollekin tahi joillekin oikeudenaloille. Erikoistuminen on siten myös inhimillisten kykyjen rajallisuuteen liittyvä ilmiö.

Oikeustieteen aloja onkin lukuisia. Jaottelu ulottuu perinteisestä yksityisoikeuden ja julkisoikeuden kahtiajaosta aina esimerkiksi valokuvaoikeuden, tavaramerkkioikeuden, sähköoikeuden ja avaruus-oikeuden kaltaisiin erityisaloihin. Puhumme nykyisin etenkin kansainvälisessä katsannossa vakiintuneesti jo kymmenistä eri oikeudenaloista. Merkittävä osa niistä on kuitenkin yksittäisten ilmiöiden sääntelyä seuraavia suppeita erityisaloloja.

Oikeustieteen puitteissa eri oikeudenalojen keskinäinen asema perustuu osaltaan siihen, miten tärkeäksi jokin ala kulloinkin arvioidaan ja toisaalta siihen, miten vahvat traditiot jollain oikeudenalalla jo on. Yhtä lailla oikeudenalat vaihtelevat maittain. Asioita tutkitaan ja opetetaan erilaisissa asiayhteyksissä oikeuskulttuurista riippuen.

Tämän lisäksi on vielä huomattava asian organisatorinen puoli. Etenkin yliopistolaitoksessa institutionalisoituessaan ja byrokratisoituessaan tiede muuttuu myös helposti tieteenalojen totuttuja rajoja säilyttäväksi. Tieteen totuus ja organisaation vakaus osoittautuvat toisinaan toisilleen vastakkaisiksi arvoiksi. Siksi uuden tieteenalan on joskus vaikea vakiinnuttaa nopeasti paikkaansa tieteiden perheessä. Muutosvastarinta on on valitettavasti myös tieteessä tunnettu inhimillinen ja byrokraattinen ilmiö.

1.3. Oikeusinformatiikka muutosten tieteenä

Oikeusinformatiikkaa voidaan nykyisin hyvällä syyllä kutsua ennen kaikkea *muutosten* oikeustieteeksi. Se näet on ainakin viidellä eri tapaa poikkeuksellisen kiinnostava, muutokseen pohjautuva ja niihin kantaa ottava ottava tiede.

1.3.1 Oikeusinformatikka uudehkona tieteenä

Oikeusinformatiikka on ensinnäkin ollut ja on yhä edelleen uudeksi luonnehdittu tiede. Sen todetaan niin ikään vakiintuneesti liittyvän yhteiskunnan muutokseen palveluyhteiskunnasta informaatioyhteiskunnaksi. Kolmas oikeusinformatiikan keskeinen tunnusmerkki on sen vaikutus muuttuvaan oikeuskulttuuriin. Neljäs

ominaispiirre liittyy tieteelliseen yleissivistykseen. Oikeusinformatiikka omaa monenlaisia merkittäviä ja välttämättömiä siteitä muihin tieteisiin, etenkin informaatiotieteisiin.

Kaikki nämä seikat ansaitsevat aluksi tulla lyhyesti selostetuiksi. Ilman niiden mainitsemista oikeusinformatiikan paikkaa ja tehtäviä oikeustieteiden nykyisessä perheessä olisi vaikea ymmärtää.

Uudeksi luonnehdittuna, jos kohta jo runsaat puoli vuosisataa eri tavoin harjoitettuna modernina oikeustieteenä oikeusinformatiikka on oikeustieteen perinteistä systematiikkaa muuttanut ja edelleen muuttava tiede. Se liittyy yhteiskunnan muutokseen ja muttaa oikeustiedettä. Mutta, mikä on tärkeää havaita, oikeusinformatiikka ei ole tieteen kehitykselle niin tyypillinen suppea-alainen uustiede, jonka taustana olisi tarve keskittyä yhä suppeampiin erityiskysymyksiin; ei suinkaan. Oikeusinformatiikka on päin vastoin tieteenala, joka on ylittänyt ja ylittää useampia perinteisen, staattisen systematiikan raja-aitoja. Muutama havainnollistava esimerkki tästä tärkeästä seikasta on paikallaan.

Tietokoneohjelmien tekijöiden oikeudelliseen suojaan liittyvät kysymykset tulivat jo varhain 1960-luvulla oikeusinformatiikan puitteissa tarkasteltaviksi asioiksi. Ne tunnistettiin vähin erin tekijänoikeudellisiksi. Sittemmin, mutta perin hitaasti edeten myös perinteisen tekijänoikeuden tutkijat ovat enenevässä määrin kiinnittäneet huomionsa tietotekniikkaan ja tietoverkkoihin liittyviin tekijänoikeudellisiin tulkintaongelmiin ja uussääntelyyn. Niinpä samoja asioita tutkitaan nykyisin vakiintuneesti kahden eri tieteenalan, *immateriaalioikeuden* ja *oikeusinformatiikan* puitteissa yhdessä ja erikseen. Tässä suhteessa oikeusinformatiikan voidaan sanoa olevan immateriaalioikeutta tukeva erityistiede.

Sähköinen kauppa erityispiirteineen on niin ikään tutkimuskohteena ollut jo pitempään oikeusinformatiikan alaan kuuluva aihe. Velvoite-, kauppa- ja vero-oikeudessa se on saanut laajempaa huomiota vasta viime vuosina. Nyt aihepiiri on useamman oikeudenalan välttämättömän kiinnostuksen kohteena.

Henkilötietojen suoja taas on osana yksityisyyden suoja siviilioikeuteen kuuluvaa *persoonallisuus-oikeutta*. Mutta sitä koskeva tietosuojalainsäädäntö on ollut ja on vakiintuneimpia oikeusinformatiikan lainopillisia tutkimusaiheita. Eikä tässä yhteydessä unohtaa tule myöskään julkisoikeutta, jonka julkisuusperiaatteen välttämättömänä rajapintana yksityisyys on. Tietosuojan ydintuntemuksen voidaan kuitenkin sanoa olevan ja ilmeisesti myös pysyvän oikeusinformatiikan alueella.

Ja edelleen esimerkiksi maksuvälinepetokset maksuliikennejärjestelmiä käytettäessä kuuluvat rikosoikeudellisina asioina

luonnollisesti osaltaan rikosoikeuteen. Mutta niiden sääntely on jo pitempään ollut ennen kaikkea oikeusinformatiikan kiinnostuksen kohteena.

Nämä yksittäiset esimerkit kertovat havainnollisesti tieteen monialaisuudesta. Oikeusinformatiikka uutena tai pikemminkin uudehkona tieteenä ei ole tyypillinen suppea-alainen, vaan perinteisessä katsannossa pikemminkin uusi monialainen tiede. - Vaikka sen perimmäiset juuret ovat, kuten jäljempänä käy ilmi, ensi sijassa *oikeusteorian* alueella ja oikeusinformatiikan rooli yhtenä oikeuden yleistiteistä on jopa kasvamassa, se on oikeudellistumisen myötä jo kauan käsitellyt enenevässä määrin myös sellaisia sääntely- ja tulkintakysymyksiä, jotka ulottuvat monille perinteisen systematiikan mukaisille oikeustieteen alueille. Voimmekin perustellusti puhua tässä yhteydessä *dynaamisesta systematiikasta* yhtenä näkyvimmistä oikeustieteen muutosilmiöistä. Perinteinen staattinen systematiikka on saanut rinnalleen dynaamisen systematiikan. Oikeutta tarkastellaan eri näkökulmista. Tiede tehostuu. Siinä on yksi oikeusinformatiikan tärkeistä viesteistä.

Tällainen systeemirajoja ylittävä tieteenalojen määrän kasvu on yleensä ollut vaikeampaa kuin erikoistuminen jonkin perinteisen alan sisällä. Siksi oikeusinformatiikan vakiintuminen oikeustieteelliseksi opetusalaksi on alan kiistattomasta tärkeydestä huolimatta vienyt verraten paljon aikaa. Vasta modernin, nopeasti uudistuvan oikeusvaltion välttämätön *dynaaminen*, muuttuva ja monimuotoinen oikeussystematiikka on parin viime vuosikymmenen aikana antanut myös oikeusinformatiikalle näkyvämmän sijan oikeustieteiden perheessä kansallisesti ja kansainvälisesti. Samaan aikaan yhä useammat perinteiset oikeudenalat ovat menettämässä aikaisemman stabiilin perustansa yhteiskunnan muuttuessa. Asioita tarkastellaan entistä monipuolisemmin. Tämän kehityksen myötä myös oikeusinformatiikka on nykyisin yhä yleisemmin tunnustettu *välttämättömäksi oikeustieteeksi* uudistuvan yhteiskunnan uudessa oikeusvaltiossa.

1.3.2. Oikeusinformatiikka yhteiskunnan muutoksen tieteenä

Yhteiskunnan muutos on siis ollut toinen keskeinen tekijä oikeusinformatiikan kehityksessä. Nykymuotoinen oikeusinformatiikka oikeuden ja tietotekniikan sekä oikeuden ja informaation tieteenä tarkastelee kysymyksiä, jotka ovat etenkin eurooppalaisen yhteiskunnan kehityksessä nousseet viime aikoina entistä merkittävämpään asemaan.

Yhteiskunnan infrastruktuurien, erityisesti informaatioinfrastruktuurin, informaation merkityksen ja laadun sekä tietotekniikan käyttötapojen muuttuessa on *informaatioyhteiskunnaksi* aiemmin kutsuttu yhteiskuntamme muuttumassa *verkkoyhteiskunnaksi*. Niinpä EUn komission tavoitteleva *E-eurooppa 2005* - sähköinen Eurooppa - toimintasuunnitelma on jo selkeästi nopeiden tietoverkkojen informaatioinfrastruktuurille rakentuva yhteiskunta. Siihen liittyy samalla koko joukko merkittäviä oikeudellisia kysymyksiä. Puhumme verkkoyhteiskunnan uudesta oikeudellisesta viitekehyksestä - *legal framework*.

Toisaalta koko yhteiskunnan muutokseen on etenkin 1990-luvulta lähtien liittynyt myös näkyvä *valtion* muutos. Oikeusvaltion merkitystä demokratiassa on Euroopassa alettu painottaa entistä enemmän. Suomessa liittyminen *Euroopan neuvostoon* sekä *Euroopan* unioniin vauhdittivat tätä kehitystä. Sen puitteissa aikaisemmasta *hallintovaltiosta* on edetty selkeämmin yksilön itsemäärämisoikeuden kunnioitukseen perustuvan *oikeusvaltion* lainsäädäädännölliseen rakentamiseen. Tämä on johtanut muun ohella uudenlaiseen *oikeudellistumiseen*. Yhä useammista informaatioon, tietojenkäsittelyyn ja viestintään liittyvistä asioista säädetään - on säädettävä - laissa. Ja tuo sääntely tapahtuu enenevässä määrin yksilön oikeuksien näkökulmasta. Voimmekin perustellusti puhua *oikeudellisesta verkkoyhteiskunnasta*.

Oikeudellisella verkkoyhteiskunnalla tarkoitetaan yhteiskuntaa, missä tietotekniikan informaationaalisen hyödyntämisen ja informaatioinfrastruktuurin sekä informaatiomarkkinoiden muutokset johtavat yhteiskunnan informaatio-oikeudelliseen oikeudellistumiseen, missä oikeudellinen viestintä on muuttunut voittopuolisesti sähköiseksi, digitaaliseksi viestinnäksi, missä hallinto on muuttunut sähköiseksi, verkkojen avulla toimivaksi hallinnoksi, missä perusoikeuksien käyttö siirtyy merkittävässä määrin tietoverkkoihin ja missä tietotekniikan sekä tietojärjestelmien käyttö johtavat päätetyöskentelyn keskeiseen asemaan oikeudellisessa elämässä ja hallinnossa. Nämä kaikki seikat yhdessä vaikuttavat uusin tavoin yksilön itsemäärämisoikeuteen, muuttavat oikeuskulttuuria ja oikeudesta viestintää, aiheuttavat uusia laatuvaatimuksia kaikilla oikeudellisen elämän tasoilla sekä edellyttävät uutta ammattitaitoa oikeudellisen elämän toimijoilta.

Tietotekniikan kehitys antaa myös perustellun aiheen puhua *digitaalisesta toimintaympäristöstä*. *Se on ympäristö*, missä tietotekniikka ei ole enää vain apuvälineen asemassa. Olemme siihen sidoksissa. Informaation, viestintäjärjestelmien ja

tietotekniikan käyttö sekä niihin liittyvät yksilöiden perusoikeudet ovat tiivistetyksi ilmaistuna verkkoyhteiskunnan toimivuuden ja oikeudenmukaisuuden kulmakiviä. Samanaikaisesti kansainvälisiin sopimuksiin perustuvien *ihmis-* sekä *perusoikeuksien* merkityksen kasvu uudistuvassa oikeusvaltiossa johtavat tarkastelemaan lähemmin ihmisen *itseäärämis*oikeutta ja sen suojaamista muuttuvassa yhteiskunnassa. Uudistunut ihmiskäsitys ja verkkoyhteiskunta ovat samaan aikaan eri syistä osuneita keskeisiä muutostekijöitä.

Mutta ei tässä kaikki. Informaatioinfrastruktuurin muuttuminen merkittävässä määrin tietojenkäsittelystä sekä informaatiomarkkinoista riippuvaksi avaa myös uudenlaisia *riskejä*. Ne luovat meille uusia oikeustieteellisiä, lainsäädännöllisiä ja lakitekniisiä haasteita. Verkkoyhteiskunta todellakin *oikeudellistuu* uusin tavoin. Mutta kysymys ei ole vain oikeudellistumisesta, vaan jo riskien havaitsemisesta. Niinpä *tietoturvallisuus* on aihepiiri, jota oikeusinformatiikka tutkii, mutta jota ei toistaiseksi ole juurikaan säädelty; ei ainakaan riittävästi.

Oikeusinformatiikka on yksi digitaalisen toimintaympäristön riskejä tutkivista tieteistä. Sellaisena se on saanut viime vuosina yhteiskunnan muutoksesta entistä vahvemman yhteiskunnallisen tuen olemassaololleen ja tärkeydelleen. Siirtyminen sähköiseen, tietotekniikasta ja viestinnästä riippuvaan hallintoon on näin omiaan lisäämään oikeusinformatiikan yhteiskunnallista merkitystä.

1.3.3 Oikeusinformatiikka ja oikeuskulttuuri

Oikeusinformatiikka liittyy niin ikään *oikeuskulttuuriin* useammalla eri tavalla. Oikeuskulttuurilla tarkoitetaan sitä kokonaisuutta, mikä muodostuu lainsäädännöstä, sen soveltamiskoneistosta sekä oikeusperiaatteet, normien laatu, päätöksentekokoneiston rakenne, oikeudesta viestintä sekä lakimiesten infrastruktuurit. Oikeuskulttuurista on tullut viime vuosina tärkeä näkökulma oikeuteen. Tavoittelemme oikeusvaltiossa optimaalista oikeuskulttuuria,

Digitaalinen toimintaympäristö on merkittävä oikeuskulttuurin muuttaja. Pyrkimys optimaaliseen, yksilön oikeuksia kunnioittavaan oikeuskulttuuriin edellyttää sen eri osatekijöiden uudelleenarviointia. Erityisesti oikeudesta viestinnän sekä lakimiesten infrastruktuurien muutokset ovat merkityksellisiä. Oikeudellisen tiedon tie sen ensimmäiselle tietotekniselle alustalle kiinnittämisestä loppukäyttäjän käsiteltäväksi on arvioitava tyytin

uudelleen. Ja samalla on otettava huomioon oikeudellisen profession koulutuksen muutostarpeet. Emme enää kouluta lakimiehiä vain manuaaliseen toimintaympäristöön.

Oikeuslittuurin kannalta merkittävä verkkoyhteiskunnan ilmiö on *lainsäädännön informativisuus*. Kun lainsäädäntö on enevässä määrin kansalaisten nähtävissä avoimissa tietoverkoissa, joudumme kysymään, miltä lakitekstin tulee näyttää, jotta se olisi ymmärrettävää. Ja vastaavasti on kysyttävä, mikä on lain sanamuodosta poikkevien tulkintojen sallittuus itse lakitekstin ollessa entistä tehokkaammin kaikkien saatavilla? Tuollaisilla tulkinnoilla on epäilemättä aikaisempaa selkeämmin oikeudentuntoa heikentävä vaikutus.

1.3.4 Tieteidenvälisyys

Neljäntenä oikeusinformatiikalle tunnusomaisena seikkana on mainittava sen *tieteidenvälisyys*. Tieteenalana oikeusinformatiikka on sekä oikeustieteen sisällä että sen rajat ylittäen leimallisesti *monitieteinen* eli tieteidenvälinen.

Oikeustieteen sisällä tämä tarkoittaa edellä jo mainittua perinteisen staattisen systematiikan rajojen yli ulottuvaa tutkimusta ja opetusta. Oikeusinformatiikan tutkijalta edellytetään siksi tavanomaista parempaa oikeudellista yleissivistystä.

Yli oikeustieteen rajojen oikeusinformatiikalla taas on välttämättömät yhteydet erityisesti tietotekniikkaan, tietojenkäsittelyyn sekä yleisemmin informaatiotieteisiin. Tämä aiheuttaa tieteellisen yleissivistyksen tuntemuksen tarpeen. Aihepiiristä riippuen oikeusinformatiikan tutkijalla tulisi olla valmiudet seurata esimerkiksi tietotekniikan kehitystä, tiedon sosiologiaa, kognitiotiedettä, medioiden toimintaa sekä yleisemmin yhteiskunnan teknologiasidonnaisen muutoksen tarkastelua muiden tieteiden, esimerkiksi sosiologian piirissä. Kaiken kaikkiaan tieteellisen yleissivistyksen peruslähtökohtana oleva valmius keskustella menestyksellisesti muiden tieteenalojen edustajien kanssa on oikeusinformatiikan arkipäivää. Tämä tekee oikeusinformatiikan etenkin sen teorian alueella koko lailla vaativammaksi oikeustieteeksi kuin tavanomainen, suppea-alainen tulkintalainoppi.

1.3.5 Oikeusinformatiikka kansainvälisenä oikeustieteenä

Oikeustiedettä on pitkään pidetty pääosin kansallisena tieteenä. Tuo käsitys on vähitellen muuntumassa. Jo yksin oikeuslähdeaineston kansainvälistyminen on muuttamassa

oikeustieteenkin enenevässä määrin kansainväliseksi. Emme voi enää millään oikeudenalalla eristäytyä kansallisen lainsäädännön ja vain sen puitteisiin.

Eikä unohtaa sovi myöskään alan kansainvälisyyttä. Oikeusinformatiikka jos mikä on kansainvälistä oikeustiedettä. Silloinkin, kun oikeusinformatiikan puitteissa tehdään lainopillista, säännösten tulkintaan liittyvää tutkimusta, säädökset itsessään ovat useimmiten verkkoyhteiskuntaan liittyviä, kansainvälisen syntytaustan omaavia säännöksiä. Jo tämä johtaa kansainvälisyyteen.

Nykyaikainen oikeusinformatiikka puolestaan on alusta lähtien ollut leimallisesti kansainvälistä tiedettä. Opetuksen ja tutkimuksen kansainvälinen yhteistoiminta on vilkasta.

Oikeusinformatiikan kansainvälisyydelle on löydettävissä ainakin kolme keskeistä syytä. Ensinnäkin merkittävä osa niistä kysymyksistä, jotka olivat tärkeitä nykyaikaisen tietokoneen tullessa markkinoille olivat ja ovat edelleen perimmältään *oikeusteorian* piiriin kuuluvia. Ja oikeusteoria vastaavasti on kansainvälisin mahdollinen oikeudenala. Kysymykset oikeudesta ja oikeasta ovat tärkeitä kaikkialla.

Toisena kansainvälisyyden selittävänä tekijänä on tietotekniikan leviäminen käyttöön globaalisti. Tietotekniikan kehityksen painopisteen oltua aluksi paljossa Yhdysvalloissa, oikeusinformatiikan tutkimus joutui ja joutuu arvioimaan mittavassa määrin toisenlaisessa oikeuskulttuurissa syntyneitä käsityksiä ja toimintatapoja. Ne eivät pääosin ole sellaisinaan kotimaiseen ympäristöön siirrettävissä.

Kolmantena keskeisenä kansainvälistävänä tekijänä on nykyisin verkkoyhteiskunta. Sekin on perin juuri kansainvälinen ilmiö. Informaatio- ja viestintämarkkinoiden sääntely edellyttää kansainvälistä yhteistoimintaa ja Euroopan unioni on verraten lyhyessä ajassa noussut eräänlaiseksi verkkoyhteiskunnan lainsäädännön veturiksi. Oikeusinformatiikka ei voi jättää tätä kehitystä havaitsematta ja arvioimatta.

2. Oikeusinformatiikan kehitysvaiheita

Tarkasteltaessa oikeusinformatiikan näkyviä historiallisia liittymiä tietotekniikan kehitykseen sekä alan nimikkeen vakiintumisen vaiheita, käsitys oikeusinformatiikan tietynasteisesta uutuudesta tieteenalana on paljossa perusteltu. Nykyaikaisen *tietokoneen* synty ja sen käyttömahdollisuuksien arviointi 1940-luvun jälkimmäisellä puoliskolla antoivat keskeisen sysäyksen

uuden oikeustieteellisen tutkimussuuntauksen sekä sittemmin erityisen tieteenalan kehittämiseksi. Tietokoneen tähän mennessä runsaan puolen vuosisadan mittainen historia on siten näkyvä ajallinen viitekehys myös nykyisen oikeusinformatiikan historialle.

Toisaalta erityisesti *oikeudellinen informaatio* sekä *oikeudellisen päätöksenteon täsmällistämisen mahdollisuudet* oikeudellisen tutkimuksen kohteina omaavat jo vuosisataiset perinteet oikeusteorian ja käytännön oikeudellisen elämän informaatiotarpeiden alueella. Vastaavasti informaation asema yhteiskunnassa on ilmiö, jota ei esimerkiksi ole voitu koskaan sivuuttaa keskusteltaessa erilaisista yhteiskuntamuodoista. Oikeudellisen tutkimuksen erityiskohteena se sitä vastoin on ollut vähemmän aikaa.

Oikeusinformatiikka ei siten ole vain jotain uutta ja ajankohtaista. Sillä on myös verrattomasti pidemmät historialliset, erityisesti oikeusfilosofiaan, oikeusteoriaan ja sen myötä oikeudellisen informaation tutkimukseen painottuvat juuret. Oikeusinformatiikka ei tieteenä ole tullut täyttämään tyhjiötä oikeustieteen perheessä, vaan pikemminkin avaamaan aikaisemmasta poikkeavia, tärkeitä näkökulmia.

Tämän uuden oikeusinformatiikan synty ajoittuu näkyvästi 1940-luvun lopulle nykyaikaisten tietokoneiden tultua sodankäynnin ulkopuoliseen käyttöön. Tällöin oikeustieteen piirissä yhtenä ensimmäisistä tieteistä havahduttiin arvioimaan erityisesti tietokoneen laskentaominaisuuksien käytön mahdollisuuksia oikeudellisessa elämässä. Ensin alettiin - yhdysvaltalaisen käytännön lakimiehen *Lee Loevingerin* pohjustamalla tavalla - puhua *jurimetriikasta* oikeustieteen aputieteenä. Siinä lähtökohtana oli aluksi tietokoneen käyttö oikeustieteen apuna siellä, missä oikeudellisiin toimintoihin sekä arvioihin tarvitaan täsmällistä, mitattua informaatiota. Oikeuden toteutumista haluttiin edistää ja seurata empiirisesti tietokoneiden tuella. Tältä osin jurimetriikka liittyi luontevasti tuon ajan positivismiin.

Sittemmin jurimetriikasta on muotoutunut oikeuden ja teknologian suhdetta yleisesti tarkasteleva oikeustieteellinen tutkimussuuntaus sekä keskusteluforum. Aiempi aputieteen asema sai varsin nopeasti väistyä. Teknologian kehityksen seuranta oikeudellisesta näkökulmasta havaittiin välttämättömäksi osaksi oikeustieteen tehtäviä teknistyvässä yhteiskunnassa.

Jurimetriikan puitteissa tarjotaan nykyisin ennen kaikkea luonnontieteiden ja teknologian kehitykseen sekä kehitysmahdollisuuksiin liittyvää oikeudellista tutkimustietoa käytännön oikeuselämää varten. Ala on omana suuntauksenaan näkyvästi esillä Yhdysvalloissa ja siellä etenkin asianajolaitoksen tuella. Yhdysvaltain asianajajaliitto - *American Bar Association* -

on tukenut jurimetriikkaa käytännölle tärkeänä tieteenä jo vuosikymmenten ajan. Onpa tieteenalan nimikekin myös *Bar Associationin* rekisteröimä tavaramerkki. Alan keskeinen julkaisu on vuodesta 1959 saakka ilmestynyt *Jurimetrics Journal*.

Tietotekniikan käyttöönotto ja tärkeäksi tuleminen etenivät aluksi hitaasti ja käytännöllisiä oikeudellisia ongelmia juurikaan aiheuttamatta. Tämä on vastaavasti ollut yksi syy oikeusinformatiikan hitaahkoon vakiintumiseen erillisenä oikeustieteenä. Niinpä 1950-luvun ja vielä 1960-luvun alun oikeustieteessä oikeuden ja tietotekniikan suhdetta koskevan tutkimuksen painopiste oli teoreettisissa, ennen kaikkea kieleen ja päätöksenteon logiikkaan liittyvissä yksittäisissä tutkimuksissa. Euroopassa - erityisesti Italiassa ja Itä-Euroopan maissa - *oikeuskybernetiikka* systeemiteorian seurannaisena nousi näkyväksi automaattisen päätöksenteon mahdollisuuksia selvittäväksi tutkimussuuntaukseksi. Meillä Suomessakin tuolloisen oikeusteoriamme kärkinimen *Kaarle Makkosen* oikeudellista päätöksentekoa koskevan väitöskirjan pohdinnot tietokoneesta tuomarina vuodelta 1965 kertovat havainnollisesti aihepiirin ajan-kohtaisuudesta silloisessa oikeusteoriassa.

Vasta 1960-luvun loppupuoli ja sittemmin 1970-luku merkitsivät uuden dynaamisen vaiheen alkamista oikeusinformatiikan - ja sen tieteellisen sekä yhteiskunnallisen tarpeen - kansainvälisessä kehityksessä. Tietotekniikan monimuotoistuva kehitys ja nopeasti lisääntyvä käyttö toivat väistämättä esille sen käyttömahdollisuuksiin ja käyttöön liittyvien oikeudellisten ongelmien tunnistamisen, tulkintojen ja sääntelyn ongelmia. Esimerkiksi tietokoneohjelmien tekijöiden suoja, erilaiset elektroniset asiakirjat, henkilötietojen käsittely yhä mittavammiksi kasvavissa rekistereissä sekä hallintoautomaation vähittäinen kehittyminen edellyttivät jo 1960-luvulla uusien, tietotekniikkaan liittyvien asioiden lähempää oikeudellista arviointia.

Tietotekniikka ulotti näin vaikutuksensa ja vaatimuksensa myös lainvalmistelun ja lainopin tasolle. Oikeusteorian ohella muukaan oikeustiede ei enää voinut välttyä kosketuksilta tietotekniikan kehitykseen. Varhaisemmasta avarakatseisesta tieteellisestä kiinnostuksesta - tieteen eteenpäin katsomisesta - siirryttiin oikeuden välttämättömän muutoksen aikakauteen.

On kuitenkin tärkeää huomata, että yksin tietotekniikan kehitys ja tietokone sinänsä eivät vielä anna riittävää aihetta oikeuden systematiikan muutoksiin. Lainsäädäntö ja oikeudellinen systematiikka kun eivät pääsääntöisesti ole esineellisiä. Niinpä merkittävä osa tietotekniikkaan eri tavoin liittyvistä oikeudellisista kysymyksistä on ollut ja on edelleen luontevasti ratkaistavissa

perinteisten oikeudenalojen puitteissa pysytellen ja niitä kehittäen. Siihen tarvitaan useimmiten vain riittävää tietotekniikan ja sen vaikutusten tuntemusta oikeustiedettä harjoitettaessa. Samalla tavoin yhteiskunnallinen todellisuus ja oikeus kohtaavat toisensa esimerkiksi rakentamisen, liikenteen ja sijoitustoiminnan alueilla. Nekin edellyttävät niin oikeustieteen harjoittajalta kuin käytännön lakimiehiltäkin riittävää, ammattikuntien välisen kommunikoinnin mahdolliseksi tekevää *yleissivistystä*.

Oikeusinformatiikan tarpeen ja merkityksen perusteet ovatkin merkittävästi syvemmillä. Ne liittyvät edellä jo kosketellulla tavalla *yhteiskunnan muutokseen*. Yhteiskunnan tietoteknistyminen, infrastruktuurin muutokset, informaation määrän kasvu ja informaatiomarkkinoiden kehitys antavat perustellun aiheen laajempaan oikeustieteen muutokseen. Tarvitaan opetusta ja tarvitaan tutkimusta, joka myös eteenpäin katsoen havahtuu muutokseen; ei vain jälkikäteisiä kannanottoja siihen, mitä on jo tapahtunut.

Näistä syistä oikeusinformatiikka alkoi eriytyä omaksi oikeudenalaksi ja opetusalakseen 1970-luvun alkuun tultaessa. Yhteiskunta oli tuolloin muuttumassa jälkiteollisesta yhteiskunnasta tietotekniikkaa hyödyntäväksi palveluyhteiskunnaksi. Matka informaatioyhteiskuntaan oli vasta alullaan.

Maailman ensimmäinen oikeusinformatiikan merkitystä ja teoriaa käsittelevä väitöskirja, ruotsalaisen *Peter Seipelin* teos *Computing Law* tarkastettiin Tukholman yliopistossa joulukuussa 1977. Siitä tuli alaansa pitkään vaikuttanut ja edelleenkin vaikuttava klassikko.

Myös nykyisin meillä käytettävä nimike *oikeusinformatiikka* - joka on alun perin saksalainen - on tältä ajalta. Sillä haluttiin tuolloin osoittaa, että kysymys oli ensi sijassa oikeuden ja tietojenkäsittelytieteen välisestä suhteesta ja nimenomaan aidosti oikeustieteestä. Siksi *oikeus* on tuon yhdyssanan ensimmäisenä osana. Sittemmin nimike on vakiintunut eurooppalaiseen ja erityisesti pohjoismaiseen oikeustieteeseen. Tietojenkäsittelyn lisäksi siihen on kuitenkin jo pitkään ymmärretty kuuluvaksi myös *oikeudellinen informaatio* sekä *informaatio* eri muodoissaan. Informatiikka ymmärretään siten tässä yhteydessä laajempaan kuin tietojenkäsittely. Kysymys on informaatiotieteistä.

Anglosaksisessa maailmassa oikeusinformatiikka on ollut harvemmin käytetty käsite. Sen sijasta on aikaisemmin usein käytetty yhdessä ja erikseen ilmaisuja *computers and law* sekä esineellistään *computer law*. Käsitteen *computers and law* puitteissa

on harjoitettu teoriapainotteisempaa oikeuden ja tietotekniikan suhteen tutkimusta. Computer law puolestaan on ollut lähinnä lainopillisen, esimerkiksi tietokoneohjelmien tekijänoikeutta tai ns. tietokone rikoksia koskevan tutkimuksen ja opetuksen nimike. Uudempiä oikeusinformatiikan käsitteitä ovat *information technology law* (IT-law) sekä *information law*. Ne liittyvät lähemmin jäljempänä esille tuleviin oikeusinformatiikan erityisen osan keskeisiin osa-alueisiin.

3. Oikeusinformatiikan osa-alueet

Yhteiskunnan kehitys enenevässä määrin *oikeudelliseksi verkko-yhteiskunnaksi* on etenkin viimeisen vuosikymmenen aikana vaikuttanut merkittävästi oikeusinformatiikan sisältöön ja merkitykseen tieteenalana. Oikeusinformatiikka yliopistollisena oppiaineena on jälleen tieteellistynyt. Aikaisemmin sillä näet oli mikrotietokoneiden hitaahkon käyttöönoton myötä osin painolastinaan myös tietotekniikan alkeiden opettaminen oikeustieteen opiskelijoille. Tietoteknisen ja yleisen verkkoviestintään liittyvän yleissivistyksen kehittyessä tämä tieteeseen sinänsä vain löyhästi liittynyt opetuksellinen tarve on merkittävästi vähentynyt.

Nykyisin oikeusinformatiikalle onkin yhä suuremmassa määrin tunnusomaista vaikuttaminen uuden lainsäädännön ja oikeudellisten tietovarantojen kehittämiseen. Vastaavasti verkkoyhteiskunnan - oikeudellistuminen on lisännyt alan lainopillista, esimerkiksi tietosuojaa ja sähköistä hallintoa koskevaa tutkimusta käytännöllisen oikeustieteen (lainopin) pysyttämiseksi mukana verkkoyhteiskunnan kehityksen kulussa. Silti oikeusinformatiikan havahduttava, *eteenpäin katsova* luonne on ja tulee olemaan yksi niistä keskeisistä tunnusmerkeistä, jotka edelleen erottavat sen useimpien oikeudenalojen tavanomaisesta, paljossa *taakse päin katsovasta* perinteisestä lainopista.

Niin ikään oikeusinformatiikan yhtenä tehtävänä on ollut ja on edelleen asiallisen keskusteluyhteyden aikaansaaminen ja ylläpitäminen tietotekniikan ja informaatiomarkkinoiden ammattilaisten kanssa. Usein kansainvälisessä keskustelussa käytetty ilmaisu *computer lawyers* viittaakin juuri tähän erilaisten kulttuurien - ennen kaikkea humanistisen ja teknologisen kulttuurin - väliseen kommunikointiin. Ja juuri oikeusinformatiikan ammattilaisten tarpeen kasvu verkkoyhteiskunnassa on viime vuosina ollut kiistaton tosiasia.

Perinteiselle ja perinteisesti suuntautuneelle lakimiehelle oikeuden ja tietotekniikan suhde on edelleen usein vaikeasti lähestyttävissä oleva tai jopa yllätyksellisenä koettava asia. Siksi oikeusinformatiikan välttämätön valistustehtävä ohi perinteisten oikeudenalarajojen jatkuu myös lakimiesten keskuudessa. Infrastruktuurin muutosta ei käytännön oikeuselämässä heti havaita.

Tästä on havainnollisena esimerkkinä korkeimman oikeuden äänestämisen maksuvälinepetosta koskevassa ennakkotapauksessa KKO: 1999:110. Tapauksessa oli kysymys siitä, oliko pankkikortin anastajan yritys käyttää korttia väärän tunnusluvun avulla rikos vaiko vain kelvoton yritys. Alemmat oikeudet ja korkeimman oikeuden vähemmistö päätyivät kelvottoman yrityksen kannalle. Kysymys on kuitenkin maksujärjestelmien suojaamiseen osana infrastruktuurin suojelemista liittyvästä tärkeästä, uudentyyppisestä sanktiosääntelystä. Kun jo maksuvälinepetoksen valmistelu on rangaistavaa, ei teon yritystä ole ollut tarpeen erikseen säännellä. Jo yritys käyttää oikeaa korttia väärällä numerolla täyttää rikoksen tunnusmerkistön. Yksin se seikka, että erilaisia numerosarjoja on lukuisia ei tässä yhteydessä anna aiheutta luonnehtia tekoa kelvottomaksi yritykseksi.

Ennakkotapauksen otsikko on tältä osin seuraava: "Syytetty oli yrittänyt nostaa anastamallaan pankkikortilla rahaa pankkiautomaatista käyttäen vääräksi osoittautunutta tunnuslukua yrityksessään onnistumatta. Hänen katsottiin syyllistyneen täytettyyn maksuvälinepetokseen."

Oikeusinformatiikka on edellä kuvatulla tavalla alusta alkaen ollut laaja-alainen, tavanomaisen lainopillisen systematiikan ohittava tieteenala. Tämä on tieteenalan yleisten oppien tasolla ollut ja on edelleen välttämätöntä. Ollakseen vaikuttavaa oikeusinformatiikka ei voi käpertyä yksittäisten oikeudellisten instituutioiden arviointiin. *Tarvitsemme teoriaa ja metodeja oikeudellisen verkkoyhteiskunnan kohtaamiseen.*

Oikeusinformatiikka tieteenä voidaankin perustellusti jakaa - niin kuin useimmat muutkin oikeustieteen osa-alueet, *yleiseen* ja *erityiseen* osaan. Niitä on syytä tarkastella lähemmin erikseen.

3. Oikeusinformatiikan yleinen osa

Oikeusinformatiikan yleisen osan puitteissa tutkitaan ennen kaikkea verkkoyhteiskunnan oikeudellistumista, uutta informaatioinfrastruktuuria ja siihen liittyen informaation merkitystä yhteiskunnassa, uudistuvan oikeusvaltion informaationaalaisia reunaehtoja sekä lakimiesten ja yleisemmin lakimiesprofession ammattitaidolle verkkoyhteiskunnassa asetettavia vaatimuksia. Tällä laajalla kentällä, jolla toimivat yhtä

lailla oikeusteoria sekä oikeussosiologia, on ollut viime vuosina poikkeuksellisen paljon kiinnostavaa tutkittavaa, mutta verraten vähän aktiivisia toimijoita.

3.1 Oikeudellinen verkkoyhteiskunta

Tietotekniikan - tietokoneiden ja tietoliikenteen - lisääntynyt käyttö loi jo 1960-luvulla paineita uuden yhteiskunnan yhteiskunta- ja taloustieteelliselle tarkastelulle. Kansainvälisellä tasolla puhuttiin aluksi tietoteollisuudesta ja jälkitekollisesta yhteiskunnasta. Jotain merkittävää yhteiskunnassa oli tapahtunut. Informaatio ja tieto - niiden tuottaminen ja niiden markkinat - nousivat aikaisempaa merkittävämpään asemaan yhteiskunnan muutosta koskevassa keskustelussa.

Sittemmin 1980- ja 1990-lukujen avainsanoja olivat *informaatioyhteiskunta* ja *tietoyhteiskunta*. Ne merkitsevät sekä eri että samoja asioita. Tietoyhteiskunta (*knowledge society*) *tieteellisenä terminä* on ollut lähinnä taloustieteiden piirissä pitkään tunnettu, tuotannon ja tuotannontekijöiden muutokseen liittyvä käsite.

Informaatioyhteiskunta (information society) puolestaan on ollut selkeämmin tietotekniikan käytön yleistymisen ja sen käytön monipuolistumisen näkökulmasta luonnehdittu, alun perin japanilainen tietokoneistuvan yhteiskunnan nimike.

Informaatioyhteiskunta vakiintui sittemmin kansainvälisesti käytetyksi käsitteeksi. Tuo yhteinen käsite peittää kuitenkin taakseen lukuisan joukon eri tieteiden näkökulmista erilaisin sisällöin käytyjä keskusteluja. Yleisimmät yhteiset nimittäjät niiden puitteissa ovat olleet teknologian lisääntyvän käytön vaikutus markkinoihin, työllisyyteen, koulutukseen ja kulttuuriin. Triviaaleimmillaan yhteiskunnan muutosta informaatioyhteiskunnaksi kuvattiin aikanaan Suomessakin sillä, että informaatioyhteiskunnassa yli puolet työssä käyvästä väestöstä toimii erilaisissa informaatioammateissa.

Informaatioyhteiskunta vakiintui sittemmin nopeasti myös Euroopan Unionin kielenkäyttöön. Unioni havahtui uuden aikakauden, informaatioyhteiskunnan tuloon. EUn *valkoinen kirja* kasvusta ja kilpailukyvystä vuodelta 1993 sekä myöhemmin ns *Bannemannin* raportti Euroopan tiestä informaatioyhteiskuntaan vuodelta 1994 viimeistään vakiinnuttivat käsitteen käytön.

Toisin kävi Suomessa. Informaatioyhteiskunta muuntui meillä tietoyhteiskunnaksi jo 1980-luvulla. Ja kun EU julkisti informaatioyhteiskuntastrategioitaan, käännettiin ne Suomessa

tietoyhteiskuntastrategioiksi. *Suomi tietoyhteiskunnaksi* on teknologiapainotteinen linjaveto Suomen tiestä informaatioyhteiskunnaksi. Erilaisille eri asioiden myyntimiehille se on *tietoyhteiskunta*.

Keskeisiä informaatioyhteiskunnan mittaamisen tunnusmerkkejä käyttäen voimme perustellusti sanoa, että Suomi muuttui nopeasti informaatioyhteiskunnaksi. Eri toimintojen tietokoneistaminen, informaation enenevä muuttuminen fysikaalisesta digitaaliseksi, eri ammattien tietotekniikkariippuvuus, tietotekniikan kansantaloudellinen merkitys ja tietotekniikan käyttö kotitalouksissa ovat kaikki jotain merkittävällä tavalla muuta kuin informaatioyhteiskuntakeskustelun alkuvaiheissa. Olennaista tässä muutoksessa on se, että harvojen innostuneiden kokeilijoiden aikakaudesta on siirrytty massojen aikakauteen.

Yksi keskeisistä, tärkeistä näkökulmista informaatioyhteiskuntaan onkin *tietojenkäsittelyn* näkökulma. Jokapäiväinen työ on useimmissa tapauksissa lähtökohtaisesti tietojenkäsittelyä ja informaation käsittelyä. Voimme puhua *informationaalisesta* työskentelystä. Tarkoitan sillä tässä yhteydessä informaatioyhteiskunnasta, digitaalisessa muodossa olevan informaation elinkaareen liittyvää työskentelyä.

Aluksi muutos oli paljossa toimistoautomaation kehitystä. Tänäpäin voimme kuitenkin ja meidän tulisi perustellusti puhua *jo verkkoyhteiskunnasta*. Olemme siirtyneet digitaaliseen verkkoyhteiskuntaan. Toimintaympäristömme on digitaalinen ja olemme paljossa riippuvaisia tietoverkkojen hyödyntämisestä. Verkkoyhteiskunta on myös oikeudellisesti varhempaa informaatioyhteiskuntaa kiintoisampi yhteiskunta.

Verkkoyhteiskunnan yleisiä, keskeisiä tunnusmerkkejä ovat tietoverkkojen käytön määrän nopean kasvun ohella tietoverkkojen käytön tulo oletusarvoksi kansalaisten keskeisissä arkipäivän toiminnoissa, talouden lisääntyvä verkkosidonnaisuus, verkkoviestinnän monipuolistuminen, elektronisen hallinnon kehittyminen ja verkkotoimintojen globaalit vaikutukset avoimissa tietoverkoissa toimittaessa. Uudet infrastruktuurit muuttavat toimintoja ja toimintojen mahdollisuuksia. Yhtä lailla ne voivat vaikuttaa ja niiden myös oletetaan vaikuttavan laatuun.

Olennaista muutoksessa on erilaisten sidonnaisuuksien kasvu. Sähköposti viestintätapana, pankkipalveluiden verkkokäyttö, verkkojulkaisut ja julkisen sektorin tiedottamisen siirtyminen ensin *kuntalain* ja sitten *julkisuuslain* velvoittamana verkkoihin ovat havainnollisia esimerkkejä sellaisista muutoksista, jotka tekevät meidät entistä selkeämmin *pääte- ja verkkosidonnaisiksi*. Toimimme ja meidän oletetaan asiakkaina ja kansalaisina toimivan

päätteiden avulla uutta infrastruktuuria hyödyntäen. Kysymys ei ole enää vain vaihtoehtoista.

Edelliseen liittyy myös tärkeä kysymys saatavilla olevan informaation muutoksista. Informaation monimuotoisuus, sen uudet käyttötavat ja uudet käyttötilanteet antavat meille vastaavasti uudenlaisia haasteita pohdittaessa kysymystä siitä, millä tavoin ja millaisin edellytyksin aidossa *demokratiassa* kansalainen päättää omista ja yhteiskunnan asioista. Emme voi välttyä siltä, että myös tämä seikka on ja ennen kaikkea tulee olemaan yksi keskeisiä verkkoyhteiskunnan yhteiskunnan tunnusmerkkejä. *Passiivinen informaatio* - tietovarastoissa käyttäjäänsä odottava informaatio - saa rinnalleen *informaation aktiivisen* käytön yhteiskunnallisesti merkittävänä tekijänä.

Keskeisiä perusteita puhua myös erityisestä *oikeudellisesta verkkoyhteiskunnasta* on useita. Niitä ovat infrastruktuurien muutokset, perusoikeuksien siirtyminen verkkovaikutteisiksi ja verkoissa hyödynnettäviksi, informaation ja sen käsittelyn oikeudellisesti muuttunut asema yhteiskunnassa, sähköinen asiointi ja hallinto sekä tietoturvallisuuden uusi merkitys oikeuksiemme toteutumisessa. Samaan aikaan puhumme entistä vakavammin uudesta oikeusvaltiosta. Siihen liittyy yleisemminkin lakisääteisyys merkityksen kasvu. Yhä useammasta asiasta säädetään laissa. Näin verkkoyhteiskunta samalla oikeudellistuu ja edellyttää oikeudellistumista merkittävällä tavalla.

Oikeudellistuminen ymmärretään usein vain säädösten ja säännösten määrän lisääntymisenä. Se on kuitenkin monin verroin laajempi kuin vain pelkkä määrällinen kysymys. Nykyisen oikeudellistumien tunnusmerkkejä ovat yhtä lailla oikeuden lähdesyvyys kasvu, turvaamistoimenpiteiden tehostuminen ja vastuun lisääntyminen. Uusi oikeusvaltio on aikaisempaa tehokkaampi ja laadukkaampi oikeudellistuneut valtio.

Uudessa *oikeusvaltiossa* oikeudellistumisen lähtökohtina ovat *ihmis-* ja *perusoikeudet*. Ihmisoikeudet välittyvät ensisijaisesti perusoikeuksiin ja perusoikeuksiin kuuluvista oikeuksista on pääsääntöisesti säädettävä laissa. Samaan suuntaan vaikuttaa EU-oikeus. Senkin lähtökohtina ovat ihmisoikeudet ja laissa säätäminen. Näistä syistä sekä lainsäädännön määrä että säätämisen taso muuttuvat meillä ja muualla. Yhä useammasta elämismaailmamme asiasta ja ilmiöstä on säädettävä laissa ja lain tasoisesti sekä entistä tarkemmin. Oikeuden lähdesyvyys kasvaa.

Havainnollisena esimerkkinä on henkilötietolaki. Euroopan henkilötietodirektiivin sekä uuden perustuslain sisältämästä lakisääteisyysvaatimuksesta johtuen osa aikaisemmin asetuksella säädettyjä asioita - muun muassa luottotietorekistereiden sääntely - oli vuonna 1999 voimaan tullutta henkilötietolakia säädettäessä nostettava lain tasolle.

Oikeudellistumiskeskustelu ei kuitenkaan voi jäädä vain materiaalsen oikeuden normien ja niiden seurausten tasolle. Yhtä lailla joudutaan pohtimaan, millaisin prosessuaalisin keinoin ja millä nopeudella verkkoyhteiskunnassa asioihin voidaan puuttua.

Verkkoyhteiskunnassa tekniikan nopea kehitys sekä eri toimenpiteiden nopeat ja usein globaalit vaikutukset ovat vaikeasti sovittavissa hitaaseen prosessikoneistoon. Musiikkiteosten laittomaan verkkojakeluun liittyvä *Napster*-tapaus on tästä havainnollinen esimerkki. Oikeusprosessin Yhdysvalloissa kestäessä toiminta kasvoi mittoihin, jotka muuttivat *Napsterin* luonnetta ja vaikutuksia merkittävästi. Ja samaan aikaan kehittyi uusia vastaavia, tekijänoikeuksia loukkaamaan tarkoitettuja teknisiä toimintamalleja.

Verkkoyhteiskunnan palveluja koskeva direktiivin mukainen laki tietoyhteiskunnan palveluista tarjoaa nykyisin yhden vastauksen kysymykseen siitä, miten nopeasti laittomaan toimintaan verkoissa voidaan ja tulee puuttua. Laki sisältää erityisen, ensisijaisesti sisällön tuottajaan ja toissijaisti palvelun tarjoajaan kohdistuvan ilmoitusmenettelyn tekijänoikeutta loukkaavan aineiston nopeaksi poistamiseksi tietoverkosta.

Lainsäädännön uudistamisen tasolla huomion arvoinen kotimainen muutos on jo aikaisemmin ollut immateriaalioikeuksien suojan tehostamiseksi säädetty säädös, joka mahdollistaa takavarikon siviiliasiassa. Laki todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa on kansainvälisten velvoitteidemme mukainen, mutta ongelmallinen siinä, että se monen muun muutoksen tavoin lisää valvontaa yhteiskunnassa.

Oikeudellistuminen ei kuitenkaan ole vain positiivinen ilmiö. Merkittävä huomion ja keskustelun aihe tässä yhteydessä on myös kysymys siitä, missä laajuudessa ja millä tavoin verkkoyhteiskunta on muuttumassa *valvonnan yhteiskunnaksi*. Uuden teknologian ja infrastruktuurin keskeisiä ominaisuuksia ovat lisääntyvät ihmisten,

heidän ominaisuuksiensa sekä toimintojensa valvonnan mahdollisuudet. Tekninen konvergenssi eli lähentyminen erilaisten toimintojen yhdentäjänä tarjoaa tekniset valmiudet myös tietoverkkojen valvontakäyttöön. Pitkälle vietynä uusi teknologia ja uusi infrastruktuuri avaavat mahdollisuuden siirtyä vähin erin avoimesta yhteiskunnasta valvonnan yhteiskuntaan.

Oikeudellisesti erinomaisen merkittävä muutos liittyykin *perusoikeuksien* käyttöön ja suojaan verkoissa. Kysymys on laajemmasta asioiden kokonaisuudesta, joka tällä hetkellä ulottuu yksilön sananvapauden ja luottamuksellisten viestien suojan toteuttamisesta verkoissa viestien aina sähköiseen hallintoon sekä oikeuteen saada tieto lainsäädännöstä ja sen sisällöstä tietoverkkojen avulla. Sähköisen hallinnon puitteissa olemme myös siirtymässä vähin erin mitä ilmeisimmin informaatioyhteiskuntakeskustelussa jo vuosia esimerkkinä olleen *verkkoäänestämisen* aikakauteen. Kaikki tämä vaatii lainsäädännön kehittämistä yksilöiden perusoikeuksien suojaamiseksi ja niiden kehittämiseksi tietoverkkojen aikakauden tasolle samoin kuin verkkoyhteiskunnan toimivuuden takaamiseksi. Siksi myös määrällinen oikeudellistuminen jatkuu.

Yksittäisenä esimerkkinä oikeudellisen verkkoyhteiskunnan uudesta sääntelystä voidaan mainita rikoslain ns. intimizeettisuo-
jasäännöksen muutos vuonna 2001. Rikoslain kunnianloukka-
ussäännösten uudistamisen yhteydessä sananvapauden käyttöä
rajoittava intimizeettisuojasäännös (RL 24: 8), joka on lähtökoh-
taisesti kieltänyt yksityisten henkilöiden yksityiselämän käsittelyn
joukkoviestimissä, ulotettiin koskemaan myös viestintää tieto-
verkoissa. Sitä ei enää rajoitettu vain joukkoviestimiin.

Oman näkökulmansa verkkoyhteiskunnan kehitykseen tuo keskustelu *tietämisyhteiskunnasta* (*knowledge value-society*). Sitä on luonnehdittu tietoyhteiskunnannan kehittyneemmäksi muodoksi. Siirtymistä informaatioyhteiskunnasta tietämisyhteiskuntaan pyritään mittaamaan ns. *teknologiabarometrin avulla*. Nyt ei kuitenkaan enää mitata vain teknologiasidonaista työtä ja tuotteiden käyttöä, vaan myös kehityksen vaikutusta innovaatioihin ja verkottumiseen ja edelleen ympäristön tilaan.

Ensimmäisen suomalaisen, vuoden 2004 alussa julkaistun, *Mika Naumasan* laatiman teknologiabarometrin mukaan Suomi olisi kansainvälisessä katsannossa varsin hyvissä asemamissa informaatioyhteiskuntana, mutta sijoitus putoaa merkittävästi edettäessä tietämysyhteiskuntaa painottaviin tekijöihin, erityisesti innovatiivisuuteen ja verkottumiseen. Barometri kokonaisuudessaan on löydettävissä osoitteessa: www.tek.fi/teknologia/tulevaisuus/Teknologiabarometri.pdf

3.2 Informationaalisen työn oikeudelliset reunaehdot

Informaation ja sen käsittelyn muuttunutta asemaa yhteiskunnassa saatamme hieman karkeistaen kuvata myös sanomalla, että informaatio on muuttunut *apuvälineestä* välttämättömäksi *raaka-aineeksi*. Samalla se tekninen toimintaympäristö, missä työskentelemme, on perin juurin muuttunut. Yhteiskunta ja yksilöt ovat uudella tavalla informaatio- ja tietoteknisessä, digitaalisessa *informationaalisessa* toimintaympäristössä. Informaation laatu, määrä ja käsittelytavat ovat työskentelyn, toimintojen ja oikeuksien toteuttamisen sekä suojaamisen kulmakiviä, eivät vain satunaisia apuvälineitä ns. toimistoautomaatioissa. Vastaavasti digitaalisen toimintaympäristön uudet *riskit* on otettava huomioon informationaalista työtä suunniteltaessa ja toteutettaessa.

Oikeudellisesta näkökulmasta olennaisinta tässä muutoksessa on se, että yhä useampaa toimintaa ja tekoa yhteiskunnassa voidaan edellä jo luonnostellulla tavalla perustellusti arvioida *informaatio-prosessina*; oikeudellisesti merkittävänä informaatioprosessina.

Havainnollisen esimerkin meille tarjoaa *terveydenhuolto*. Potilassuhde on entistä selvemmin ymmärrettävissä myös informaatio-prosessina. Jo yhteydenotto terveydenhuollon toimintayksikköön avaa sellaisen informaatioprosessin, missä potilaan oikeudet sekä terveydenhuollon toimintayksikön sekä siellä työskentelevien terveydenhuollon ammattihenkilöiden velvollisuudet joutuvat kosketuksiin toistensa kanssa. On tärkeää tietää, mitä, milloin ja miten on hoitosuhteen aikana tapahtunut. Siksi esimerkiksi potilasasiakirjoja koskevat säännökset on vuonna 2001 uudistettu sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella, jonka taustalla on helposti nähtävissä pyrkimys potilasinformaation kulun sääntelyyn.

Vastaavasti *telelääketiede* nopeasti kehittyvänä tietotekniikasidonnaisena *lääkärinammatin* harjoittamisena sekä

terveydenhuollon järjestämistapana on digitaaliseen toimintaympäristöön sidottua informaatioprosessia. Siinä eri toimenpiteet sekä diagnostiikkaan ja hoitoon liittyvät päätökset ja suositukset perustuvat televiestinnän avulla välitettyyn informaatioon ja dokumentteihin. Osa, joskus jopa merkittävin osa terveydenhuollon ammattihenkilön ja potilaan henkilökohtaisesta kosketuksesta korvautuu televiestinnän avulla.

Kokonaisuutena informaationaalisen työn oikeudelliset reunaehdot liittyvät välttämättä useampaan oikeudellisesti merkittävään instituutioon. Niitä ovat ennen kaikkea *yksityisyys*, *julkisuus* ja *tietoturva*.

Nämä instituutiot yhdistyvät tärkeällä tavalla uuden julkisuuslain 18 §:n mukaista *hyvää tiedonhallintatapaa* toteutettaessa. Tuo sinänsä vaikeaselkoinen säännös, mihin palataan lähemmin jäljempänä, onkin yksi verkkoyhteiskunnan merkityksellisimmistä säännöksistä. Se velvoittaa julkisen vallan suunnittelemaan tietojärjestelmänsä ja käyttämään niitä yksityisyyttä ja julkisuutta kunnioittaen sekä tietoturvallisuudesta huolehtien. Tämän vuoksi myös tietojärjestelmien käyttäjät tulee kouluttaa tuntemaan niiden käytön oikeudelliset reunaehdot. Yhtä lailla tuo säännös on laatuun pyrittäessä paljossa ohjeellinen myös yksityisen sektorin tiedonhallintaa järjestettäessä. Yleisen tietoturvallisuuslain toistaiseksi puuttuessa vastaavaa nimenomaista säännöstä ei näet yksityisellä sektorilla ole.

Keskeisellä sijalla informaationaalisen työn oikeudellisten reunaehtojen tärkeytymisessä on myös ollut *konvergenssi* eli lähentyminen. Kun yhdessä ja samassa tietoverkossa yhdeltä ja samalta päätteeltä työskennellen voimme harjoittaa mitä erilaisimpia toimintoja kahdenkeskisestä viestinnästä joukkoviestintään ja sähköisestä asioinnista hallinnossa digitaalisten teosten kauppaan, *päättekäyttäjän oikeudellinen toimintaympäristö* muodostuu varsin vaativaksi. Päättekäyttäjältä edellytetään hyvää oikeussääntöjen tuntemusta ja kykyä oikeudellisten ongelmia havaitsemiseen työn rutiineista poikettaessa.

Oikeusinformatiikan yleisen osan puitteissa informaationaalisen työn oikeudellisten reunaehtojen tarkastelu onkin kaiken kaikkiaan merkittävää eri professioita palvelevaa toimintaa. Käytännössä tietojärjestelmien suunnittelun ja käytön oikeudelliset edellytykset ovat näet usein jääneet huomaamatta. Oikeudelliset näkökohdat ovat tulleet kuvaan mukaan vasta oikeudellisten ongelmien jo ilmettyä jonkun tai joidenkin oikeuksien tultua loukatuiksi. Tämän päivän lähtökohta sitä vastoin on yksiselitteisesti se, että oikeudelliset kysymykset on otettava huomioon jo aloitettaessa

tietojärjestelmien suunnittelu. Näin *oikeus* sanalla sanoen *aikaistuu* yhteiskunnassa.

3.3 Informaatioinfrastrukturi

Erilaisten infrastruktuurien muutokset ovat vakiintuneesti olleet seikkoja, joita lainsäätäjä ei voi eikä saa olla huomaamatta. Infrastruktuurilla tarkoitetaan yleisesti yhteiskunnallisesti merkittävien toimintojen tarvitsemia palveluita, järjestelmiä ja väylästäjä. Erilaiset liikenne- ja viestintäväylät ovat perinteisesti muodostaneet yhteiskunan yleisen infrastruktuurin kaikkein keskeisimmän ytimen. Esimerkiksi tiestö on tyypillinen infrastruktuuri. Verkkoyhteiskunnassa aikaisempien merkittävien infrastruktuurien rinnalle ja osin ohitse on nousemassa *informaatioinfrastruktuuri*. Tässä yhteydessä on myös puhuttu tiedon valtateistä

Puhe tiedon valtateistä - oikeammin informaation valtateistä - mikä perustuu paljossa Yhdysvaltain ja Kanadan 1990-luvun alun informaatioyhteiskuntastrategioihin on infrastruktuurin kehitystä ajatellen havainnollinen. Fyysisen liikkumisen väylästä saavat rinnalleen informaation liikkumista edistävän väylästä; Information Superhighways. *Ethan Katsh* onkin sattuvasti kutsunut tiedon valtatieitä metaforaksi.

Va

rsin yleisesti on eurooppalaisittain katsottu, että julkisen vallan on edistettävä infrastruktuureja; niiden kehittämistä, ylläpitoa ja niiden käytettävyyttä. Emme itse asiassa edes voine puhua infrastruktuurista merkittävänä väylästä, jos se on vain harvojen satunnaisesti käytettävissä. Siksi julkisen vallan tulee myötävaikuttaa kulloinkin tärkeiden infrastruktuurien kehittämiseen, mutta sen ei välttämättä tule itse niitä ylläpitää. Niinpä merkittävä siirtymävaihe informaatioyhteiskunnasta uuteen verkkoyhteiskuntaan tapahtuikin eurooppalaisittain lähes samanaikaisesti, kun *teletoiminta* direktiivipohjaisesti avautui Euroopassa 1990-luvulla kilpailulle. Se oli useimmissa valtioissa ollut - Suomesta poiketen - aikaisemmin valtion monopoli. Valtiovallan keskeiseksi tehtäväksi jää nyt kansallisesti ennen kaikkea lainsäädännön - enenevässä määrin kansainvälistyvän

lainsäädännön - sekä ohjauksen ja valvonnan avulla taata verkkoyhteiskunnan informaatioinfrastruktuurin toimivuus.

Viestinnän sääntely sinänsä ei ole uusi asia. Esimerkiksi *julkisen palvelun* radio- ja televisiotoiminnan sääntelyllä on pitkät perinteet. Vastaavasti eurooppalaisella tasolla teletoiminnan sääntely on jo vuosien ajan ollut perin yksityiskohtaisesti direktiiviohjattua. Erilaiset teletoiminnan direktiivit muodostavat lukumääräisesti yllättävän suuren - yhden suurimmista - direktiivien joukon. Uudempaa on se, että verkkoyhteiskunnassa teletoimintadirektiivit omaavat merkittäviä oikeudellisia rajapintoja muuhun sääntelyyn, esimerkiksi henkilötietojen suojaan ja kuluttajansuojaan. Tämä on yksi esimerkki verkkoyhteiskunnan uudesta oikeudellistumisesta. Informaatioinfrastruktuurin sääntelyssä ei ole enää kysymys vain vuosikymmenten takaisesta teknisestä sääntelystä, teletoiminnan harjoitajien välisen kilpailun ohjaamisesta tai yleisluonteisesti sananvapaudesta verkoissa toimitaessa.

Myös konvergenssi lisää tarvetta infrastruktuurin sääntelyn tutkimiseen. Saman verkon palvelussa erilaisia toimintoja ja toimijoita perinteiseltä lainsäädäntöjen erillisyydeltä on katoamassa pohja. Joudumme muun ohessa kysymään, missä määrin tekninen konvergenssi aikaansa oikeudellisen konvergenssin tarvetta?

Informaatioinfrastruktuurien kehityksestä puhuttaessa ei myöskään ole lupa sivuuttaa *tietoturvallisuutta*. Tämäkin asia on sinällään vanhaa perua. Perinteisten liikenneväylien ja viestinnän sääntelyn yhteydessä turvallisuus on ollut ja on näkyvä elementti. Tietoturvallisuuteen sitä vastoin on havahduttu hämmentävän hitaasti. Kuvaavaa onkin, että matkapuhelinten ensimmäinen sukupolvi toimi suojaamattomana. Vastaavasti erilaisten tietojärjestelmien suojaamista pidettiin pitkään toisarvoisena teknisenä kysymyksenä. Tietoturvallisuutta onkin joskus kuvattu sattuvasti sivulauseeksi hallinnon ja markkinoiden tietojenkäsittelyssä.

Uudessa oikeudellisessa verkkoyhteiskunnassa meillä sitä vastoin on perustellusti oikeus vaatia tietoturvattua toimintaympäristöä. Siinä määrin merkittävä osa oikeuksistamme - perusoikeuksista ja muista oikeuksista - on verkkosidonnaisia ja siinä määrin riippuvainen verkkoyhteiskunta on tietoverkoista. Riskit ovat muuttuneet. *Virusten* valmistamisen sanktioiminen liittämällä sanktiosäännös yleisvaarallisten rikosten joukkoon on hyvä esimerkki lainsäätäjän vähittäisestä havahtumisesta asiaan. Verkkoyhteiskunnassa tietoturvallisuus on jotain paljon enemmän kuin asetusten ja ohjeiden tasoinen tekninen kysymys. Voimme perustellusti luottaa tietoturvallisuutta yksilön näkökulmasta eräänlaisena *metaperusoikeutena*. Meillä on oikeus tietoturvalliseen

informaatioinfrastruktuuriin. Tähän kysymykseen palataan lähemmin jäljempänä informaatio-oikeuden yhteydessä.

Erikseen on huomattava, että infrastruktuurin käsitettä käytetään usein myös suppeammassa merkityksessä kuvaamaan jonkin toiminnan perusrakennetta. Tyypillisiä tällaisia ilmaisuja on julkisen avaimen infrastruktuuri (PKI) puhuttaessa sähköisistä allekirjoituksista tai paikkatietojärjestelmän infrastruktuuri. Tällöin on puhe vain yleisemmän informaatioinfrastruktuurin yksittäisestä osatekijästä.

3.4. Oikeudellisen profession tietotekniikkasidonaisuus

Oikeusinformatiikan tutkimuksen yleiseen osaan on perinteisesti liittynyt sen seuranta, millä eri tavoin ja missä laajuudessa oikeudellisessa elämässä sekä hallinnossa käytetään ja voidaan käyttää tietojenkäsittelyä ja tietoliikennettä.

Tällä seikalla on *sosiologisen oikeustieteen* kannalta kiintoisia ulottuvuuksia. Niinpä jo yksin se seikka, missä laajuudessa lakimiehet käyttävät tietotekniikkaa eri tehtävissä on aikaisemmin ollut tyypillisenä yleisen oikeusinformatiikan tutkimuksen kohteena. Ensimmäisiä käytännön selvityksiä tehtiin jo 1970-luvulla.

Verkkoyhteiskunnan kehittyessä tällaiset määrälliset tutkimukset ovat perustasollaan menettämässä tarpeellisuutensa. Tietotekniikan käyttö oikeudellisessa elämässä on näet saavuttamassa eräänlaisen kyllästymispisteen. Lakimiehistä on vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta jo tullut *päätetyöläisiä; tietoverkkoja hyödyntäviä päätetyöläisiä*. Tietotekniikan hyödyntäminen on käytännön lakimiehen - ainakin hyvän lakimiehen - arkipäivää. *Oikeudellisen tietojenkäsittelyn* vain vähäarvoiseksi toimistoautomaatioksi ja sen myötä avustavan henkilökunnan tehtäväksi leimaava muutosvastarinta on väistymässä. Silti sitä ilmenee vielä jopa henkilötörakenteisiin vaikuttavalla tavalla erityisesti *oikeudellisen tiedonhaun* yhteydessä.

Määrällisestä tutkimuksesta ollaanki

Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunnan oikeusinformatiikan opetuksessa lähtökohtana on alusta lähtien ollut ajatus lakimiehestä tyypillisenä pääte-työläisenä. Vielä 1980-luvulla tämä herätti koko lailla ihmetystä tuolloin saneluun tottuneissa tuomareissa ja asianajajissa.

n nykyisin siirtymässä voittopuolisesti laadulliseen; oikeudellisen tietojenkäsittelyn erilaisia tapoja, sen tehokkuutta ja turvallisuutta sekä erilaisia ongelmia koskeviin tutkimuksiin. Vaikka käyttäjiä on, käytön laatu ja sen avulla saavutettavat lopputulokset eivät läheskään aina ole asianmukaisella tasolla.

Erityisen kiinnostava käyttötutkimusten erityiskohde onkin tässä valossa ollut oikeudellisten tiedonlähteiden, erityisesti oikeudellisten tietopankkien käyttöä koskeva tutkimus. Sen tulokset vain ovat yhä edelleen laadullisessa katsannossa verraten kielteisiä vastauksia antavia. Lakimiehet monien muiden professioiden tavoin hyödyntävät toistaiseksi varsin vaatimattomalla tavalla oikeudellisia tietojärjestelmiä ja tietovarantoja. *Informaatiolukutaito*, josta tulee lähemmin puhe jäljempänä, on edennyt yllättävän hitaasti. Eikä tämä ole vain suomalainen ilmiö.

3.5 Oikeusinformatiikka oikeuden yleistieteenä

Oikeusinformatiikka oikeustieteiden perheessä paikannettaessa on eräänlaisena kesto-ongelmana ollut sen sidonnaisuus oikeuden yleistieteisiin. Esimerkiksi oikeusjärjestelmämme kuvauksen keskeisessä perusteoksessa *Encyclopaedia Iuridica Fennicassa* oikeusinformatiikka luetaan, kuten oikein onkin, oikeuden yleistieteisiin. Mutta toisaalta oikeusinformatiikan puitteissa käsitellään verkkoyhteiskunnan oikeudellistuksessa enenevässä määrin lainopillisia tulkintakysymyksiä, jotka hajautuvat perinteisen lainopin eri aloille persoonallisuus-oikeudesta hallinto-oikeuteen.

Ensi näkemältä jonkin verran hämmentävältä vaikuttava asetelma ei kuitenkaan lähemmässä katsannossa sitä ole; ei suinkaan. Eivät oikeuden yleistieteet lähtökohtaisesti ole käytännön lainopista erillisiä tieteitä. Ne ovat pikemminkin tieteitä lainoppia varten. Vain liian pitkälle menevä erikoistuminen saattaa murtaa sillan *teorian* ja *käytännön* väliltä. Ja samalla se murtaa sillan oikeudelliselta

ammattitaidolta. Oikein oikeustieteitä harjoitettaessa yleistieteiden ja lainopin välillä on jatkuva tieteellinen tietoliikenne. Teoria vaikuttaa metodiin, metodi vaikuttaa käytäntöön ja käytäntö taaseen vaikuttaa niin metodiin kuin viime kädessä myös teoriaan. Voimme perustellusti puhua tiedon hermeuneuttisesta kehästä, joka saa jatkuvasti uusia impulsseja.

Teorian ja käytännön suhdetta on suomalaisittain viime vuosina entisestään tiivistänyt eurooppalaisen *oikeusvaltion* kehitys. Ihmisen ja perusoikeuksien aikaisempaa tärkeämpi asema myös käytännön tulkintatoiminnassa tuo myös oikeuden yleistieteet välttämättä entistä näkyvämmiin *lakimiehen perusmetodiin* vaikuttaviksi tekijöiksi.

Oikeusinformatiikalle sillanrakennus teorian ja käytännön välillä on ollut tuttua jo ennestään. Informaation ja tietojenkäsittelyn oikeudellista tutkimusta ei voida menestyksellä jäsentää vain joko teorian tai käytännön tasolle. Oikeusinformatiikka on laaja-alainen tiede, jolla on kosketuskohtia niin oikeusfilosofiaan, oikeusteoriaan, teoreettiseen lainoppiin kuin käytännölliseenkin lainoppiin. Niinpä oikeuskirjallisuudessa joskus asetettu kysymyssiitä, mikä on oikeusinformatiikan tunnusomainen, sen muista erotavava johtava oikeusperiaate, on paljossa erheellinen. Oikeusinformatiikan eri lohkoilla on luonnollisesti omat periaatteensa. Ja jos jotain periaatetta yli muiden etsitään, se on luonnollisesti kaiken muun oikeustieteen tavoin *ihmisoikeusperiaate*. Kaikille yhteisenä se ei kuitenkaan ole erottava vaan yhdistävä tunnusmerkki.

Edellä lyhyesti luonnostellut oikeusinformatiikan *yleisen osan* eri lohkot voidaan, kuten on havaittu, perustellusti lukea ensi sijassa *oikeuden yleistieteisiin* kuuluviksi. Osaa niistä on perinteisesti käsitelty ja käsitellään edelleen myös muiden oikeuden yleistieteiden puitteissa. Seuraavaksi esiin tulevat oikeusinformatiikan *erityisen osan* keskeiskysymykset puolestaan ovat näkyvämmiin myös lainopin, erityisesti *teoreettisen* lainopin alueille kohdentuvia.

Tässä tulee hyvin näkyviin oikeusinformatiikan omaleimaisuus ja laaja-alaisuus. On merkittävällä tavalla eri asia pohtia esimerkiksi oikeudellisen päätöksenteon automatisoinnin mahdollisuuksia ja siihen liittyviä riskejä kuin keskustella lainvalmistelun näkökulmasta välineneutraalin lainsäädännön merkityksestä oikeudellistuvassa verkkoyhteiskunnassa. Ja on eri asia pohtia sähköisen hallinnon oikeudellisia ongelmia kuin ottaa yksityiskohtaisesti kantaa tietokoneohjelman teoskynnykseen. Kaikkii nämä kysymykset kuuluvat kuitenkin tämän päivän oikeusinformatiikkaan.

Monenlaista asiantuntemusta edellyttävä laaja-alaisuus ei kuitenkaan ole oikeusinformatiikan heikkous, vaan pikemminkin yksi tämän tieteenalan vahvuuksista. Sen puitteissa erilaiset oikeudelliset asiantuntemukset kohtaavat uutta tietoa rakentaen. Näin välttytään liiallisen erikoistumisen mukanaan tuomasta suppea-alaisuudesta. Oikeusinformatiikkaa voidaankin luonnehtia myös erilaisten *asiantuntemusten kohtaamispaikaksi*.

Toisaalta myös oikeusinformatiikan sisällä on nykyisin nähtävissä voimakastakin erikoistumista. Käytännön *computer lawyer* ei välttämättä juurikaan tunne esimerkiksi oikeudellisen tiedonhaun problematiikkaa lähemmin. Hänen ensisijainen tiedonintressinsä on muualla. Siksi myös oikeusinformatiikkaa itseään koskee väistämättä se ongelma, mitä vastaan se tieteenä yleisesti suuntautuu; ahdasrajaisen asiantuntemuksen supistavan vaikutuksen ongelma. Tämän vuoksi oikeusinformatiikan yleisen osan merkitys tiedettä kokoavana ja koossa pitävänä voimana on oikeudellistuvan verkkoyhteiskunnan kehittyessä koko ajan kasvussa. Yleistiede palvelee erityistiedettä ja lakimiehen ammattitaidolta edellytetään entistä vankempaa metodista pohjaa.

4. Oikeusinformatiikan erityinen osa

Oikeusinformatiikan erityinen osa jaetaan niin ikään yleensä neljään toisistaan poikkeavaan - jopa olennaisesti poikkeavaan - tutkimusalaan. Nämä osat ovat *oikeudellinen tietojenkäsittely*, *oikeudellisen informaation tutkimus*, *informaatio-oikeus* sekä *tietotekniikaoikeus*. Informaatio-oikeuden ja tietotekniikaoikeuden välinen rajankäynti on kuitenkin verraten epäselvää. Niinpä nykyisin kansainvälisesti yleistynyt ilmaisu *IT-oikeus* (*information technology law*), joka tämän esityksen puiteissa tarkoittaa ensisijaisesti tietotekniikaoikeutta, kattaa usein käytännössä suuren osan myös informaatio-oikeudesta.

4.1 Oikeudellinen tietojenkäsittely

Ilmaisulla *oikeudellinen tietojenkäsittely* - amerikkalaisittain perinteisesti *computers and law* ja saksalaisittain *EDV und Recht* - tarkoitetaan yleisesti tietotekniikan hyödyntämismahdollisuuksia ja hyödyntämistä erilaisissa oikeudellisissa toiminnoissa tutkivaa oikeusinformatiikan osa-aluetta.

Oikeudellista tietojenkäsittelyä on oikeustieteellisestä näkökulmasta tutkittu koko oikeusinformatiikan elinkaaren ajan. Itse asiassa varhainen *jurimetriikka* oli alkuaan tyypillisesti juuri oikeudellisen tietojenkäsittelyyn paneutunut tiede kiinnittäessään huomionsa niihin uusiin mahdollisuuksiin, mitä automaattinen tietojenkäsittely voi oikeustieteelle sekä yleisemmin ajatellen koko oikeudelliselle elämälle tarjota.

Nykyisin oikeudellisen tietojenkäsittelyn tutkimuksen aihepiiri on varsin laaja. Se ulottuu toisaalta automaattisen päätöksenteon mahdollisuuksien tutkimisesta hallinnon tietojärjestelmien oikeudellisten reunaehtojen etsimiseen ja toisaalta tietokoneistetun tuomioistuinsalin kehittämisestä lakimiehen henkilökohtaiseen tietojenkäsittelyyn päätteen äärellä. Siinä on tehtäväkenttää kerrakseen.

4.1.1 Hallintoautomaatio

Yksilöidymmin on oikeudellisen tietojenkäsittelyn puiteissa tutkittu sitä, miten tuomioistuinlaitoksen sekä oikeushallinnon ja muun hallinnon tietojärjestelmät toimivat ja niiden tulisi toimia

oikeudellisesta näkökulmasta. Tällaisella tutkimuksella on läheiset liittymät myös yleisempään *hallinto- ja toimistoautomaation* toimisto kehittämisen ja sen vaikutusten tutkimukseen. Niitä on esimerkiksi *Saksassa* - silloisessa Länsi-Saksassa - selvitetty jo varhain 1970-luvulla hallinnon ensi vaiheen tietokoneistumisen yhteydessä. Tietojärjestelmien rakentaminen ilman niiden oikeudellista analyysia johti toistuvasti ongelmatilanteisiin. Tietoteknisestä ja byrokraattisesta näkökulmasta hyvin toimivat järjestelmät osoittautuivat usein hyvän hallinnon ja sen oikeudellisten reunaehtojen vastaisiksi. Ja kehittämistyössä olivat vastakkainen erilaisten professioiden keskinäisen kanssakäymisen tiedolliset rajat.

Nyttemmin hallintoautomaatio on jälleen nousemassa tärkeälle sijalle toimittaessa informaationaalisesti ja kehitettäessä erilaisia tietoverkkojen käyttöön perustuvia hallinnollisia tietojärjestelmiä. Aiheen merkittävyttä korostavat informaatio-oikeudelliset *henkilötietojen suoja*, *julkisuutta* sekä *tietoturvallisuutta* koskevat kysymykset. Tietojärjestelmien kehittämisessä on *sähköiseen asiointiin* sekä *sähköiseen hallintoon* siirryttäessä otettava huomioon yhä enemmän oikeudellisia tekijöitä. Aiheen vaikuttavuus ulottuu myös useammille koulutusaloille. Siksi esimerkiksi Oslon yliopistossa onkin jo usemaan vuoden ajan ollut erityinen oikeusinformatiikkaan perustuva, useamman tiedekunnan yhteinen hallintoautomaation koulutussuunta.

Aiheen oikeudellista merkitystä korostaa erityisesti se, että oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon periaatteisiin voidaan *perustuslain* valossa kiistatta lukea myös vaatimus julkisen vallan tietojärjestelmien laadukkaasta, häiriöttömästä toiminnasta. Tietojärjestelmät eivät, kuten edellä on jo verkkoyhteiskunnan digitaalisen toimintaympäristön esittelyn yhteydessä todettu, enää ole vain teknisiä apuvälineitä toimistoautomaatiossa, vaan oikeudellisen toiminnan keskeisiä elementtejä digitaalisessa toimintaympäristössä. Informaatiota käsitellään viranomaisten *tietojärjestelmissä*. Esimerkiksi päätöksentekoa oikeudenkäynnissä tai hallintopäätös eivät lähtökohtaisesti saa viivästyä tietojärjestelmien toimimattomuuden tai heikon toiminnan vuoksi. Oikeusvaltion toiminnalle tyypilliset laadun ja tehokkuuden vaatimukset edellyttävät vastaavasti kehittyneitä ja luotettavia tietojärjestelmiä.

Oikeusturvan periaatteen ilmaiseva perustuslain 21.1 §, johon vaatimus tietojärjestelmien toimivuudesta perustuu, on seuraavan sisältöinen

Jokaisella on oikeus saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi.

Tietojärjestelmien keskeinen merkitys hallinnossa on erikseen otettu huomioon laissa *viranomaisen toiminnan julkisuudesta*. Sen yhtenä tavoitteena on *hyvän tiedonhallintatavan* kehittäminen. Julkisen vallan tulee käsitellä informaatiota hyvään tiedonhallintatapaan pyrkien ja sen puitteissa. Tässä tarkoituksessa laissa annetaan (18 §) yleiset ohjeet myös *tietojärjestelmien* suunnittelulle ja käytölle.

Hyvän tiedonhallintatavan ohjaus julkisuuslaissa ulottuu yksittäisten dokumenttien tavoitettavuuden ja tietoturvallisuuden huomioon ottamisesta päättekäyttäjien sellaiseen koulutukseen, missä informaation käsittelyn oikeudelliset edellytykset on otettu huomioon. Kun lainsäätäjät aikaisemmin oli kiinnostunut ensi sijassa asiakirjoista ja niiden julkisuudesta, nyt huomion kohteena ovat yhtä lailla myös tietojärjestelmien sisältö, laatu ja käyttö. Tässä katsannossa julkisuuslain 18 §:ää voidaankin pitää yhtenä suomalaisen julkisen hallinnon järjestämisen viime vuosien merkittävimmistä säännöksistä. Se oli voimaan tullessaan vuonna 1999 eräänlainen osoitus oven avaamisesta sähköisen hallinnon kehittämiseksi.

Sähköinen hallinnon kehitys on sittemmin tullut ei vain luonnolliseksi, vaan myös välttämättömäksi osaksi verkkoyhteiskunnan kehityksestä. Kysymys ei ole enää ainoastaan tietotekniikan kehityksen huomioon ottamisesta, vaan aidosti hallinnon uudenaikaisesta kehittämisestä oikeusvaltiossa. Myös hallinto on enenevässä määrin siirtymässä verkkoihin.

Kansainvälisellä tasolla kehityksen keskeisenä viitekehityksenä on Euroopan komission *e-Eurooppa 2005* toimintaohjelma. Tämä toimintasuunnitelma korvasi aikaisemman *e-Eurooppa 2002* toimintasuunnitelman, missä internet-yhteyksien kehittäminen ja peruspalveluiden tuominen verkkoon olivat keskeisellä sijalla. Nyt puhutaan selkeästi laajakaistaverkoista ja niiden hyödyntämisestä sekä markkinoilla että hallinnon palveluiden kehittämisessä. Ja hallinnon palveluiden tulisi olla *vuorovaikutteisia*.

e-Eurooppa 2005 toimintasuunnitelma on löydettävissä Euroopan unionin sivuilla osoitteessa:
www.europa.eu.int/information_society/eeurope/2005/all_about/action_plan/index_en.htm

Suomessa puolestaan e-yhteiskuntakehityksen tavoitteet on lueteltu valtioneussvoton politiikkaohjelmiin kuulussa tietoyhteiskuntaohjelmassa, joka jatkaa aikaisempia tietoyhteiskuntastrategioita, mutta on myös nivottu yhteen e-2005 toimintasuunnitelman kanssa.

Hallituksen strategia-asiakirjaan sisältyvän tietoyhteiskuntaohjelman mukaan julkinen hallinto kehittää enenevässä määrin palveluitaan sähköisen, verkkokäyttöiseen muotoon. Erityistä huomiota kiinnitetään, kuten ohjelmassa todetaan, palveluiden "asiakaslähtöisyyteen, helppokäyttöisyyteen ja tietoturvaan". Yksittäiset tavoitteet taasen ulottuvat valtionhallinnon XML-strategiasta eli dokumenttien merkintäkielen yhtenäistämisstrategiasta aina sähköiseen oikeusprosessiin.

Sähköisen asioinnin kehityksessä on syytä erottaa toisistaan ainakin kolme eri asiaryhmää. Ne ovat julkisen vallan verkkotiedottaminen, sähköisen asioinnin järjestäminen sekä sähköisten palveluiden toteuttaminen. Oikeudellisessa katsannossa kullakin näistä asiaryhmistä on omat erityispiirteensä.

Verkkotiedottaminen on osa verkkoyhteiskunnan viestintäpolitiikkaa. Se puolestaan perustuu perimmältään oikeusvaltion avoimuuteen. Lainsäädännön tasolla tiedottamisvelvollisuus tuli ensin kuntalakiin ja myöhemmin julkisuuslakiin. Sitä on myöhemmin täsmennetty julkisuusasetuksessa sekä valtioneuvoston kanslian viestintäsuosituksessa.

Yksinkertaisimmillaan julkisen sektorin verkkotiedottaminen toteutuu virastokohtaisin www-sivuoin. Niiden tultua lähes kaikissa julkisen sektorin yksiköissä jo käyttöön - esimerkiksi valtion virastoista 90 % omasi jo vuoden 2002 päättyessä omat www-sivut - huomion on siirtymässä sivujen rakenteiston ja sisällön kehittämiseen. Ne eroavat merkittävästi toisistaan. Kirjo vain yhtestiedot sisältävistä sivuista sähköisiä lomakkeita tarjoaviin sivustoihin on huomattava. Siksi osana julkisten sähköisten palveluiden yleisten laatukriteeristöjen kehittämistä ollaan luomassa myös kotisivujen laatukriteereitä.

Yhtenä osana julkisen sektorin verkkotiedottamisen järjestämistä on myös tiedonhaun helpottaminen. Yksittäisten toimijoiden kotisivujen löytäminen osoitteiden avulla ei ole yksinkertaista. Jo yksin tapa, millä eri ministeriöiden sähköiset osoitteet on valittu, vaikeuttaa tiedonhakijan toimintaa.

Yleiset hakukoneet tarjoavat luontevan keinon etsiä julkisen hallinnon sivustoja. Niiden avulla on kuitenkin vaikea luoda katavampaa kuvaa verkkotiedottamisesta. Siksi useissa maissa on siirrytty julkisen hallinnon ns. portaaleihin eli sivustoihin, joille on koottu joko kaikki tai keskeisimmät julkisen sektorin sivustot. Kotimainen *Suomi.fi*-portaali otettiin käyttöön vuonna 2002. Se tarjoaa myös uutisia ja mahdollisuuden palautteisiin sekä kannanottoihin. Portaalin käyttäjämäärä on, vaikka se esimerkiksi tammikuussa ylsi jo 40.000 käyttäjän tasolle, ollut verraten vähäinen esimerkiksi oikeudellisen Finlexin käyttäjämääriin verrattuna.

Oikeudellisesta näkökulmasta verkkotiedottamisen keskeisiä ongelmia ovat erityisesti tarjolla olevan informaation virheettömyys, ymmärrettävyys ja riittävyys. Ongelmallista on niin ikään se, milloin tarjottava ohjeistus mahdollisesti ohittaa valtiovallan kolmijako-opin mukaiset toimivallan rajat. Yhtä lailla ongelmallista on se, missä laajuudessa julkisen sektorin viestinnässä on lupa ulkoistaa sisällöntuotantoa.

Sähköisen asioinnin käsite on toistaiseksi ollut jonkin verran epäselvä. Laajassa merkityksessä sillä tarkoitetaan julkisten palveluiden tarjoamista ja käyttöä sekä tietojen jakelua verkkojen kautta. Tässä merkityksessä sähköinen asiointi kattaa näin osin verkkoviestinnänkin. Suppeammassa merkityksessä kysymys on

Osa ministeriöistä käyttää vakiintuneita lyhenteitä osoitteina; esimerkiksi oikeusministeriön kotisivu avautuu osoitteessa <i>om.fi</i> . Mutta osa on valinnut englanninkielisen osoitteen; esimerkiksi sisäasianministeriön osoite on <i>intermin.fi</i> . Ja vastaavasti verkkoyhteiskunnan kannalta oleinaisen keskeisen viestintäviraston osoite on oikullisesti <i>ficora.fi</i>
--

kansalaisten asioinnista hallinnon kanssa tietoverkkoyhteyksiä apuna käyttäen. Tästä suppeammasta näkökulmasta on myös ollut kysymys säädettäessä *laki sähköisestä asioinnista viranomaistoiminassa*. Tuo helmikuussa 2003 voimaan tullut laki on selväpiirteinen infrastruktuurilaki. Siinä kerrotaan, miten viestintä julkishallinnon ja kansalaisten välillä tulee järjestää. Palveluiden sisältöihin laissa sitä vastoin ei oteta kantaa. Niistä säädetään muussa lainsäädännössä.

1 §. Lain tarkoitus. Tämän lain tarkoituksena on lisätä asioinnin sujuvuutta ja joutuisuutta samoin kuin tietoturvallisuutta hallinnossa, tuomioistuimissa ja muissa lainkäyttöelimissä sekä ulosotossa edistämällä sähköisten tiedonsiirtomenetelmien käyttöä. Laissa säädetään viranomaisten ja näiden asiakkaiden oikeuksista, velvollisuuksista ja vastuista sähköisessä asiointissa.

Laki sähköisestä asiointista viranomaistoiminnassa jatkaa jo vuonna 1993 voimaan tulleen sähköistä viestintää tuomioistuimissa koskeen lain aloittamaa sääntelyperinnettä. Se avasi kansalaisille mahdollisuuden sähköiseen viestintään yleisten tuomioistuinten kanssa. Laki oli samalla vastaus niin meillä kuin muuallakin tulkintaongelmia herättäneeseen kysymykseen siitä, millaisin keinoin ja millaisessa muodossa viranomaista voi tehokkaasti lähestyä. Tuolloin laki koski vain yksityisoikeudellisia asioita ja se tuli voimaan samanaikaisesti siviiliasian asiankäsittelyjärjestelmän *Tuomaksen* kanssa.

Erityisesti on huomattava, että etenkin kansainvälisesti paljon keskustelua herättänyt kysymys *digitaalisen allekirjoituksen* mahdollisesta tarpeellisuudesta sivuutettiin tietoisesti säädettäessä laki sähköisestä viestinnästä tuomioistuimissa. Sähköisesti tuomioistuimelle toimitettavaan asiakirjaan ei tuolloin tarvittu eikä nykyisin tarvita erityistä allekirjoitusta. Järjestely on toiminut hyvin. Vastaavalla tavalla on nyttemmin siirrytty siihen, että rikosasiat tulevat *Sakari-asiankäsittelyjärjestelmän* puitteissa vireille elektronisesti. Syytekirjelmä toimitetaan sähköisessä muodossa syyttäjältä tuomioistuimelle.

Laki sähköisestä asiointista viranomaistoiminnassa korvasi vuonna 1999 säädetyt, mutta vähäkäyttöiseksi jääneet lain sähköisestä asiointista hallinnossa. Vastuuta lakia voidaan pitää nimenomaisena askeleena sähköisen asinnin kehittämiseen.

Laki sähköisestä asiointista viranomaistoiminnassa on *yleislaki*. Sillä on laaja soveltamisala. Laki koskee lähtökohtaisesti - esitutkintaa ja poliisitutkintaa lukuun ottamatta - kaikkea julkisen sektorin toimintaa hallintotoimista ulosottoasioihin. Ja edelleen sähköinen asiointi on mahdollista asioiden vireillepanosta aina

päätösten tiedoksiintoon. Soveltuvin osin laki ulottaa vaikutuksensa myös sellaiseen viranomaistoimintaan, joka ei ole tavanomaista hallintoa tai päätöksentekoa. Näin kysymys on todella infrastrukturilaista.

Kun puhumme sähköisestä asioinnista tietoverkkojen välityksellä tapahtuvana viestintänä, toimivan, kanslaisten oikeudet turvaavan infrastruktuurin rakentaminen edellyttää lainsäätäjältä kannanottoja useisiin, varhaisempia käytäntöjä muovaaviin peruskysymyksiin. Lähtökohtana optimaalisessa asiointimallissa on se, että sähköistä asiaointia ei yleensä tule rajoittaa ajallisin, paikallisin eikä tietoteknisin rajoituksin. Hallintobyrokratian muoti-ilmaisua käyttäen sääntelyssä on otettava huomion *asiakaslähtöisyys*. Muutoin sähköisestä asioinnista ei tule merkittävää asiointitapaa.

Laissa sähköisestä asioinnista viraomaistoiminnassa asiakaslähtöisyys on otettu varsin pitkälle huomioon. Laki koskee sähköisillä tiedonsiirtomenetelmillä lähetettyjä sähköisiä viestejä niin laajalti, että sen ulkopuolelle jäävät vain tavanomaiset äänipuhelut. Jopa tekstiviesti on laissa tarkoitettu sähköinen viesti, joka voi sisältää sähköisen asiakirjan. Vastaavasti viranomaisten on tarjottava mahdollisuus sähköiseen asiointiin ja pyrittävä järjestelmien ympärivuorokautiseen toimintaan; ns. 24 h palvelu. Sähköisessä viestinnässä ei myöskään enää kaikissa tapauksissa tunneta virastojen aukioloaikojen mukanaan tuomia aikarajoituksia. Viranomaisen pyytämän asiakirjan katsotaan saapuneen määräajassa, kun se on saapunut kyseisen vuorokauden kuluessa.

Erinomaiset tärkeät ratkaisut koskevat viestinnän todentamista. Sähköisessä asiointissa viestin lähettäminen tapahtuu edelleen lähettäjän vastuulla. Mutta viranomaisen on ilmoitettava lähettäjälle sähköisen asiakirjan vastaanottamisesta. Näin lähettäjä voi pääsääntöisesti varmistua viestintä perille menosta. Ja edelleen sähköiset viestit on kirjattava tai muulla luotettavalla tavalla rekisteröitävä.

Yhtä lailla keskeinen vaatimus on se, että viranomaisen käyttämien laitteistojen sekä ohjelmistojen tulee olla mahdollisimman helppokäyttöisiä. Sähköiselle asiointille ei saisi olla yhteensopimattomuusesteitä.

Laajamuotoinen siirtyminen sähköiseen asiointiin tulee lain perusratkaisuista huolimatta viemään merkittävästi aikaa. Viranomaisten velvolisuudet sähköisen asiointin järjestämiseen ovat näet toistaiseksi joustavat. Jo yksin laite- ja ohjelmistouudistukset yhteensopivuudet ja helppokäyttöisyyden varmistamiseksi ottavat aikansa. Toistaiseksi viranomaisen

velvollisuus tiedottaa palveluistaan tuleekin olemaan erinomaisen tärkeä tekijä oikeksiemme toteutumisen kannalta. Laki antaa mahdollisuuden hyödyntää tehokkaasti sähköistä asiointia vain silloin, kun siitä on nimenomaisesti tiedotettu. Käytännössä merkittävin osa sähköistä asiointia toteutuukin viranomaisien sivuilla ja *Suomi.fi*-portaalista saatavissa olevien sähköisten lomakkeiden avulla. Niiden määrä on nopeassa kasvussa.

Vaikka poliistutkinta ei kulu sähköisen asioinnin lain piiriin, myös rikosilmoitukset on nykyisin mahdollista lähettää sähköisessä muodossa.

Sähköinen hallinto on myös käsite, joka etsii vielä jossain määrin muotoaan. Siinä ei näet ole kysymys vain tietotekniikan laajamuotoisesta käyttöönotosta hallinnossa. Eikä siinä missään tapauksessa ole kysymys sähköisen kaupan mallintamisesta hallintoon. Tällaisiäkin näkemyksiä on näet ollut kansainvälisessä keskustelussa löydettävissä.

Voimme löytää ainakin kolme keskeistä tunnusmerkkiä, joiden avulla sähköistä hallintoa koskeva keskustelu on paremmin ymmärrettävissä. Niitä ovat uusi *informaatioinfrastruktuuri*, *hallinnon informaationaalisuus* sekä *hyvä hallinto*.

Uuden verkkoviestintään suhteutetun infrastruktuurin rakentaminen avaa edellä kuvatulla tavalla mahdollisuuden *sähköiseen asiointiin*. Jo varhaiset keskustelut tiedon valtateistä toivat kuvaan mukaan hallinnon palveluiden siirtämisen verkkoihin. Sähköinen asiointi onkin yksi sähköisen hallinnon peruspilareista. Suppea toimistoautomaatio muuttuu viestinnäksi uuden informaatioinfrastruktuurin puitteissa. Eikä kysy ole vain vanhan toteuttamisesta uudessa teknisessä toimintaympäristössä, vaan samalla myös hallinnon kehittämisestä asiakaslähtöiseen suuntaan.

Hallinnon informaationaalisuus puolestaan merkitsee sähköisessä hallinnossa tietojenkäsittelyn avaamien mahdollisuuksien hyödyntämistä hallinnon tietojärjestelmiä suunniteltaessa ja rakennettaessa. Sen välttämättömänä lähtökohtana on edellä mainittu ajatus hallinnosta *informaatioprosessina*. Digitaalisessa toimintaympäristössä toteutetaan informaatioprosesseja. Ja informaatiota käsitellään tietojärjestelmissä. Hallinnollisen tietojenkäsittelyn alkuvaiheiden - erillisten rekistereiden ja tekstinkäsittelyn aikakaudesta - on edetty merkittävä askel eteenpäin siirryttäessä uusiin *asianhallintajärjestelmiin*. Voimme yhden ja saman tietojärjestelmän puitteissa toimia eri tarkoituksin asioiden diarioinnista niistä tiedottamiseen. Tämä vaatii kuitenkin

oikeudellisesti perustellun uudenlaisen dokumenttilogistiikan kehittämistä. Sitä ei aina havaita pidettäessä edelleen silmällä perinteisen paperidokumentin merkittävyyttä.

Havainnollisen yksittäisen esimerkin dokumenttilogistiikan merkityksestä hallinnossa - hallinnossakin - tarjoaa henkilötietolain 13.4 §n mukainen tulostesääntö. Se kieltää pääsääntöisesti laittamasta henkilötunnusta näkyville tulosteisiin. Asianmukaisesti toimittaessa tämä otetaan huomioon jo tietojärjestelmää suunniteltaessa. Samasta dokumentista saadaan käyttötarkoituksen mukaan erilaisia versioita.

Hyvä hallinto on jo perustuslaissa asetettu oikeusvaltiollinen velvoite. Se on keskeinen oikeusturvan tae. Vuoden 2004 alussa voimaan tullut hallintolaki täsmentää hyvän hallinnon tunnusmerkkejä. Tuo laki ei kuitenkaan erikseen, erillisin säännöksin sääntele sähköistä hallintoa. Hyvän hallinnon periaatteet ovat yleisiä periaatteita. Sähköinen hallinto on siten muun hallinnon tavoin hallintoa, missä hyvän hallinnon periaatteet ovat keskeisellä sijalla. Niihin taas kuuluu hallintolain yleistavoiteenkin mukaisesti hallinnon kehittäminen.

Riittävää ei kuitenkaan sähköiseen hallintoon siirryttäessä ole pohtia, miten sähköinen hallinto saadaan vastaamaan perinteistä hallintoa. Kysymys on uudesta toimintaprosessista, jonka on läpäistävä *perusoikeustesti*. Toisin sanoen sähköistä hallintoa kehitettäessä on erikseen analysoitava, millä tavoin uudella järjestelmällä edistetään perusoikeuksien toteutumista ja vastaavasti, miten perusoikeudet saattavat vaarantua sähköiseen hallintoon siirryttäessä.

Sähköisen hallinnon kehittämisen keskeisimmät ongelmat liittyvät yhdenvertaisuuteen, yksityisyyteen, julkisuuteen, tiedonsaantiin sekä tietoturvaan. Kaikissa niissä on kysymys joko perusoikeuksista tai niiden atustalla olevista yhteiskuntasopimuksen tasoista metaperusoikeuksista.

Yhdenvertaisuuden näkökulmasta kysymys kilpistyy mahdollisuuteen hyödyntää sähköistä asiointia asuinpaikasta riippumatta. Sähköisen yhteiskunnan toimintasuunnitelmassa yhtenä lähtökohtana on edullisten laajakaistaverkkojen laajamuotoinen käyttö sähköisessä asioinnissa. Sähköisen asioinnin suhteellinen merkitys kasvaa erityisesti siellä, missä tavanomainen hallinto ei ole joustavasti tavoitettavissa. Suomen kaltaisessa maassa verkkojen toteuttaminen nykyteknologialla on toistaiseksi verraten kallista. Siten niiden jättäminen - kuten on tehty - markkinoiden

Sähköistä hallintoa koskevassa kansainvälisessä kirjallisuudessa on usein puollettu hallinnon tietojärjestelmien rakentamista kaksijaon *front office* ja *back office* varaan. *Front office* olisi se järjestelmän osa, missä asiointi tapahtuu ja *back office* yksin hallinnon käyttöön varattu osio. Otettaessa huomioon oikeutemme anonymiteettiin kaksijako on liian supea. Sitä on täydennettävä ainakin kolmannella osiolla. *Information office* olisi tuolloin se tietojärjestelmän sovellutusalue, missä anonyymi asiointi on mahdollinen.

varaan, vaarantaa yhdenvertaisuuden toteutumista uusin tavoin. Voimme perustellusti puhua rajallisen infrastruktuurin aiheuttamasta *perusoikeusvajeesta*.

Oikeutemme yksityisyyteen on hallinnossa jatkuvasti koetteilla yksityisyyden ja julkisuuden välisen perusjännitteen vuoksi. Yksityisyyden, erityisesti henkilötietojemme suoja ja hallinnon avoimuus joudutaan sovittamaan yhteen ensi sijassa henkilötietolain ja sitä täydentävän julkisuuslain avulla. Sähköinen hallinto tuo tähän asetelmaan ainakin kaksi merkittävää oikeudellista riskitekijää.

Ensinnäkin yksityisyytemme puitteissa meillä on oikeus *anonymiteettiin*. Voimme asioida viranomaisissa anonyymisti aina siihen saakka, kunnes kysymys on henkilöstämme riippuvien oikeuksien toteuttamisesta tai velvollisuuksien täyttämisestä. Näin ollen sähköistä hallintoa ei, toisin kuin on monissa kehittämissuunnitelmissa oletettu, voida rakentaa henkilkön vahvan tunnistamisen varaan. Se on rakennettava turvatun anonymiteetin varaan niin, että anonyymistä vaiheesta siirrytään kansalaisen niin halutessa henkilön tunnistettavuuden vaiheeseen. Ja turvattu anonymiteetti puolestaan merkitsee tässä yhteydessä sitä, että sähköisen hallinnon hyödyntäjästä ei jää anonyymissä vaiheessa tunnistetietoja hallinnon järjestelmiin.

Julkisuuden näkökulmasta ongelmana puolestaan on se, että salassapitoa koskevin ratkaisuin ei ole lupa estää sellaisten kysymysten asianosais- tai muuta julkisuutta, jotka ovat yhteiskunnallisen merkityksensä tai oikeudenhoidossa informaatiotasapainon kannalta merkittäviä. Olennaista on tällöin se, että salassapito rakentuu asiasisällön mukaan, ei dokumentin itsensä mukaan. Toisin sanoen dokumenttien tulisi olla sähköisessä hallinnossa niin rakenteistettuja, että asiasisltö on luovutettavissa julkisuuteen yksityisyyttä tai muita salassa pidettäviä intressejä loukkaamatta. Tämä edellyttää kehittyntä dokumenttirakennetta asiakirjoja laadittaessa ja niitä tietojärjestelmin käsiteltäessä.

Julkisuus palvelee luonnolisesti tiedonsaantioikeutta. Mutta tässä yhteydessä merkittävää on myös se, miten *lomakesuunnitelu*

sähköistä asiointia sekä erilaisia lausuntoja varten toteutetaan. Tiivistettäessä dokumentti lomakkeeksi on aina vaarana myös merkittävän tiedon jääminen joko havaitsematta tai kokonaan saamatta.

Perusoikeuksien kannalta havainnollisen esimerkin tästä tarjoaa tahdonvastaiseen hoitoon määräämistä varten laadittu ns. M 3 lomake. Siinä ei ole tilaa yksityiskohtaisille perusteluille. Näin vapaudenriiston perusteiden selvittäminen jää potilaan muun tiedonsaantioikeuden aktiivisen toteutamisen varaan. Tämä on ristiriidassa oikeusvaltioperiaatteen kanssa. Ennakkoratkaisussa KHO:2004:4 on kuitenkin hyväksynyt suppean lomakkeen käytön, kun sitä täydentää potilaan omasta aktiviteetista riippuva tiedonsaantioikeus.

Toinen tiedonsaantiongelma koskee hallinnon tietokoneohjelmistoja. Ei ole riittävää perusoikeuksiemme näkökulmasta, että saamme tietää, millaista tietoa tietojärjestelmissä on. Meidän tulee voida tietää myös, miten tietoa, ennen kaikkea meidän henkilötietojamme - hallinnon tietojärjestelmissä käsitellään. Siksi avoimuutta korostavassa yhteiskunnassa sähköiseen hallintoon siirtymisen yhdeksi perusedellytykseksi tulee asettaa hallinnon tietojenkäsittelyn avoimuus.

Tämä voidaan toteuttaa kahdella tapaa. Ensinnäkin on mahdollista käyttää ns. suljetun koodin ohjelmistotja, mikäli niiden toiminasta annetaan riittävän täsmällinen kuvaus esimerkiksi rekisteriselosteessa. Ja toiseksi avoimuus voidaan toteuttaa siirtymällä ns. avoimen koodin - *open source* - ohjelmistoihin. Tätä kysymystä pohditaan, tosin enimmäkseen taloudellisesta näkökulmasta, parhaillaan useiden eri maiden hallinossa ja suunta näyttäisi olevan kohden avoimen koodin ohjelmistotja.

Edellä mainitut perusoikeuksien vaarantumista koskevat keskeiskysymykset liittyivät hallinnon sisäisiin tietojärjestelmiin. Niiden ohella sähköisen hallinnon järjestämisen keskeisenä perusoikeusongelmana on tietoverkkojen *tietoturvallisuus*. Samaan aikaan, kun matkapuhelinverkkojen kehityksessä on siirrytty verraten hyvin tietoturvattuun gms-järjestelmään, avoimet tietoverkot puutteellisine protokollineen puolestaan ovat alttiina niissä harjoitettavan tietoliikenteen seurannalle. Jos ja kun sähköinen hallinto järjestetään avoimessa tietoverkossa suojaamattoman yhteyden avulla, perusoikeutemme vaarantuvat.

Euroopan henkilötiedodirektiivissä edellytetään, että tietojärjestelmistä, joiden avulla arvioidaan ihmisiä automaattisesti, on, mikäli sellaisia käytetään, säädettävä lailla. Henkilötietolain 31 § on nykyisin tuon direktiivin mukainen. Tämän sääntelyn taustalla on ollut huoli ihmisten luottokelpoisuutta arvioivien tietokoneohjelmien käytön leviämisestä luottotietoalalla.

Siksi sähköisessä hallinnossa kaiken asioinnin tulisi tapahtua suojatun yhteyden välityksellä. Toistaiseksi näin ei ole ollut asian laita.

4.1.2 Päätöksenteon automatisointi

Teoreettisesti edellistä vielä jonkin verran syvällisemmälle, oikeusteoriapainotteiselle alueelle tullaan pohditaessa oikeudellisen ja hallinnollisen päätöksenteon sekä lainvalmistelun automatisoinnin mahdollisuuksia. Aihe sinällään ei ole täysin uusi. Päätöksenteon täsmällistäminen on jo kauan ollut yksi oikeusteoreettisen keskustelun peruskysymyksistä. Ja yhtä lailla oikeuden jumalatar saksalaisperäisesti kuvattuna side silmillä ilmaisee paljossa saman tavoitteen. Oikeudenmukaisuuden ideaaliin on yhtenä osana kuulunut henkilöstä riippumaton oikeudenjaon täsmällisyys. Toisaalta olemme yhtä lailla suhtautuneet epäillen sellaiseen mekaaniseen päätöksentekoon, mistä puuttuu inhimillinen näkökulma. Jo pian nykyaikaisen tietokoneen käyttöönoton jälkeen ajatus tietokoneesta päätöksentekokoneena torjuttiin esimerkiksi kybernetiikan johtohahmon *Norbert Wienerin* toimesta. Kone ei voinut korvata ihmistä. Meillä Suomessa *Kaarle Makkonen* omaksui oikeudellista päätöksentekoa koskevassa väitöskirjassaan sittemmin saman kannan.

Tietotekniikan kehittyessä alettiin kuitenkin ennevässä määrin puhua tekoälystä sekä erilaisista *asiantuntijajärjestelmistä*. Päätöksentekoa ja asiantuntemusta eri tavoin mallintavien ohjelmistojen kehitys on kuitenkin etenkin 1980-luvun odotuksiin verrattuna ollut varsin hidasta. Alkuvuosien optimisismi - joka oli paljossa peräisin uusien kognitiotieteiden alueelta - on ihmisen omaa tietojenkäsittelyä koskevan fysiologisen tiedon puutteellisuuden vuoksi vaihtunut pyrkimykseen kehittää logiikkaa ja ohjelmointia paremmin oletettuja inhimillisen asiantuntemuksen käyttötapoja vastaaviksi.

Samea logiikka ja hermoverkot tarjoavat nykyisin verraten tehokkaita välineitä yksikertaisen eksaktin päättelyn

mallintamiseen. Mutta kone ihmisen korvaajana odottaa edelleen - jos sitä on edes syytä odottaa - oikeaa ohjelmointia.

Tätä kehitystä oikeusinformatiikka seuraa ja on siinä myös edelleen näkyvästi mukana. Oikeudellisten asiantuntijajärjestelmien kehittäminen onkin yksi oikeudellisen tietojenkäsittelyn keskeisistä kansainvälisistä aihepiireistä. Ala jakautuu lähinnä kahteen eri suuntaukseen. Yhtäältä pyritään kehittämään logiikkaa moniarvoisena paremmin ohjelmointiin ja päätöksenteon mallintamiseen soveltuvaksi. Tällä myös moderni oikeusteoriaan kiinteästi liittyvällä suuntauksella on välttämättömät yhteydet yleiseen logiikan tutkimukseen ja sen hyödyntämiseen tietojenkäsittelyssä. Toisaalta kiinnostuksen kohteena ovat erilaiste päätöksenteon tukijärjestelmät. Lähtökohtana ei tällöin ole pyrkimys inhimillisen päätöksenteon mallintamiseen, vaan siinä tarvittavan informaation oikeasuhtaiseen tuottamiseen sekä päätösten loogisten edellytysten tarkastamiseen.

Alalla on merkittävää kansainvälistä yhteistoimintaa. Hollanti ja Australia ovat näkyvimmin panostaneet oikeudellisten asiantuntijajärjestelmien tutkimukseen.

Tietotekniikan käyttö lainvalmistelussa puolestaan on tavanomaisen toimistoautomaation hyödyntämistä lukuun ottamatta edennyt verraten hitaasti. Käytännön toteutuksia on eri maissa verraten vähän. Lait laaditaan kansainväliselläkin tasolla edelleen pääosin käsityönä.

Tunnetuin käytäntöön edennyt tutkimustulos on professori *Layman Allenin* - oikeusinformatiikan keskeisiin pioneereihin kuuluvan loogikon - kehittämä Normalizer-ohjelma, jonka avulla on laadittu lainsäädäntöä Yhdysvalloissa. Ohjelma testaa esitettyjen normien loogisia suhteita ja niiden mahdollisia seuraamuksia. Automaattiseen lainvalmisteluun se ei kuitenkaan anna mahdollisuuksia.

Myöskään lainvalmistelua helpottamaan tarkoitettuja laajempia asiantuntijajärjestelmiä ei juurikaan ole. Kenties pisimmällä alan kehityksessä ollaan *Hollannissa*, missä lainvalmistelu muutoinkin on pitkälle ohjeistettua ja missä oikeudellisten asiantuntijajärjestelmien tutkimus on jo perinteisesti ollut vilkasta. Alaa kuitenkin tutkitaan enenevässä määrin lainvalmistelun tasoon liittyvien laatuvaatimusten kasvaessa kansallisesti ja kansainvälisesti.

Äskettäin on Unkari tarjonnut Euroopan Unionille erityistä ohjelmistoa - *text function form* - lainsäädännön ja lainvalmistelun kehittämiseksi Euroopassa. Tämän ohjelmiston avulla voitaisiin sirpaleinen EU-lainsäädäntö saada rakenteeltaan yhdenmukaiseksi ja loogisesti johdonmukaiseksi. Ohjelmisto rakentuu kuitenkin

perinteiseen tapaan kaksiarvologiikan varaan. Näin ollen siitä ei avaimeksi lainvalmistelun asiantuntijajärjestelmien kehittämiseksi. Sitä vastoin esitys perusteluineen osoittaa, miten tärkeää lainvalmistelun tason kehittäminen on. Siihen tietotekniikka avaa haluttaessa mahdollisuuksia.

4.2 Oikeudellisen informaation tutkimus

4.2.1 Oikeus on viestintää

Perinteisessä oikeustieteessä oikeudellisen informaation tuottamista ja hyödyntämistä on pidetty paljossa teknisluonteisena käytännöllisenä kysymyksenä. Kun meillä käytössä on ollut kansainvälisessäkin katsannossa korkeatasoinen lakikirja - *Suomen Laki* eri osineen - ja kun oikeuskirjallisuutta ilmestyy lisääntyvässä määrin, oikeudellisen informaation peruskysymykset oikeusvaltiossa jäävätkin käytännössä helposti havaitsematta. Informaatio oletetaan ikään kuin annetuksi.

Oikeudellisen informaation tutkimus on aiemmin kuulunut lähinnä yleisen oikeustieteen puitteissa esillä olleisiin, joskin siellä perin vähälle huomiolle jääneisiin kysymyksiin. Nyttemmin se kuuluu kiinteästi oikeusinformatiikan tutkimusintresseihin. Näin on asian laita erityisesti Pohjoismaissa. Mutta oikeusinformatiikankin puitteissa aihepiiri on vastaavasti toisinaan haluttu nähdä vähemmän tärkeänä ja osin jopa muiden tieteiden - *informaatiotieteiden* - alaan kuuluvana tutkimusaiheena. Ja niissä oikeuskulttuureissa, missä oikeudellinen kirjastotiede - *law librarianship* - vaikuttaa voimakkaana, oikeusinformatiikka ei pohjoismaiseen tapaan vaikuta voimakkaasti oikeudellisen informaation tutkimuksen tieteenä.

Asioita lähemmin oikeusinformatiikan valossa tarkasteltaessa käsitys oikeudellisen informaation niukasta merkityksestä kuitenkin muuttuu väistämättä ja merkittävästi. Kysymys on näet viime kädessä *oikeusvaltion* keskeisten periaatteiden toteutumisesta. Oikeudellinen informaatio on kriittisessä asemassa perusoikeuksien toteuttamisessa yhteiskunnassa. Oikeus on todellakin viestintää.

Ajatus oikeudesta viestintänä ei sinänsä ole uusi. Esimerkiksi päätöksentekoa on oikeusteorian puitteissa tarkasteltu usein viestintänä. Uudempaa on tarkastella oikeuta kokonaisuutena viestintänä ja sijoittaa oikeudellisen informaation tuottaminen ja käsittely tähän viitekehykseen. Pohjoismaissa alan uranuurtaja on ollut norjalainen professori *Jon Bing*

Oikeudellisen viestinnän näkökulmasta oikeusvaltiossa ei saa olla salaista lainsäädäntöä. Näin on toki ajateltu demokratian näkökulmasta aiemminkin. Uudempaa on se, että muunkin keskeisen julkisen oikeudellisen informaation edellytetään olevan paitsi mahdollisimman virheetöntä, myös tehokkaasti tavoitettavissa, käytettävissä ja ymmärrettävissä ei vain oikeudenmukaisessa oikeudenkäynnissä ja hallinnossa, vaan yleisemmin aina muutoinkin oikeussäännöksiä tarvittaessa ja sovellettaessa. Oikeudellisen tiedon tiellä sen syntyvaiheesta loppukäyttäjälle ei saa olla aiheettomia esteitä. Voimme informaatiotutkimuksen merkittävän suomalaisen vaikuttajan *Timo Kurosen* tavoin puhua oikeudellisesta informaatiosta keskeisenä *julkishyödykkeenä*, josta valtiovallalla on erityinen vastuu. Sen ohella oikeudellista informaatiota luonnollisesti on ja tulee olla saatavilla markkinahyödykkeinä.

Oikeudellisen informaation ylläpito ei vastakkaista luuloista huolimatta ole yksinkertaista. Vaikka lainsäädäntö sinänsä on julkista ja siten kaikkien *saatavissa*, oikeudellinen viestintä ei välttämättä toteudu asianmukaisesti. Siksi puhumme myös *salaisen lainsäädännön* riskeistä. Salaisella lainsäädännöllä tarkoitetaan ensi sijassa sellaista merkittävää virallista oikeuslähdemateriaalia, joka saatavuudestaan huolimatta on heikosti tai ei lainkaan tavoitettavissa teknisistä, taloudellisista, kielellisistä, sisällöllisistä, ajallisista tai alueellisista syistä. Näin ajatellen salaista lainsäädäntöä on ja on ollut verraten paljon.

Laajemmassa merkityksessä salaiseen lainsäädäntöön kuuluvaksi voidaan lukea myös ns. esitöissä säätäminen eli säädöstekstin sanamuodon ja perustelulausumien keskinäinen vastaamattomuus. Se vaikeuttaa jopa merkittävästi oikeuden ymmärtämistä ja on omiaan luomaan kansalaissa epäilyksiä valtakoneiston toiminnasta. Vanha sanonta siitä, että *laki on niin kuin se luetaan* tulee epäilemättä mieleen helposti poikettaessa lain sanamuodosta. Ja tähän sekä oikeustieteessä että oikeuskäytännössä syyllistytään verraten usein. Se on osa suomalaista negatiivista oikeuskulttuuria.

Oikeudellisen informaation ja sen käytön tutkimuksessa *oikeudellisten tietopankkien* tutkimus on kansainvälisessä katsannossa ollut ja on edelleen näkyvällä sijalla. Elektronisten, tietoliikenneyhteyksien välityksellä käytettävien tietopankkien nopea leviäminen käytäntöön 1970- ja 1980-luvuilla johti välttämättömään tutkimuksen ja opetuksen tarpeeseen.

Oikeuden ja oikeustieteen informaatorikkaus sai vastineensa tietopankeissa laajoina oikeuden informaation kokoelmina. Samalla se toi mukanaan uuden ammattitaidollisen elementin. *Elektroninen lukeminen* - kyky hakea ja lukea oikeudellista informaatiota tietopankeista tehokkaasti tiedonhakuohjelmien avulla - tietopankkien käyttötapa edellytti ja edellyttää edelleen erityistä opetusta. Mutta se on, näin olemme elektronista lukemista opetettaessa aina painottaneet, vastaavasti lukemista, jossa oikeudellisella ammattitaidolla on keskeinen, kriittinen merkitys. Ei ole riittävää, että hallitsemme yksittäiset hakukielen hakukomennot. Tyypitilanteessa tiedonhakijana on lakimies, joka yhdistää oikeudellisen ammattitaidon ja tiedonhaun taidot. Elektroninen lukeminen on tänä päivänä osa lakimiehen välttämätöntä taidollista *perusmetodia*.

Nykyisin puhutaan myös laajemmin *informaatiolukemisesta* lukemisena, joka edellyttää asianmukaista tiedonhankintaa ja -hallintaa. Informaatiolukutaidon standardit on vuonna 2000 määritelty Yhdysvaltojen oppilaitos- ja tutkimus kirjastojen yhteistyöorganisaation toimesta. Ne vastaavat paljossa *elektronisen lukemisen* yhteydessä aiemmin esitettyjä käsityksiä.

Informaatiolukutaidon viiden perustavoitteen mukaan informaatiolukutaitoinen opiskelija::

1. määrittelee tarvittavan tiedon luonteen ja laajuuden
2. hakee tarvittavan tiedon tehokkaasti
3. arvioi tietoa ja sen lähteitä kriittisesti ja liittää valitsemansa tiedon omaan tietopohjaansa ja arvojärjestelmäänsä
4. käyttää yksin tai ryhmän jäsenenä tietoa tehokkaasti hyväkseen saavuttaakseen tietyn tavoitteen
5. ymmärtää useita taloudellisia, oikeudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä, jotka liittyvät tiedon käyttöön, ja käyttää tiedonlähteitä ja tietoa eettisesti ja laillisesti oikein.

Informaatiolukutaidon standardit ovat suomennettuina löydettävissä osoitteessa

<http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi/hankkeet/infolit/>

Verkkoyhteiskunnassa myös elektroninen lukeminen on muuttanut osin muotoaan. Siirtyminen avointen tietoverkkojen kautta *selainten* avulla tapahtuvaan tietopankkien käyttöön sekä

hypertekstien käyttöönotto tietopankkien sisältämissä dokumenteissa ovat lisänneet akan jatkotutkimuksen tarvetta. Tyyppitilanteessa oikeudellisia tietopankkeja näet käytetään erittäin suppeasti vain niiden yleisimpiä hakuominaisuuksia hyödyntäen. Tiedonhaun perustavoite *exact match* - oikean ja vain oikean tiedon saavuttaminen - ei toteudu. Näin osa - joskus merkittäväkin osa - tärkeää oikeudellista tietoa jää tietoverkkoja hyödynnettäessä havaitsematta. Voimme puhua jopa *tietoverkkoparadoksista*. Tieto ja käsitys oikeudesta niukentuvat, vaikka elektroniset tietovarastot ovat yhä helpommin yhä useamman tavoitettavissa.

Tiedonhaun tutkimuksen yhteydessä puhutaan usein ns. *käsivarren mitan säännöstä*. Sen mukaan tyyppinen lakimies tiedonhakijana tyytyy useimmiten siihen informaatioon, mikä on helposti tavoitettavissa - eli käsivarren mitan päässä. Tietoverkkoja käytettäessä sama seikka ilmenee taipumuksena käyttää vain yksinkertaisimpia - "käyttäjätasoisia" - hakutapoja.

Tutkimuksen peruslähtökohta sinällään on entinen, pitkään tunnettu; oikeudellisen tiedon ja toiminnan taso riippuu merkittävällä tavalla siitä, millaista oikeudellista informaatiota oikeudellisen elämän toimijoilla - niin lakimiehillä kuin maallikoillakin - kulloinkin on käytettävissään. Kysymys ei siis ole vain yksittäisten tietopankkien käyttötavoista, vaan yleisemmin myös tietovarantojen laadusta ja ominaisuuksista. Näitä kysymyksiä on syytä tarkastella tässäkin yhteydessä hieman lähemmin.

Oikeusinformatiikka tarkastelee oikeudellista informaatiota lähtökohtinaan *kansalaisen oikeus tietoon* oikeusvaltion keskeisenä metaperusoikeutena sekä *oikeudellisten tietovarantojen laadun merkitys demokratiassa*. Nämä kysymykset ovat oikeusvaltiossa väistämättä keskeisiä oikeusturvan ja oikeusvarmuuden mittapuita. Oikeus on myös viestintää, jossa käytetään oikeudellista ja muuta informaatiota. Valtio, jossa ei riittävästi kiinnitetä huomiota oikeudellisiin tietovarantoihin ja niiden hyödyntämiseen, ei täytä oikeusvaltion tunnusmerkkejä. Valtio, jossa oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä ja hyvää hallintoa ei tueta laadukkaiden tietovarantojen tehokkaalla käytöllä ei täytä oikeusvaltion tunnusmerkkejä. Ja lakimiesprofessio, joka ei kannata riittävästi huolta omasta tiedollisesta miljööstään sekä siihen liittyvästä ammattitaidosta, ei ansaitse arvostusta.

4.2.2 Oikeudelliset tietovarannot

4.2.2.1 Tietovarannoista

Tärkeimmän oikeudellisen informaatioaineiston muodostaa *virallinen oikeuslähdeaineisto*. Se koostuu säädöksistä, lainvalmistelutöistä ja oikeuskäytännöstä. Asianmukaisesti järjestettynä ja ylläpidettynä kokonaisuutena niistä muodostuu *virallinen oikeudellinen perustietovaranto*. Se toimii oikeudellisen elämän keskeisenä tiedollisena miljöönä ja juuri sille sekä sen kehittämislle on oikeusvaltiossa asetettava erityinen paino.

Oikeudellisen perustietovarannon kehittämislle ja ylläpidolle voidaan ja tulee asettaa keskeisiä yleisiä periaatteita. Niistä keskeisimmät ovat oikeudellisen informaation *saatavuus, oikeellisuus, tavoitettavuus, haettavuus, ymmärrettävyys, käytettävyys ja halpuus*.

Informaation *saatavuudella* tarkoitetaan sitä, että virallisaineisto on julkista ellei perustellusta salassapidosta tai yksityisyyden suojasta muuta johdu. Ja vastaavasti oikeudellisen perusinformaation tulee olla tietovarannoissa mahdollisimman täydellisenä saatavissa. Näin ollen dokumenttien, missä on esimerkiksi henkilötietolain tai julkisuuslain mukaan salassa pidettävää tietoa, tulisi olla vain näiltä osin salaisia.

Dokumentin merkitystä tässä suhteessa valaisee korkeimman hallinto-oikeuden ennakkoratkaisu KHO:2002:52, missä oikeudellisen kiistan osapuolten informaatiotasapainon saavuttamiseksi hakijalle annettiin tieto salassa pidetyn ratkaisun ne osat, joissa ei ollut liikesalaisuuksia. Puutteellisesta dokumenttilogistiikasta johtuen tiedot annettiin kuitenkin paperidokumentti salassa pidettäviltä osin yli viivaten

Oikeellisuus on niin itsestään selvä tietovarantoperiaate, että sitä ei aina edes mainita erikseen. Syytä kuitenkin on. Tiedon tie tietovarannoissa käytettäväksi on niin pitkä ja avointen tietoverkkojen vuoksi osin turvaton, että informaation oikeellisuuteen joudutaan kiinnittämään erityistä huomiota. Kansalaisilla on oltava oikeus luottaa siihen, että virallisinformaatio on virheetöntä. Toistaiseksi valtiolta on kuitenkin lähtenyt siitä, että se vastaa pääsääntöisesti vain perinteisessä muodossa oleva informaation - erityisesti säädösten - oikeellisuudesta. Tietovarannoissa olevan informaation yhteyteen sijoitetaan yleensä erilaisia vastuuvapauslausekkeita. Niiden merkitys on kuitenkin käymässä kyseenalaiseksi viranomaisten toimintaan kohdistuvien laatuvaatimusten kasvaessa.

Tavoitettavuus merkitsee puolestaan sitä, että aineisto on kansalaisten saatavissa mahdollisimman ajantasaisena ja lisäksi alueellisista, erilaista tallennustavoista tai kustannuksista muodostuvista kynnyksistä vapaana käyttäjien helposti hyödynnettävissä. Heikko tavoitettavuus voi käytännössä vähentää - ja on pitkään vähentänyt - informaation saatavuuden merkitystä. Tietoverkkoviestintä alentaa osittain alueellisen tavoitettavuuden kynnystä ja vähentää eriarvoisuutta. Mutta siitä hyötyvät ensi sijassa tietoverkkojen aktiivikäyttäjät, ja asiaan vaikuttaa merkittävästi verkkoyhteyksien hinnoittelu.

Haettavuus on lähtökohtaisesti kaiken informaation järjestämisen peruslähtökohtia. Siihen on perinteisesti pyritty esimerkiksi kirjallisuuden indeksoinnin ja asiasanoituksen avulla. Digitaalisessa toimintaympäristössä haettavuudella on entistä tärkeämpi rooli. Voimme puhua siitä ainakin kolmessa eri merkityksessä; tietopankkien ja tietokantojen, dokumenttien sekä dokumenttien osien haettavuutena.

Avoimia tietoverkkoja hyödynnettäessä ensimmäinen haettavuusongelma ilmenee silloin, kun emme tunne tietopankkien tai tietokantojen tarkkoja nimiä tahi osoitteita. Yleisiä hakukoneita käytettäessä keskeisiäkin tietokantoja saattaa jäädä huomaamatta. Siksi haettavuuden ongelmia pyritään hälventämään ala- ja aihekohtaisin *portaalein* ja *linkkilistoin*. Niiden ongelmana kuitenkin on epävarmuus laadusta. Kaikilla linkkilistojen ylläpitäjillä ei ole riittävää ammattitaitoa tietokantojen tärkeyden arviointiin eikä toisaalta resursseja linkkilistan päivityksiin.

Dokumenttien haettavuus puolestaan on viime kädessä kiinni paitsi sanahaun avulla toimittaessa niiden kieliasusta ja virheettömyydestä, enenevässä määrin myös siitä, miten informaatio on dokumentteja luotaessa on *alustaan kiinnitetty*. Tiedon tie alkaa todellakin siitä, millaista merkintätapaa ja merkintäkieltä tiedon tuottaja käyttää. Merkintätavalla vaikutetaan tiedon haettavuuteen.

Oikeudellisen tiedon esittämisessä ollaan mitä ilmeisimmin siirtymässä W3C yhteenliittymän kehittämän XML-standardin käyttöön. Tästä kehitystyöstä on tietoa saatavissa esimerkiksi osoitteessa : www.lexml.de/

Kolmas haettavuuden ydinkysymys kilpistyy siihen, mitkä osat dokumentista ovat haettavissa. Tämä liittyy toisaalta haettavaksi merkitsemiseen ja toisaalta siihen, millainen rakenne dokumentille annetaan. Silloin, kun on kysymys virallisesta tiedosta, haettavien

rakenteiden määrittely riippuu sekä tietoaineuksen julkisuudesta että viime kädessä siitä, käytetäänko dokumenteissa tiedonhaun apuna hakusanoja tai muita tunnuksia.

Ymmärrettävyys on kaiken virallisen informaation luonnollinen perusvaatimus. Aihetta tutkitaan myös oikeuslingvistiikan puitteissa. Kysymys ei kuitenkaan ole vain kielestä sinänsä, vaan yleisemmin viestinnän erilaisista peruselementeistä. Virallinen oikeuslähdeaineiston tulisi olla sekä sisäiseltä että ulkoiselta luettavuudeltaan mahdollisimman monen ihmisen, ei vain lakimiesten, sellaisenaan tai tiedon tuottajien tarjoamin neutraalein viittein tahi selostuksin asianmukaisesti ymmärrettävissä.

Tietoverkoissa toimittaessa aineiston ulkoinen luettavuus - se, miltä oikeudellinen informaatio näyttää - kasvattaa koko ajan merkitystään. Samalla joudutaan kysymään, millaisia oikeuden kuvia ja merkkejä oikeuslähdeaineistoon tulee tai voidaan liittää. Näitä kysymyksiä ei Suomessa, missä on käytetty poikkeuksellisen vähän oikeuden merkkejä, ole toistaiseksi lähemmin tutkittu.

Käytettävyys on informationaalisen työskentelyn tietovarannoille asettama uusi vaatimus. Kysymys on siitä, missä muodossa ja miten informaatio voidaan siirtää tietovarannosta päätekäyttäjän omiin järjestelmiin. Tiedon tie jatkuu käyttäjän omista järjestelmissä. Puhumme myös *informaatiologiikasta*. Käytettävyyteen vaikuttavat merkittävästi ne standardit - nykyisin lähinnä merkintäkielet - joita käyttäen informaatio on merkitty dokumenttijärjestelmiin. Toistaiseksi käytettävyys on ollut vaatimatonta, mistä aiheutuu riskejä informaation muuntumiselle sitä tietojärjestelmästä toiseen siirrettäessä.

Käytettävyyttä on myös pyritty sekä teknisin toimin että sopimusehdoin rajoittamaan. Tämä on luonnollisesti mahdollista silloin, kun kysymys on kaupallisesta toiminnasta. Tällöin rajoitusten käyttö jää paljossa riippumaan markkinoista. Jos sitä vastoin julkinen valta jakaa jäljempänä lähemmin selostettavan perusvelvoitteensa puitteissa virallisaineistoa, rajoitukset eivät ole hyväksyttävissä. Ne loukkaavat oikeuttamme tietoon.

Avattaessa vuonna 2002 Finlexin ajantasainen lainsäädäntötietokanta maksuttomaan käyttöön, käyttäjiltä edellytettiin rekisteröitymistä. Tämä oli kiistatta perustuslain vastaista loukatessaan oikeuttamme anonymiteettiin. Sittenmin tietokannan käyttöedellytyksiä on muutettu niin, että käyttäjän tulee hyväksyä tekijänoikeudelliset käyttöehdot. Tämä puolestaan on tekijänoikeuslain vastaista. Valtiolla ei ole tekijänoikeutta lainsäädäntöön eikä se seikka, että tiedon tuottaa yritys, oikeuta rajoittamaan tietokannan käyttöä kansalaisen ja valtion suhteessa.

Seitsemäs ja yhteiskunnalliselta merkitykseltään saatavuuteen sekä tavoitettavuuteen rinnastettavissa oleva oikeudellisten tietovarantojen arvioinnin sekä kehittämisen keskeisvaatimus on *halpuus*. Virallisen oikeudellisen tiedon tulee olla ilmaista tai ainakin halpaa. Halpuuden vaatimus voidaan yhtä lailla asettaa sellaiselle yksityisen sektorin tuottamalle oikeuslähdeaineistolle, millä on johtava markkina-asema. Tällainen on meillä Suomessa epäilyksittä kansallinen lakikirjamme *Suomen Laki*

Halpuuden vaatimus virallisten oikeudellisten tietovarantojen järjestämisen keskeisenä periaatteena perustuu kahteen keskeiseen yhteiskuntasopimusten tasoiseen demokratian perusperiaatteeseen. Ne ovat *oikeus tietoon ja tiedon vapaus*.

Meillä on demokratiassa oikeus tietoon ja sitä toteutetaan tiedon vapaan kulun periaatteen avulla. Tämän mukaisesti on perusteltua odottaa, että virallinen informaatio on ensisijaisesti ilmaista. Oikeudellisen tiedon osalta tätä tukee velvollisuutemme tuntea laki. Lain tuntemattomuus ei ole peruste välttyä sanktioilta - *ignorantia juris nocet*. Ja vastaavasti julkisen informaation ilmaisuus tukee sen varaan rakentuvan kaupallisen oikeudellisen informaation halpuutta. Julkinen valta ei saisi rahastaa kansalaisia sillä, minkä se velvollisuuksiensa puitteissa joutuu tekemään tietovarantoja ylläpitäessään. Tätä ei valtion nykyistä maksuperustelainsäädäntöä sädettyä tosin ole pidetty tarkoin mielessä.

Oikeudellinen perustietovarantomme on kehittynyt monessa vaiheessa ilman kattavia yleissuunnitelmia. Valtiovalta on aikaisemmin ensisijaisesti huolehtinut ensisijaisesti *säädösten* saatavuudesta. Säädösten julkaisemisesta säätäminen lakitasoisesti uuden perustuslain voimaantulon myötä tehostaa tätä perinnettä. Asetustasoisien säätämisen aika on ohitse. Vuonna 2000 yhtäaikaisesti perustuslain kanssa voimaan tullessa *laissa Suomen säädöskokoelmasta* asetetaan valtiovallan velvollisuudeksi paitsi säädösten julkaiseminen painetussa säädöskokoelmassa myös säädöskokoelman pitäminen maksutta tavoitettavissa tietoverkoissa. Tämä on havainnollinen esimerkki oikeudellisen verkkoyhteiskunnan kehityksestä.

Toisaalta on huomattava, vain painettuna vihkona ilmestyvää säädöskokoelman versiota pidetään yhä edelleen virallisena, virheettömyysolettaman omaavana versiona. Kun kysymys on samasta tietokannasta tuotettavasta aineistosta ja sähköinen versio siten lähtökohtaisesti saman sisältöinen kuin painettu, virheettömyys- olettaman kohdistaminen vain painettuun versioon, on periaatteessa sinänsä valitettava, vanhanaikaisuutta henkivä ratkaisu. Mutta se on toisaalta hyväksyttävissä tietoturvallisuuden heikon tason huomioon ottaen. Tietoverkossa säädösaineisto saattaa

joutua ns. *hakkeroinnin* kohteeksi. Uhka ei ole vain teoreettinen. Maaliskuussa 2002 Ruotsin virallisaineiston portaali *Lagrummet* joutui tällaisen hyökkäyksen kohteeksi.

4.2.2.2 Finlex ja perusteokset

Jo 1970-luvulla käynnistetty ja vuonna 1982 yleiseen käyttöön maksullisena tullut, oikeusministeriön hallinnoima oikeudellinen tietopankki FINLEX on Suomessa ollut ensimmäinen yritys koota laajamuotoisesti oikeudellista informaatiota tietoverkkojen avulla tavoitettavaksi. Perusideana oli tuottaa oikeudellisen elämän, ennen kaikkea tuomioistuinlaitoksen käyttöön elektroniseen muotoon saatettua oikeuslähdemateriaalia säädöksistä oikeustapauksiin. FINLEX luotiin nykykatsannossa tietovarantoajattelun mukaiseksi julkisen oikeudellisen perustietovarannon ytimeksi. Suomalaisten tuomioistuinten tultua tietokoneistetuiksi FINLEX onkin ollut vaikiintunut osa tuomioistuinlaitoksen tavanomaista tiedollista miljöötä. Lisäksi se on ollut myös merkittävä ja ominaisuuksiltaan kansainvälisessäkin katsannossa varsin hyvätasoinen oikeudellinen tietopankki.

FINLEX sisälsi laajimmillaan vuoden 2000 alkaessa kaikkiaan 40 erilaista, pääosin suomenkielistä tietokantaa. Ne ulottuivat sisällöltään elektronisesta lakikirjasta (Suomen Laki) korkeimpien oikeuksien ennakkoratkaisuihin ja säädösmuutosten tietokannasta oikeudelliseen bibliografiaan. Finlexin keskeinen kehittäjä oli projektipäällikkö, myöhempi Rovaniemen hovioikeuden presidentti *Martti Leistén*

Aika ajoi kuitenkin perinteisen, oikeushallinnon ulkopuolisille käyttäjille maksullisen FINLEXin ohi 1990-luvun puolivälissä. Virallisinformaation tavoitettavuuden kehittämisessä tärkeiksi virsitanpylväiksi muodostuivat *eduskunnan* asiakirjojen siirtäminen maksutta avoimessa tietoverkossa käytettäväksi sekä myöhempi *valtion säädöstietopankin* perustaminen maksuttomaksi ja avoimessa tietoverkossa käytettäväksi virallisaineiston tietopankiksi. Näillä toimilla oikeudellinen perustietovaranto pyrittiin saattamaan uuteen, oikeudellisen informaation merkittävydestä paremmin viestivään tilaan.

Valtiovalta täyttää informatiivisen *perusvelvoitteensa* ylläpitäessään oikeudellista perustietovarantoa ja antaessaan siihen sisältyvän informaation korvauksetta kaikkien käyttöön. *Perusvelvoitteella* tarkoitetaan julkisen vallan velvollisuutta huolehtia oikeudellisen perustietovarannon ja sen hyödynnettävyyden kehityksestä. Sen ohella maksuttomuus il-

mentää käsitystä siitä että, julkisen vallan ei tule - ei ainakaan yksin monopoli-asemassa ollen - hyödyntää kaupallisesti sitä virallista informaatiota, mitä sen tulee lakisääteisesti laatia tai koota.

Valtion säädöstietopankki jäi kuitenkin lyhyeksi ja sisällöltään suppeaksi välivaiheeksi virallisen oikeudellisen perustietovarannon kehityksessä. Jo vuosi 2002 tarjosi tietoverkkojen käyttäjille uuden näkökulman perustietovarantoajatteluun. Käytössä on jälleen nimikkeenä - jopa tavaramerkkinä - FINLEX. Se sisältää ajantasaisen voimassa olevan lainsäädännön kokoelman, joukon alemmanasteisia normeja, korkeimpien ennakkoratkaisuja ja alemman tasoisia oikeustapauksia, säädöskäännöksiä, oikeuskäytäntö kirjallisuudessa (FOKI) tietokannan ja eräitä muita tietokantoja maksuttomina. Keskeinen osa virallisen, julkisen, oikeuslähdeaineiston sisällöstä on jälleen tavoitettavissa yhden ja saman verkko-osoitteen puitteissa.

Oikeudellinen tietopankki FINLEX on avoimessa tietoverkossa tavoitettavissa osoitteessa www.finlex.fi

Merkittävä osa *FINLEXIN* aikaisemmasta maksullisesta sisällöstä on puolestaan siirretty tiedon tuottajien kotisivuille. Tämä muutos kuvastaa hyvin uuden verkkoyhteiskunnan hyviä ja huonoja puolia. Kotisivujen laajamuotoinen käyttö julkisella sektorilla antaa mahdollisuuden joustavaan, maksuttomaan viestintään. Toisaalta tällöin - tämä on aina muistettava - kysymys on vain kotisivusta. Niiltä informaatiota etsitään pääsääntöisesti selaten sen jälkeen kun kotisivu on ensin hakukoneen, portaalin, linkkilistan tahi täsmällisen osoitteen avulla paikallistettu. Kysymys ei tällöin enää ole aidosta tietopankista.

Vastaavasti *FINLEXIN* keskeinen perusajatus yhteisen hakukielen avulla käytettävästä *tietokantaperheestä* toteutuu enää vain muutaman, jos kohta tärkeän tietokannan muodossa. Virallinen oikeuslähdeaineisto sirpaloituu yhä enemmän eri tavoin tuotettavaksi ja käytettäväksi.

Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta on toisaalta merkinnyt uutta askelta kohden oikeudellisen perustietovarannon ja yleisemmin oikeudellisten tietovarantojen entistä aktiivisempaa kehittämistä. Laki velvoittaa viranomaiset noudattamaan hyvää tiedonhallintatapaa, tiedottamaan toiminnastaan sekä ylläpitämään tietopalvelua. Yhtenä sen seurauksista eri viranomaisten *kotisivujen* määrä tietoverkoissa on edellä selostetulla tavalla olennaisesti lisääntynyt. *Hyvän tiedonhallintatavan* puitteissa niille joudutaan

aikaa myötrenluomaan riittävä, tehokkaan tavoitettavuuden ja käytön mahdollistava yhdenmukaisuus.

Rovaniemen hovioikeus avasi ensimmäisenä suomalaisena hovioikeutena kotisivunsa, joilla on muun ohella tietoa uudesta oikeuskäytännöstä, yleiseen käyttöön syksyllä 1999. Lapin yliopiston oikeusinformatiikan instituutti osallistui hovioikeuden kotisivujen suunnitteluun ja toteutti ne. Rovaniemen hovioikeuden kotisivut ovat osoitteessa www.rovahovi.oikeus.fi

Mutta *oikeudellinen tietohuolto* ei voi menestyksellä rakentua vain virallisaineiston saatavuuden ja tavoitettavuuden sekä niitä eri tavoin täydentävien markkinoiden varaan. Tietohuolto on toki muutakin; paljon muutakin. Siihen osallistuu erilaisia toimijoita eduskunnasta yliopistoihin ja oikeudellisista järjestöistä erilaisiin kustantajiin. Eikä unohtaa sovi kirjastolaitosta, joka keskeisellä tavalla toteuttaa oikeutta tietoon ja joka on yhä selkeämmin muuttumassa passivisesta tietoineksen säilyttäjistä aktiiviseksi tiedon tarjoajaksi.

Tietohuollosta ja sen merkityksestä yhteiskunnassa on yleisesti ottaen alettu puhua yllättävän myöhään. Niinpä vielä 1980-luvulla saatettiin asiaa opetusministeriön toimesta selvitetessä todeta, että vain harvalla valtiolla oli jonkinasteista informaatiopolitiikkaa ja siihen liittyen erityisiä tietohuoltosuunnitelmia. Tilanne on sittemmin merkittävästi muuttunut. Jo ensimmäiset tiedon valtatie suunnitelmat merkitsivät välttämättä jonkinasteista puuttumista myös tietohuoltoon. Nytemmin erilaisten *tieto- ja verkkoyhteiskuntasuunnitelmien* ja -ohjelmien yhteydessä tietohuollon suuntaviivat ovat näkyvämmiin esillä. Tietohuollosta ollaan luomassa ainakin jossain määrin organisoitua toimintaa. Siksi myös tietohuollon yleinen määritelmä sisältää lisämaininnan *organisoidusta tietohuollosta*. Tuon määritelmän mukaan tietohuollolla tarkoitetaan organisoitua toimintaa, jolla yhteisö huolehtii tarvitsemansa tiedon tuotannosta, hankinnasta, tallennuksesta ja käyttöön saattamisesta.

Oikeudellinen tietohuolto yleisessä muodossaan ei kuitenkaan ole muodostanut eikä muodosta yhtenäistä ja yhtenäisten periaatteiden tahi sääntöjen mukaan toimivaa kokonaisuutta. Se on pikemminkin useiden erilaisten ja eri tavoin vaikuttavien toimijoiden kokonaisuus, jolle on tunnusomaista jatkuva muutos. Oikeudellisen tietohuollon keskeisiä toimijoita on huomattavan monia. Niitä ovat valtiovalta, eduskunta, tuomioistuimet, oikeustiede,

lakimiesjärjestöt, tieteelliset ja muut kirjastot sekä kaupalliset kustantajat. Oikeudellinen tietohuolto on siten sekä virallista, tieteellistä, kulttuurista, kansainvälistä että markkinavoimien toimintaa. Jo tästä hajaannosta johtuen se on kokonaisuutta ajatellen väistämättä vain osittain organisoitua toimintaa.

Oikeudellisella tietohuollolla tarkoitetaan yleisesti niiden toimenpiteiden ja toimintojen kokonaisuutta, joiden avulla tuotetaan, ylläpidetään, kehitetään, markkinoidaan ja säilytetään oikeudellisen tietovarannon muodostavaa oikeudellista informaatiota. Oikeusviestintänä ja kommunikaationa edellyttää asianmukaisesti toteutu-

Oikeudellisen tietohuollon toimivuuden kannalta tärkeää on se, millaisia *perusteoksia* ja millaista *tietopalvelua* tiedon tarvisijoilla on käytössään. Tässä yhteydessä tulemme myös *ensisijaisen* ja *toissijaisen* perusvelvoitteen väliseen rajankäyntiin.

Perusteoksilla tarkoitetaan sellaisia oikeuslähdeaineistoa tai informaatiota oikeuslähdeaineistosta - tietoa tiedosta - sisältäviä tietovarastoja, joiden avulla voidaan varmistua kulloinkin tarvittavan oikeuslähdeaineiston sisällöstä tai olemassaolosta tahi sen suhteesta muuhun oikeuslähdeaineistoon. Perusteoksista yhdessä virallisen oikeuslähdeaineiston kanssa muodostuu *hyvän lakimiehen vähin sallittu tiedollinen miljöö*. Toisin sanoen hänen edellytetään hankkivan ja päivittäisessä toiminnassaan käyttävän oikeudellisia perusteoksia. Vastaavasti ne vähentävät päivittäisen erillisen tiedonhaun tarvetta. Yhtä lailla perusteokset muodostavan organisaatioiden tietohuollossa hankintojen pysyvän ytimen. Ne ovat oikeudellisen elämän toimivuuden ja oikeuskulttuurin merkittäviä mittapuita.

Suomalaisia oikeudellisia perusteoksia ovat FINLEX verkkoympäristön välttämättömyytenä, *Suomen laki* ja *Finlands Lag*, Eurooppa-oikeuden suomalaiset lakikirjat, korkeimpien oikeuksien ratkaisujen vuosikirjat ja tietokannat, *Encyclopaedia Iuridica Fennica* (EIF), *Bibliografia Iuridica Fennica* (BIF) sekä *Oikeuskäytäntö kirjallisuudessa* (FOKI). Perusteokset ovat siten sekä alkuperäisaineistoa toimitettuna sisältäviä (lakikirjat ja tuomioistuinten vuosikirjat) että ennen kaikkea hakuteoksia. Ne kertovat tiedosta.

Voidaan epäilemättä perustellusti väittää, että perusteokset muodostavat suomalaisen oikeudellisen informaatiokulttuurin perustan ja myötävaikuttavat merkittävästi siihen, millainen kuva

oikeudesta meille syntyy. Perusteosten sisältö ja käyttö ovat väistämättä oikeudellisen elämän laadun keskeisiä tekijöitä. Oikeusviestintänä ei informaatioyhteiskunnassakaan toimi asianmukaisesti ilman tasokkaita perusteoksia. Tarvitsemme tietoa ja tarvitsemme tietoa tiedosta.

Edellä mainituista tietohuollon perusteoksista on erotettava nykyisin tuolla nimikkeellä markkinoitavat kommentaarityyppiset teokset. Ne ovat tavanomaisia kaupallisia teoksia, mutta teostyyppinä - lakikomenteareina - sinänsä tärkeitä.

Merkityksensä vuoksi oikeudellisten perusteosten tuottaminen liittyy läheisesti sekä valtiovallan perusvelvoitteen toteuttamiseen että oikeudellisen tietohuollon toimivuuteen yleensä. Kysymys on viime kädessä siitä, millaisia perusteoksia tarvitaan, miten aineisto niihin saadaan, miten niitä toimitetaan ja mikä on niiden tai niiden käytön hinta. Osana kansallista oikeuskulttuuria perusteokset ovat jotain sellaista, jonka jättäminen yksin markkinavoimien varaan on oikeusvaltiossa vähintäänkin epäilyksiä herättävää.

Bibliografia Iuridica Fennica - tosin Eduskunnan kirjaston puitteissa valitettavasti rahvaanomaisella nimellä *Jussi* - ja FOKIn ilmainen tietoverkkokäyttö ilmainen tietoverkkokäyttö ovat ratkaisuja, jotka kertovat osaltaan valtiovallan informatiivisen perusvelvoitteen ulottuvuuksista. Oikeuskulttuurin kannalta merkittävät perusteokset voivat olla verkkokäyttöisinä ilmaisia. *Toissijainen perusvelvoite* ulottuu niiden ylläpitoon.

FOKI neutraalisuudessaan virallista oikeuslähdeaineistoa yhdistävänä hakuteoksena täyttää selkeästi perusvelvoitteeseen lähtökohtaisesti kuuluvan neutraalisuusvaatimuksen. Bibliografioiden taasen voidaan yleisen tietohuollon näkökulmasta katsoa kuuluvan perusvelvoitteen piiriin, vaikka bibliografinen työ luokitteluineen ja sisällönkuvauksineen tosin on aina arviointiperusteista. Sellaisena se oikeusvaltiossa edellyttäisi lähtökohtaisesti toimittajiltaan oikeudellista ammattitaitoa. Näin ei tällä hetkellä kuitenkaan ole asian laita oikeudellisen bibliografian oltua jo pitkään eduskunnan kirjaston vastuulla.

Oikeuskäytäntö kirjallisuudessa tietokanta (FOKI) sisältää viittaukset suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa oleviin mainintoihin ja kommentteihin oikeustapauksista. Se on käytettävissä *Finlexin* oikeuskäytäntö-sivustolla. Tietokantaa ylläpidetään Lapin yliopiston oikeusinformatiikan instituutin toimesta. Vuoden 2004 alussa tietokannassa oli runsaat 5004 viittausta lähes 113.000 oikeustapaukseen. Luvut kuvaavat hyvin oikeuden ja oikeutieteen informaatorikkautta.

Lakiteokset ja etenkin oikeustietosanakirjat sitä vastoin näyttäisivät ensi näkemältä kuuluvan jo toiseen tuoteperheeseen. Niissä tietotuotteen lisäarvo muodostuu oikeudellisista valinnoista, systemaattisista ratkaisuksista ja *Encyclopaediassa* jopa ensisijaisesti myös suoranaisista tieteellisistä teksteistä. Tällöin on tuotteistamisessa edetty sellaisiin tuotteisiin, jotka ylittävät selvästi perusveloitteeseen pääsääntöisesti liittyvän mukaisen neutraalisuuden rajan. Myös tällaisten teosten oikeuskulttuurinen merkittävyys puhuu kuitenkin vahvasti sen puolesta, että niiden tuottamiseen on saatavissa yhteiskunnan tukea silloin, kun niiden kaupallinen toimittaminen ja markkinointi niukoilla markkinoilla eivät osoittaudu kannattaviksi. Kysymys on tietovarannon tason turvaamisesta. Havainnollisen esimerkin tästä tarjoaa se, että EIF kaikille lakimiehille tarkoitettuna systemaattisena oikeusjärjestelmämme kuvauksena on perinteisenä painotuotteena useilta osiltaan joko vanhentunut tai nopeasti vanhentumassa. Sen oikeuskulttuurinen merkitys on jäänyt niukkojen markkinoiden varjoon.

EIF kuuluu Suomen Lain, FOKIn ja bibliografian tavoin lakimiesjärjestöjen alun perin vireille panemiin hankkeisiin. EIF valmistui Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuna, mutta on sittemmin myyty kaupalliselle kustantajalle.

Kansainvälistymisen myötä myös oikeudellinen tietohuolto saa uusia ulottuvuuksia. Oikeutemme tietoon ei rajoitu vain kansalliseen tietoon. Yhä tärkeämmän roolin ovat saaneet ne kansainväliset järjestöt, joiden toimintaan olemme sitoutuneet. Sen myötä *oikeuslähdeaineistomme* on merkittäväällä tavalla kansainvälistynyt. Tämän mukaisesti joudutaan kysymään,

täyttääkö tuo aineisto tietovarantojen edellä kuvatut perusvaatimukset.

Vastaukset ovat osin kielteisiä, osin myönteisiä. Erityisen tärkeitä, jokapäiväisen oikeudellisen elämän kansainvälisiä oikeuslähteitä ovat Euroopan Neuvoston ja Euroopan Unionin normit ja oikeuskäytäntö sekä muu niiden tuottama oikeuslähdeaineisto. Vaikka erityisesti EU on - vastoin yleistä käsitystä - erityisen mittava ilmaisen oikeudellisen informaation jakelija, kummankin organisaation tuottamien tietovarantojen käyttöä rasittavat merkittävässä määrin kieliin, tavoitettavuuteen sekä haattavuuteen liittyvät ongelmat. Esimerkiksi EUn sivuston avaussivulla käyttäjälle tarjoutuva tiedonhakumahdollisuus kohdistuu toistaiseksi vain suppeaan osaan Eun verkkoaineistosta. Lisäksi EUn keskeinen, perinteinen oikeudellinen tietopankki CELEX on maksullisena ja hankalakäyttöisenä ollut käytännössä pitkään tavallisen päätekäyttäjän ulottumattomissa. Vaikka CELEX on viime vuosina uusiutunut ja avautumassa laajamuotoisesti maksuttomaan käyttöön, se ei myöskään enää yksin riitä kaiken merkittävän aineiston tietovarastoksi. Näin ollen sekä EUn toimintarakenteen että tiedontuotantotapojen tuntemus tulee jatkossakin olemaan EU-tiedonhaun perusedellytys.

Painetun EU-aineiston tavoitettavuutta varten Suomessa on koko joukko EU-tietokeskuksia eri kirjastojen yhteydessä. Tämä toimintamalli on ajalta ennen tietoverkkojen käytön yleistymistä ja se on menettämässä merkitystään EU-tiedon jakelukanavana.

4.2.3 Informaatiolähdeoppi

Suomalaisen oikeusinformatiikan yksi näkyvistä ilmentymistä on ollut ajatus *informaatiolähdeopista* osana lakimiehen perusmetodia. Informaatiolähdeopin valossa tarkastellaan oikeudellista informaatiota eri muodoissaan viestinnän näkökulmasta. Kiinnostuksen kohteet ulottuvat säädöskokoelmasta ja lakikirjasta dokumentti- ja informaatiologiikkaan oikeudellisen informaation välittämisessä tietoverkoissa.

Informaatiolähdeoppi on tarkoin oikeustieteellinen, oikeuslähdeoppiin sidoksissa oleva käsite. Informaatiolähdeopilla tarkoitetaan oppia oikeuslähdeaineistoa sisältävien informaatiolähteiden sisällöstä ja käytöstä. Sen tarkoituksena on oikeudellisten informaatiolähteiden sisällön ja käytön kehittäminen ja ohjaaminen niin, että oikeudellisessa toiminnassa saavutettaisiin

mahdollisimman optimaalinen oikeudellisen tiedon taso ja että oikeudellinen informaatio välittyisi luotettavasti ja tehokkaasti kaikkien käyttöön. Opin avulla pyritään edistämään oikeuslähdeopin käytännön toimivuutta ja arvioimaan sen ajantasaisuutta. Informaatiolähdeopin hyvä tuntemus kuuluu siksi käytännön lakimiehen ammattitaitoa kuvaavaan välttämättömään *perusmetodiin* yhtenä tuon metodin keskeisimmistä osista.

Kansainvälisessä katsannossa informaatiolähdeoppi ei käsitteenä ole kaikkialla tunnettu. Eräissä sellaisissa maissa, joissa oikeuslähdeoppi ymmärretään suomalaista oikeuslähdeoppia laajempaan, puhutaan *oikeuslähdeopin* muutoksista informaatioyhteiskunnassa. Esimerkiksi *Peter Blume* on pohjoismaisessa kirjallisuudessa arvioinut oikeuslähdeopin muutoksia informaatioyhteiskunnassa käsitellen samalla osin kysymyksiä, jotka on edellä luettu informaatiolähdeoppiin kuuluviksi. Hän lähtee siitä, että oikeuslähteet ovat informaatiota, jota tulee tai on lupa käyttää oikeudellisessa toiminnassa. Vastaavasti niin ikään tanskalainen *Preben Stuer Lauridsen* jopa määrittelee oikeuslähdeopin opiksi oikeudellisesta informaationhankinnasta ja käytöstä. Maissa, joissa oikeudellinen kirjastotiede on kehittynyt, informaatiolähdeoppiin kuuluvia asioita käsitellään osin myös sen piirissä.

Informaatiolähdeoppi oppina oikeudellisten informaatiolähteiden optimaalisesta sisällöstä ja käytöstä on tarkoituksenmukaista jakaa kahteen eri osaan. *Muodollisen informaatiolähdeopin* puitteissa tarkastellaan oikeudellisten informaatiolähteiden ja laajemmin erilaisten oikeudellisten tietovarantojen sisältöön sekä informaation esittämisen muotoon liittyviä kysymyksiä. Tällöin tarkastelun kohteena on ensisijaisesti se, millaisia oikeudellisia tietovarantoja informaatiolähteinä on olemassa, miten niitä ylläpidetään ja miltä informaatio niissä näyttää.

Materiaalinen eli sisällöllinen informaatiolähdeoppi puolestaan kiinnittää huomiota oikeudellisten informaatiolähteiden käytön edellytyksiä ja tosiasiallista käyttöä koskeviin kysymyksiin. Tällöin kiinnostuksen kohteena on se, millaisia asenteita ja valmiuksia eri informaatiolähteiden tehokas käyttö edellyttää ja millaisia viestinnän onnistumisen riskejä eri lähteiden käytössä ilmenee. Informaatiolähteellä tarkoitetaan tässä yhteydessä yleisesti kaikkia oikeudellista informaatiota sisältäviä dokumentteja, tiedostoja, julkaisuja ja kokoelmia.

Ne peruskysymykset, joihin informaatiolähdeopin puitteissa kiinnitetään huomiota, ovat samoja kuin edellä jo käsitellyt oikeudellisten tietovarantojen keskeiset periaatteet. Niitä vain

tarkastellaan yksityiskohtaisemmin ja myös tietovarantojen tosiasiallista käyttöä seuraten.

4.3 Informaatio-oikeus

4.3.1 Lähtökohtia

Verkkoyhteiskunnan täsmentyvässä oikeusvaltiossa säädetään enenevässä määrin sekä *informaatioinfrastruktuurista* että *informaatiosta*. Aihe on perustellusti monen titeenalan kiinnostuksen kohde. Viimeistään tämän kehityksen yhteydessä on ollut tarpeen arvioida informaatiota ja informaatio-oikeuden tarvetta sekä sisältöä lähemmin myös oikeustieteen näkökulmasta.

Informaatio ilmenee ja sitä käsitellään mitä erilaisimmin tavoin ja mitä erilaisimmissa tarkoituksissa. Vastaavasti informaation ja informaatioon liittyvä sääntely on perin monitahoinen asia. Oikeuskirjallisuudessa eräs oikeusinformatiikan kansainvälisistä uranuurtajista, ruotsalainen *Peter Seipel* onkin aikaisemmin sattuvasti todennut, että on vaikea löytää oikeudesta sellaista, mikä ei jollain tavoin liittyisi informaatioon. Hän kysyy: “finns det egentligen något inom rättssystemet som inte på ett eller annat sätt har anknytning till information?”

Onkin epäilemättä totta, että lainsäädäntö meillä ja muualla sisältää koko joukon mitä erilaisimpia informaatioon eri tavoin liittyviä, eri tavoin toteutettuja ja erilaisia funktioita omaavia säännöksiä. Niinpä ajatus erityisen informaatio-oikeuden olemassaolosta ja tarpeesta on toisinaan kiistetty juuri aihepiirin hajanaisuuteen vedoten. On ollut vaikea löytää riittävän yhteneäisiä periaatteita ja käsitteitä asian hallitsemiseksi. Tämä ei kuitenkaan voi olla esteenä informaatiota tutkivan erityisen oikeudenalan olemassaololle ja kehitykselle. Kuuluuhan asioiden järjestäminen nimenomaan tieteen keskeisiin tehtäviin. Informaation merkityksen kasvaessa verkkoyhteiskunnassa, myös oikeustieteen suoranaisena velvollisuutena on ottaa lähemmin kantaa informaatio.

Tarkasteltaessa lähemmin informaatioon eri tavoin kohdistuvaa sääntelyä voidaan aluksi tehdä karkea kuusijako *informaatioidonnaisiin*, *informaatioperusteisia tuotteita* koskeviin, *viestintää* koskeviin, *yksilöön liittyvää informaatiota* koskeviin, *julkista informaatiota* koskeviin sekä viimein *informaatio-infrastruktuuria* koskeviin säännöksiin. Jaottelu ei tässä yhteydessä ole tyhjentäväksi tarkoitettu eikä myöskään sisäisesti tarkkarajainen. Esimerkiksi viestintäsäännökset ja julkinen

informaatio liittyvät väistämättä osin toisiinsa. Julkinen informaatio on mitä erilaisimman viestinnän raaka-ainetta.

Informaatioidonnaisilla säännöksillä tarkoitan erilaisia muoto-, salassapito- ja vaitiolosäännöksiä sekä julkistamissäännöksiä. Niillä on perin pitkä historia takanaan välttämättömiksi katsottuina normeina.

Muotosäännöksiin pyritään yleensä varmistamaan jonkin viestin oikeellisuus. Ja salassapitosäännöksillä vastaavasti halutaan taata jonkin tapahtuman tai tiedon pysyminen rajatun piirin hallinnassa. Tällaiset säännökset ovat liittyneet ja liittyvät edelleen eri oikeudenaloilla yleensä materiaaliseen tai menettelylliseen lainsäädäntöön lähinnä *teknisluonteisiksi*, avustaviksi ymmärrettyinä normeina. Informaatiösäännökset palvelevat tällöin muuta lainsäädäntöä ja sen tavoitteiden toteuttamista. Niillä on siten oma tärkeä, mutta yleensä alisteiseksi ymmärretty tehtävänsä oikeuden toteuttamisessa oikeusvaltiossa.

Havainnollisen esimerkin tämänkaltaisesta ajattelusta tarjoaa *Osvi Lahtisen* meillä alustama ja sittemmin *Aulis Aarnion* edelleen siivittämä ns. *muotofunktio-oppi*, jonka mukaan oikeustoimen muodolle ei anneta erityistä pätevyysvaikutusta, mikäli muodon funktio on muutoin kiistatta toteutunut.

I

Informaatioperusteisia tuotteita koskeva lainsäädäntö tekijänoikeudesta patentteihin omaa sekin varsin pitkän historian. Informaatio on erilaisen työn tai tuotteiden ja niiden kehittelyn perustana. Antamalla informaation haltijalle oikeudellista suojaa järjestetään viime kädessä markkinoita. Niiden kehittyessä informaatio- ja verkkoyhteiskunnassa enenevässä määrin *informaatiomarkkinoiksi* on informaatioperusteisesta lainsäädännöstä on vastaavasti muodostunut aikaisempaa tärkeämpi työhön, talouteen, kulttuuriin ja edistykseen liittyvä lainsäädäntökokonaisuus. Tässä katsannossa Suomessa käytetty yleinen nimitys *immateriaalioikeus* kalskahtaa josaain määrin vanhentuneelta. Toisaalta kansainvälistä ilmaisua *intellectual property* on vaikea kääntää luontevasti suomeksi.

Viestinnän sääntelyssä on taasen kysymys *informaation välittämiseen* liittyvien toimintojen erilaisesta sääntelystä. Tuon sääntelyn aiheet ulottuvat perinteisestä sananvapaudesta digitaalisten kommunikaatioverkkojen erilaiseen kaupalliseen hyödyntämiseen. Teknologian ja globalisaation kehittyessä viestinnän sääntelyssä kohdataan koko ajan uutta säänneltävää. Samalla viestintä tietoverkkojen välityksellä tarjoaa jopa

yksittäisille kansalaisille periaatteessa samoja mahdollisuuksia kuin suurille mediataloille.

Yksilöön liittyvä, hänen informaatiotaan koskeva sääntely on varhemmin hoidettu ensisijaisesti salassapito- ja vaitiolovelvollisuutta sekä kunnian suojaa koskevin säännöksiin. Tästä on vähin erin edetty siihen, että sääntelyn lähtökohdaksi on tullut ihmisen ensisijainen oikeus määrätä itseään koskevasta informaatiosta. Vastaavasti fyysisesti havaittavissa oleva informaatio on saanut rinnalleen ihmisen perimää ja terveyttä koskevan geneettisen ja lääketieteellisen informaation. Sen käsittelyssä kohdataan uusia merkittäviä ongelmia ja arvovalintoja.

Julkinen informaatio taasen muodostaa oman erityisen aihepiirinsä oikeudellisen sääntelyn kannalta. Kysymys on toisaalta julkisen vallan hallussa olevan informaation hyödyntämisestä ja toisaalta eri toimintojen julkisuudesta. Sääntelyllä on etenkin Pohjoismaissa pitkät perinteet, mutta verkkoyhteiskunnassa se kohtaa merkittävän määrän uusia lainsäädännön laatuun ja määrään vaikuttavia sääntelykysymyksiä. Enää ei ole lupa lähteä siitä, että julkinen valta voisi vapaasti määrätä informaatiosta, jota se kerää kansalaisilta ja kansalaisista. Ja vastaavasti tiedon tiellä edettäessä voi esiintyä tilanteita, missä yksityisyys tai julkisuus vaihtavat paikkaa ellei asiasta erikseen tilannekohtaisesti säädetä.

Informaatioinfrastruktuurin sääntely omaa sekin pitkän historian perinteen. Tuo sääntely on aiemmin kulkenut paljossa rinnan tietoteknisen kehityksen kanssa. Esimerkiksi lennätin- ja teletoiminta ovat olleet erillisen sääntelyn kohteina. Informaatioyhteiskunnassa ja entistä enemmän verkkoyhteiskunnassa informaatioinfrastruktuurista on muodostunut entistä tärkeämpi sääntelyn kohde. Sitä leimaavat kansainvälisyys, tekninen konvergenssi, kilpailu, käyttäjien oikeudet ja tietoturvallisuuden kasvavat uhkatekijät avointen tietoverkkojen puitteissa toimittaessa. Yksin EUn teledirektiivien mittava määrä kertoo havainnollisesti aihepiirin lainsäädännöllisestä kiinnostavuudesta eurooppalaisella tasolla.

Kaikki edellä mainitut seikat sekä verkkoyhteiskunnan jo aiemmin kuvattu kehitys todistavat yhdessä informaation ja siihen liittyvän sääntelyn uudesta merkittävydestä yhteiskunnassa. Joudumme kysymään, eikä oikeustieteen olisi vastaavasti muututtava tarkastelemaan informaatiota systemaattiselta kannalta samankaltaisena yhteiskunnallisena realiteettina kuin omistusta, ympäristöä tai vaikkapa perimystä.

Informaatio-oikeudesta on toki puhuttu aiemminkin. Informaatioinfrastruktuurin ja tietojenkäsittelyn kehittyessä jo 1970-luku olisi ollut hyvänä pontimena myös laajemmalle informaatio-oikeudelliselle keskustelulle. Se jäi kuitenkin aluksi

oikeusinformatiikan puitteissa tuon tieteen alaa koskevien ongelmakeskeisten pohdintojen tasolle. Osasyynä tähän oli lainsäädännön hidas, aluksi lähinnä henkilötietojen suojan, televisiotoiminnan sekä tietokoneohjelmistojen tekijöiden suojan sääntelyyn painottunut kehitys. Muutosten ollessa vähäisiä informaatio-oikeudellista lainsäädäntöä arvioitiin yleensä sisällöllisesti erikseen eri oikeudenalojen puitteissa ja erikseen tietoteknisiltä osiltaan oikeusinformatiikan puitteissa. Tällöin alan *yleiset opit* jäivät vaille huomiota.

Niinpä vasta 1990-luku toi viimein mukanaan selkeämmän ajatuksen informaatio-oikeudesta omana selväpiirteisenä kokonaisuutenaan oikeusinformatiikan sisällä. Sellaiseksi se on jo kansainvälisessä katsannossa hyväksytty. Ja myös Suomessa ovat valmistuneet ensimmäiset - *Tuomas Pöystin* ja *Rauno Korhosen* - informaatio-oikeutta ja sen tarpeellisuutta oikeudenalana käsitelleet oikeustieteelliset väitöskirjat.

Uuden infrastruktuurin verkkoyhteiskunnassa informaatio-oikeudesta on nyttemmin tullut ei vain omaksi oikeudenalakseen tunnustettu alue, vaan myös poikkeuksellisen tärkeä ja ajankohtainen eurooppalainen oikeudenala. Etenkin EU:n rooli informaatio-oikeudellisen lainsäädännön kehityksessä on huomattava.

Erityisen tärkeää on huomata, että uudessa informaation liittyvässä oikeudellistumisessa kysymys on viime kädessä myös informationaalisen työn kaikista vaiheista. Asiakirjan käsitteestä ja telekopion lähettämisestä alkaen toimintoja, jotka aikaisemmin koettiin vain teknisiksi tai tavanomaiseen toimistoautomaatioon liittyviksi, joudutaan nykyisin usein arvioimaan myös oikeudellisesta näkökulmasta. Esimerkiksi asiakirja määritellään laissa viranomaisen toiminnan julkisuudesta niin, että asiakirja on käyttötarkoituksensa puolesta yhteenkuuluvista merkeistä koostuva *viesti*. Vanhat pohdinnot siitä, miltä asiakirjan tulee näyttää ovat joutuneet syrjään.

Viestin näkökulmasta asiakirja on paljon muutakin kuin tavanomainen kirjallinen esitys. Niinpä ruotsalaisessa oikeuskäytännössä on sikäläisen lainsäädännön pohjalta katsottu tietokoneen muistiin jäävän, käyttäjän tietoverkkoasioinnista kertovan ns. *cookie*n eli evästeen olevan asiakirja. Näin asia on myös meidän lainsäädäntömme valossa.

Asiakirjan yleinen määritelmä laissa viranomaisen toiminnan julkisuudesta: Asiakirjalla tarkoitetaan tässä laissa kirjallisen ja kuvallisen esityksen lisäksi sellaista käyttösä vuoksi yhteen kuuluviksi tarkoitetuista merkeistä muodostuvaa tiettyä kohdetta tai asiaa koskevaa viestiä, joka on saatavissa selville vain automaattisen tietojenkäsittelyn tai äänen- ja kuvantoistolaitteiden taikka muiden apuvälineiden avulla.

Tietoverkot puolestaan tarjoavat merkittävässä määrin uusia kommunikaatio- ja markkinointimahdollisuuksia. Mahdollisuus käyttää samaa verkkoa erilaiseen viestintään, sähköiseen asiointiin ja maksuliikenteeseen, markkinointiin ja erilaisten tuotteiden käyttöön ja välittämiseen sekä maksuliikenteeseen eli niin sanottu konvergenssi (lähentyminen) on jo johtanut myös uuden lainsäädännöllisen sääntelykehityksen tarpeellisuuden arviointiin EU:n puitteissa. Konvergenssia kun on perin monen laista tietoteknisestä oikeudelliseen. Tämä on oikeustieteessä havaittu yllättävän myöhään

Konvergenssista voidaan puhua ainakin neljässä oikeusvaltion kannalta keskeisessä merkityksessä. Ensinnäkin tekninen konvergenssi avaa mahdollisuuden yhden ja saman väylästä moninaiskäyttöön. Toiseksi moninaiskäyttö johtaa kysymään miten tulisi säätää toiminnoista, joista aiemmin on säädetty erillisissä laeissa, mutta jotka nyt tapahtuvat samassa väylästä. Kolmanneksi kysymys on markkinoiden konvergenssista. Esimerkiksi perinteisesti painotalot ovat merkittävässä määrin siirtyneet myös verkkoviestinnän alueen toimijoiksi. Ja viimein neljänneksi kysymys on siitä, mille tahoille tai taholle moninaiskäytön sääntely uskotaan.

Eri informaatiotuotteiden ja -markkinoiden merkitys puolestaan on olennaisesti kasvanut. Informaatio ja sen eri muodot sekä käyttötavat ovat tulleet uudella tavalla arvokkaiksi. Avointen sekä suljettujen tietoverkkojen ja niiden käyttötapojen kehitys tarjoavat uusia, sääntelyä edellyttäviä viestintä-, markkinointi- ja markkinamahdollisuuksia. EUn pyrkimys luoda tietoverkkojen avulla luotettava globaali markkinapaikka ei voi toteutua ilman lainsäädännöllisiä uudistuksia.

Luonnollisesti osa, jopa merkittävä osa säänneltävistä kysymyksistä on sinänsä vanhoja. Ja osa niistä on myös verraten yksinkertaisia. Mutta yksinkertaiseenkin asiaan - esimerkiksi median vastuun rajoihin verkkoviestinnässä - liittyy usein uusia

määrittelyongelmia. Tämä on havainnollisesti tullut ilmi säädettäessä *laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä*. Toisaalta osa säänneltävistä asioista - esimerkiksi monet tekijänoikeus- ja tietosuojakysymykset - ovat paljossa sekä uusia että erinomaisen vaikeita. Ja viime kädessä kysymys avointen tietoverkkojen tietoturvallisuudesta kuuluu sekä teknisesti että oikeudellisesti erinomaisen vaikeisiin asioihin. Onhan tietoverkkojen nykyinen yksinkertaisuus samalla kertaa niiden yleiskäyttöisyyden keskeinen tae ja samalla kertaa kehittyneen tietoturvallisuuden ilmeinen este.

Ns avoimen koodin järjestelmä, jossa kaikki koodit tietokone- ja tietoliikenneohjelmistojen laadinnassa olisivat avoimia, on yksi mahdollinen ratkaisumalli tietoverkkojen kehittämisessä. Avoimen koodin oletetaan parantava tieturvallisuutta, koska erilaisiin tietoturvallisuuden loukkauksiin olisi helpompi varautua. Toisaalta erilaiset salausten menetelmät on vakiintuneesti nähty tietoturvallisuuden kehittämisen ensisijaisina ratkaisumalleina. Vastakkain on siten kaksi perin juurin erilaista ajattelutapaa.

Vastaavasti ihmis- ja perusoikeuksien merkityksen kasvu on tuonut yksilön etujen ja oikeuksien suojaamisen uudessa informaatioympäristössä yhteiskunnallisesti erittäin tärkeäksi asiaksi. Kysymys ei ole vain markkinoiden sääntelystä, vaan viime kädessä tietoverkkojen ja niiden palveluiden käyttäjien oikeuksista sekä heidän perusoikeuksiensa suojaamisesta verkkoyhteiskunnassa. Esimerkiksi *Euroopan henkilötietodirektiivi* osoittaa säädöksen nimenomaiseksi tavoitteeksi ihmis- ja perusoikeuksien suojaamisen.

Henkilötietodirektiivin ensimmäisen artiklan ensimmäinen kohta: Tämän direktiivin mukaisesti jäsenvaltioiden on henkilötietojen käsittelyssä turvattava yksilöille heidän perusoikeutensa ja vapautensa ja erityisesti heidän oikeutensa yksityisyyteen.

Kaikki edellä lyhyesti mainitut muutokset antavat aiheen puhua informaatio-oikeudesta yhtenäisenä uutena oikeudenalana. Joudumme yhteiskunnallisessa keskustelussa tarkastelemaan yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan informaatorippuvuutta siihen liittyvine oikeuksineen ja velvolluuksineen sekä etuineen ja riskeineen.

Oikeusinformatiikan näkökulmasta tämä asia on oikeuskirjallisuudessa ilmaistu jo aiemmin *Peter Blumen* toimesta

myös tiivistetysti toteamalla, että informaatiosta on tullut jo varhemmassa informaatioyhteiskunnassa *tieteellinen paradigma*. Kysymys ei ole vain toissijaisesta, satunnaisesti eri syistä kehittyvästä erillislainsäädännöstä, vaan ennen kaikkea laajenevien informaatiomarkkinoiden ja uuden verkkoyhteiskunnan infrastruktuurin johdonmukaisesta ja paljossa välttämättömästä oikeudellistumisesta.

Kansainvälisessä katsannossa informaatio-oikeuden kehitys oikeudenalana oikeustieteen systematiikassa vaihtelee merkittävästi. Yleisimmin siihen liittyviä aiheita tarkastellaan nykyisin oikeusinformatiikan puitteissa. Tämän ohella myös *mediaoikeus*, jota

Informaatio-oikeudella tarkoitetaan oikeudenalaa, jonka puitteissa tutkitaan informaation tuottamisen, käsittelyn, välittämisen, markkinoinnin, suojaamisen ja säilyttämisen oikeudellista sääntelyä sekä sääntelyn tarvetta ja mahdollisuuksia.

Suppeassa merkityksessä informaatio-oikeudella ymmärretään yksityisyyttä, julkisuutta, televiestintää sekä tietoturvaa tarkastelevaa oikeudenalaa. Tämä suppea käsite on oikeudellisen verkkoyhteiskunnan kehittyessä jäämässä vanhentuneena pois käytöstä.

Suomessa ei toistaiseksi ole erillisenä juurikaan harjoitettu, on kehittymässä laajemmaksi informaatiomarkkinoista kiinnostuneeksi oikeudenalaksi. Usein mediaoikeutta kuitenkin harjoitetaan suppeammasta, ensi sijassa medioiden oikeuksia tarkastelevasta näkökulmasta.

Informaatio-oikeudesta puhuttiin siis jo 1970-luvulla. Esimerkiksi saksalaisen oikeusinformatiikan puitteissa se jopa rajattiin tiettyjä silloin merkittäviä ilmiöitä tarkastelevaksi alaksi. Tuon vanhan ja uudemman käsityksen ero näkyy selkeästi seuraavassa määritelmien vertailussa.

4.3.2 Informaatio-oikeuden yleiset opit

Joskus on oletettu, että informaatio-oikeuden kehittymisen esteenä olisi alan yleisten oppien puuttuminen. Esimerkiksi kulttuuriin liittyneellä tekijänoikeudella ja julkisoikeuteen kuuluneella asiakirjajulkisuudella näyttäisi olevan vain eräitä keskinäisiä kosketuskohtia tekijänoikeuden rajoitusten muodossa, mutta ei yhteisiä oikeusperiaatteita. Vastaavasti *teletoimintaa* on totuttu pitämään tavanomaisen hallinto-oikeudellisen lupa- ja ohjaussääntelyn puitteisiin kuuluvana toimintana.

Informaatioinfrastruktuurin ja informaatiomarkkinoiden kehitys ovat kuitenkin tuoneet esiin tällaisten perinteisten tarkastelutapojen suppeuden. Oikeudellisessa verkkoyhteiskunnassa on verraten helposti havaittavissa, että informaatio-oikeudella on omat yleiset oppinsa, jotka antavat aiheen jälkiteollisen yhteiskunnan oikeudellisen systematiikan rajojen ylittämiseen ja viime kädessä murtamiseen.

Kun puhumme yleisistä opeista puhumme useimmiten oikeusperiaatteista. Voimme nykyisin perustellusti puhua informaatio-oikeuden keskeisistä periaatteista. Niitä ovat ennen kaikkea *oikeus tietoon, oikeus viestintään, informaation ja sen kulun vapaus, tiedollinen itsemääräämisoikeus ja oikeus tietoturvaan*. Ne ovat kukin eräänlaisia *metaoikeuksia* eli yhteiskuntasopimusten taseisia tavoitteellisia, moraalisia päämääräoikeuksia. Niistä sellaisinaan ei nykyisin pääsääntöisesti ole nimenomaisia, välittömiä perusoikeustasoisia säännöksiä, mutta ne ovat ihmis- ja perusoikeuksien sääntelyn selkeitä tavoitteita sekä niiden toteuttamisen keskeisiä edellytyksiä.

Oikeus tietoon on vallitsevaan ihmiskäsitykseen perustuva keskeinen vapausoikeus. Ihmisellä on aito tarve tietää ja käyttää tietoa. Voidakseen käyttää vapaasti *itsemääräämisoikeuttaan* oikeusvaltiossa yksilöllä tulee olla oikeus tietoon; sekä itseään koskevaan että yhteiskuntaa koskevaan tietoon. Kysymys on siten itsemääräämisoikeuden tiedollisesta ulottuvuudesta. Näistä syistä oikeusjärjestyksessä on varauduttava yksilön tiedon tarpeen turvaamiseen oikeuksin; perus- ja muin oikeuksin. Siksi yksityisyydestä ja julkisuudesta säädetään perustuslaissa. Siksi perustuslaki takaa oikeuden saada tietoa julkisista asiakirjoista. Ja siksi kirjastolaki osaltaan turvaa mahdollisuutemme hankkia tietoa kustannuksitta.

Kirjastolain usein huomaamatta jäävä 2 § on seuraavan sisältöinen:
Yleisten kirjastojen kirjasto- ja tietopalvelujen tavoitteena on edistää väestön yhtäläisiä mahdollisuuksia sivistykseen, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen, jatkuvaan tietojen, taitojen ja kansalaisvalmiuksien kehittämiseen, kansainvälistymiseen sekä elinikäiseen oppimiseen.
Kirjastotoiminnassa tavoitteena on edistää myös virtuaalisten ja vuorovaikutteisten verkkopalvelujen ja niiden sivistyksellisten sisältöjen kehittymistä.

Oikeus viestintään puolestaan on uusi tai ainakin verkkoyhteiskunnassa uudella tavalla esille tuleva metaperusoikeus. Ei ole riittävää, että puhutaan sananvapaudesta tekniikkaneutraalina vapautena ja erikseen esimerkiksi luottamuksellisten viestien suojasta. Olennaista on myös informaatioinfrastruktuurin käyttömahdollisuus perusoikeuksien hyödyntämisen ja suojan siirtyessä osin tietoverkkoihin.

Moderni viestintä tietoverkoissa toteuttaa luonnollisesti oikeutta tietoon, mutta se on vain asian yksi puoli. Myös yksilöiden oikeus viestintään on turvattava. Sananvapaus on aidoimmillaan yksilöiden viestiessä. Siksi on perusteltua liittää yhtä lailla tämä kysymys metaperusoikeuksien tasolla tapahtuvaan oikeudelliseen periaatekeskusteluun. Toistaiseksi perustuslaissa ei ole tätä havaittu.

Tiedollinen itsemääräämisoikeus on itsemääräämisoikeuden yksi peruselementti. Yksilöinä meillä on myös oikeus olla yksin yhteiskunnassa. Fyysistä yksityisyyttä täydentää verkkoyhteiskunnassa kasvavassa määrin tiedollinen yksityisyys. Myös digitaalinen identiteettimme kuuluu itsemääräämisoikeutemme piiriin. Meillä on lähtökohtaisesti oikeus säilyttää määräysvalta itseämme koskevaan informaatioon, pitää se halutessamme salassa tai julkistaa se yhteiskunnassa. Voimme epäilemättä perustellusti puhua myös eräänlaisesta tiedollisesta kotirauhasta. Tiedollinen liittymä yhteiskuntaan ei ole vain tekninen, julkisen vallan tarkoituksenmukaisuusperustein hallitsema asia. Meillä voi olla erilaisia identiteettejä suhteessa eri organisaatioihin ja suhteessa muihin.

Informaatiovapauden periaate puolestaan on sekä demokratian, kulttuurin että yksityisen talouselämän toimivuuteen liittyvä keskeinen yhteiskuntaperiaate. Informaation tulee - näin on ajateltu - muista raaka-aineista poiketen lähtökohtaisesti olla vapaasti käytävissä sekä yksityisesti, yhteiskunnallisesti, viestinnällisesti että kaupallisesti. Informaation vapaata kulkua ei saa estää salaisuus eikä monopolein. Siksi oikeusjärjestyksessä on varauduttava tiedon vapaan kulun turvaamiseen erityisin oikeuksin; ennen kaikkea perusoikeuksin.

Oikeus tietoturvaan taas on koko uuden verkkoyhteiskunnan informaatio-infrastruktuurin toimivuuden perusedellytys. Tietoverkkojen ja informaation varaan demokraattinen yhteiskunta ja sen oikeusvaltio voidaan rakentaa vain, jos asianmukaisen tietoturvan avulla voidaan taata infrastruktuurin ja sen käytön toimivuus. Meillä tulee olla oikeus tietoturvaan kuten muuhunkin turvallisuuteen.

Edellä mainittujen informaatio-oikeuden yleisten periaatteiden ohella voimme ja meidän tulee erikseen puhua myös niitä täydentävistä ja niitä toteuttavista erityisistä oikeusperiaatteista.

Niitä ovat erityisesti *yksityisyys*, *julkisuus*, *viestinnän vapaus*, *tietoturvallisuus* sekä *julkisen palvelun periaate*. Immateriaalioikeuksien näkökulmasta *monopoliin kiellon periaate* voidaan niin ikään katsoa tähän periaatteiden ryhmään kuuluvaksi. Kaikilla näillä periaatteilla on tai tulisi olla myös lainsäädännön tasolla ilmeneviä toteutuksia; oikeusperiaatteita nimenomaisesti tukevia normeja. Ja kaikilla niillä on liittymiä myös muille oikeudenalaille.

Yksityisyys oikeusperiaatteena kattaa useampia itsemääräämisoikeuden suojan ilmenemismuotoja tavanomaisesta kotirauhasta esimerkiksi potilaan yksityisyyteen hoitosuhteessa. Meillä on oikeus olla yksin - *the right to be let alone*. Yksityisyys on muuttuva suhdekäsite. Oikeutta yksityisyyteen suojataan yhteiskunnan muuttuessa tarvittaessa erilaisin lainsäädännöllisin ratkaisuihin. Oikeutta omaan tietoon osana yksityisyyttämme suojataan *henkilötietojen suojaa koskevalla tietosuojalainsäädännöllä*. Se on samalla yksi tiedollisen itsemääräämisoikeuden oikeudellisista toteuttamistavoista.

Henkilötietojen suojan sääntelyssä periaatteellisena sekä lakiteknisenä lähtökohtana on EUn henkilötietodirektiivin ja henkilötietolain mukaisesti yksilön oma suostumus itseään koskevan informaation käsittelyyn. Tästä poikkeaminen edellyttää pääsääntöisesti asiasta säätämistä laissa. Näin henkilötietojen suoja rajoittaa merkittävästi yleistä informatiovapautta. Tätä ei läheskään aina havaita ihmeteltäessä tietosuojasäännösten vaikutuksia. Yhtä lailla havaitsematta jää monasti, että *henkilötietolaki* ja muut henkilötietojen suojaa koskevat lait - esimerkiksi laki yksityisyyden suojasta työelämässä - on toteutettu ihmis- ja perusoikeustasoisin säätämisvelvoittein.

Julkisuus oikeusperiaatteena on ensisijaisesti viranomaisten toimintaa ohjaavaa toiminnan ja viestien julkisuutta. Siten tuetaan yleisesti avoimuutta yhteiskunnassa ja erityisesti yksilön oikeutta tietoon. Avoimuuteen liittyy myös se tärkeä , edellä sähköisen hallinnon yhteydessä jo käsitelty lisäperiaate, että meillä on pääsääntöisesti oikeus saada julkista tietoa ja perehtyä siihen *anonymisti*, omaa henkilöllisyyttämme paljastamatta. Tämä meillä vähemmän korostettu, mutta eurooppalaisittain erinomaisen tärkeäksi arvioitu periaate on verkkoyhteiskunnassa nousemassa aikaisempaa tärkeämmälle sijalle tietojärjestelmien toteutuksessa. Kun tietoverkossa liikkumisesta jää pääsääntöisesti jälkiä tietoverkkojen varrella koneisiin ja niiden tulostamiin raportteihin, tietoturvallisuusjärjestelyin ja salassapitosäännöksin on vastaavasti tuettava anonyymiteetin toteutumista sähköisessä hallinnossa ja asiointissa.

Viestinnän ja informaatiomarkkinoiden kannalta julkisuus puolestaan antaa mahdollisuuden viranomaisten hallussa olevan informaation viestinnälliseen ja kaupalliseen käyttöön. Julkisuus on siten myös informaation vapaata kulkua turvaava oikeusperiaate. Sekin on toteutettu ihmis- ja osin perusoikeustasoisin säätämismääräyksin. Euroopan henkilötietodirektiivissä yksityisyys asetetaan periaatteena julkisuuden edelle, mutta direktiivissä sallittuja poikkeuksia yksityisyyden suojasta voidaan tehdä julkisuusperiaatteen toteuttamiseksi. Suomalaisessa lainsäädännössä direktiiviä on tulkittu niin laajasti, että mediat on henkilötietolain nimenomaisella säännöksellä pääsääntöisesti vapautettu saman lain mukaisista henkilötietojen käsittelyn rajoituksista.

Viestinnän vapaus on oikeusvaltion tiedollisen infrastruktuurin järjestämisen keskeisiä periaatteita. Sen avulla turvataan oikeutta tietoon ja informaation vapaata kulkua eri viestintämuotoja käyttäen. Oikeus tietoon verkkoyhteiskunnassa olisi merkittävällä tavalla vaillinaisen ilman mahdollisuutta viestintään ja ilman oikeutta luottamukselliseen viestintään. Kysymys ei siten ole vain sananvapaudesta suppeassa merkityksessä.

Viestintään liittyviä oikeuksia on etenkin sananvapauden puitteissa toteutettu ihmis- ja perusoikeustasoisin säätämismääräyksin. Ja - mikä on tärkeää havaita - julkisuuslaki on paitsi kansalaisten oikeuksia, myös keskeisellä tavalla medioiden vapauksia tukeva laki. Vastaavasti edellä mainittu medioiden erityisasema henkilötietojen käsittelyssä on viestinnän vapautta tukeva ratkaisu.

Julkisen palvelun periaate informaatio-oikeudessa tarkoittaa yhteiskunnan velvollisuutta turvata oikeus tietoon ja informaation kulun vapaus niin, että tietyt informaatiopalvelut ja viestintäpalvelut ovat kaikkien saatavilla silloinkin, kun ne ovat taloudellisessa katsannossa kannattamattomia. Julkisen palvelun periaatteen nojalla järjestetään esimerkiksi viestintäverkkojen vapaa käyttö hätätilanteissa. Teletoiminnassa julkisen palvelun periaate onkin jo tullut tärkeäksi tekijäksi teletoiminnan muututtua kilpailuvapauden piiriin kuuluvaksi toiminnaksi. Niin ikään sillä on näkyvä merkitys radio- ja televisiotoiminnassa kansallisten kulttuurien ja ns. korkeakulttuurin ylläpidossa.

Muun informaatio-oikeuden alueella julkisen palvelun periaate on toistaiseksi ollut vain keskustelun alainen asia. Osa tekijänoikeuden rajoituksista - esimerkiksi yksityiskäyttöisen kopioinnin pääsääntöinen salliminen - on kuitenkin toteutettu samoista lähtökohdista kuin julkisen palvelun periaate. Ilmeisen tärkeäksi tuo periaate on niin ikään tulossa pyrittäessä turvaamaan - transnationaalisten yhteisöjen oikeuksia viestintään ja palveluihin heidän omilla äidinkiellillään. Tässä tulee näkyviin tuon periaatteen

keskeinen ydin; perusoikeuksien toteutumista ei ole lupa jättää vain markkinoiden varaan.

*Monopoli*en kiellon periaate puolestaan ilmenee immateriaalioikeuden alueella ennen kaikkea yksinoikeuksien erilaisina rajoituksina. Osa niistä koskee oikeutta tietoon ja tiedon vapaata kulkua. Monopolein ei ole lupa estää markkinoiden toimivuutta. Verkkoyhteiskunnassa tietoverkkojen käytön yleisyys saattaa johtaa yksinoikeuksien rajoitusten määrän kasvuun, vaikka lisäsääntely etenkin tekijänoikeuksien alueella on toistaiseksi ollut pääsääntöisesti yksinoikeuksien haltijoiden asemaa turvaavaa.

4.3. 3. Informaatio-oikeuden lainsäädännöllisestä kehityksestä

4.3.3.1. Kohden uutta lainsäädäntöä

Informaatio-oikeuden säädöspohjan kehittymisessä *henkilötietojen suojan, tietotekniikan käyttöön liittyvien tekijänoikeuksien* sekä *telekommunikaation* sääntely olivat etenkin 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella kansallisesti ja kansainvälisesti keskeisessä asemassa. Uusi lainsäädäntö teki tuloaan. Direktiivipohjainen uussääntely on johtanut uuteen ja uusia lainopillisia tulkintoja edellyttävään lainsäädäntöön kaikilla näillä sektoreilla.

Jo näiden muutosten myötä informaatio-oikeus levittäytyi yhä enemmän *arkipäivän oikeudeksi* sekä lakimiesten että viime kädessä kansalaisten näkökulmasta. Esimerkiksi ja erityisesti oikeutta henkilötietojen suojaan voidaan perustellusti kuvata *arkipäivän perusoikeudeksi*. Se on osa itsemääräämisoikeutemme liittyvää *yksityisyyden* suojaa. Suomalainen vuoden 1995 perusoikeusuudistus, mikä osuus ajallisesti - samana vuonna - yhteen Euroopan henkilötietodirektiivin voimaantulon kanssa, kuvaa hyvin yhteiskunnan ja valtion kehitystä. Se, mihin 1970-luvulta lähtien oli lainsäädännöllisesti pyritty paljossa vastuksia kohdaten, edellytti 1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla jo lailla säätämistä silloisen hallitusmuodon mukaisen säätämisvelvoitteen puitteissa.

Vastaavasti aiemmin yleensä hitaasti konventiopohjaisesti muuttuneen tekijänoikeuden alueella jouduttiin nyt myös direktiivipohjaisesti säätämään tietokoneohjelmistoja ja tietokantoja koskevia säännöksiä alan normatiivisen viitekehyksen selkiyttämiseksi ja täsmentämiseksi. Tekijänoikeus harvojen asiantuntijoiden oikeudenalana muuttui informaatioyhteiskunnassa merkitykselliseksi, kaikkia koskevaksi oikeudenalaksi. Tekijänoikeudellisen tiedon tietovajeen kattaminen on jo vuosien ajan ollut yksi lakimieskoulutuksen ja lakimiesten täydennyskoulutuksen uusista ulottuvuuksista.

Havainnollisen esimerkin tekijänoikeuden uudesta roolista tarjoaa erityisesti tietoverkoissa tapahtuvaa musiikkiteosten siirtoa koskeva kysymyksenasettelu. Tekninen konvergenssi, uudet tallennusformaatit ja Internetin tiedonsiirtoprotokollien yksinkertaisuus antavat mahdollisuuden laajamittaiseen musiikkiteosten jakeluun tietoverkoissa. Se voi myös tapahtua teoskappaleita kopioiden. Siksi on kansainvälisesti päädytty

lisäämään tekijänoikeuden peruskäsitteistöön uusi oikeus; *välitysoikeus*. Se on sekä WIPON konvention että EUn direktiivin mukaan tekijän yksinoikeuteen kuuluva oikeus.

Välitysoikeutta koskeva sääntely yhdistetään usein yhdysvaltalaiseen ns. Napster-tapaukseen. Napster-yhtiö järjesti eräänlaisten ilmoitustaulujen avulla mahdollisuuden kopioida avoimen tietoverkon välityksellä teoskappaleita verkkoon liitettyiltä koneilta. Lainsäädäntöuudistukset käynnistyivät kuitenkin jo ennen Napsterin toiminnan alkamista ja toisaalta avoimessa tietoverkossa on nykyisin tarjolla kehittyneempiä tosiasiallisen kopioinnin toimintamalleja ja välineitä, joiden laittomuudesta on ollut erilaisia näkemyksiä myös oikeuskäytännössä.

Tekijän yksinoikeuteen halutaan asia laissa nimenomaisesti mainiten lukea myös tilanteet, missä teoksen käyttäjä itse valitsemanaan aikana ja itse valitsemastaan paikasta etsii teoksen käyttöönsä. Tämän kansainvälisen sääntelyn avulla pyritään selkeyttämään suomalaisessa katsannossa sinänsä jo aiemmin selvänä pidettyä verkkovälitystä koskeva sääntelyä. Meillä musiikkiteosten kopiointi verkossa erilaisten ns. postilaatikoiden tai ilmoitustaulujen välityksellä on oikeuskäytännössä jo aiemmin

Vastaavan lainen tilanne on meillä ollut esillä ennakkotapauksessa KKO:1999:115. Sen otsikko on seuraava: A oli perustanut tietokoneeseensa elektronisen postilaatikon, huolehtinut sen toimivuudesta ja hyväksynyt sen käyttäjät. A:n määräämänä edellytyksenä postilaatikon käyttäjäksi pääsemiselle ja sellaisena olemiselle oli ollut tekijänoikeudellisesti suojattujen tietokoneohjelmistojen kopioiminen postilaatikkoon. Tätä vastaan A oli sallinut käyttäjien muun muassa kopioida postilaatikosta siellä olleita teoksena pidettäviä tietokoneohjelmistoja. A:n katsottiin levittäneen tietokoneellaan olleita tietokoneohjelmistojen kappaleita yleisön

luettu tekijän yksinoikeuden alaan kuuluvaksi asiaksi, teosten *yleisön saataville saattamiseksi*. Tekeillä olevassa tekijänoikeuslain uudistuksessa välitysoikeus tulee otettavaksi tekijänoikeuslakiin.

4.3.2.2. Verkkoyhteiskunnan lainsäädännöllinen viitekehys

Eräänlaiseksi vedenjakajaksi suhteessa verkkoyhteiskunnan sääntelyyn ja sitä edeltävään informaatioyhteiskunnan aikaan nousi meillä Suomessa näkyvästi vuosi 1999. Tuolloin tulivat voimaan *henkilötietolaki*, *laki yksityisyyden suojasta ja tietoturvallisuudesta teletoiminnassa* sekä *julkisuuslaki* eli laki viranomaisen toiminnan

julkisuudesta. Ne muodostivat ja muodostavat uudenlaisen oikeudellisen viitekehyksen digitaaliselle toimintaympäristölle.

Henkilötietolaissa ja julkisuuslaissa ei kuitenkaan ollut eikä toistaiseksi ole tietoverkkoja koskevia erityissäännöksiä. Tästä on jossain määrin aiheutunut ongelmia verkkoympäristössä toimittaessa. Lait eivät ole riittävän informatiivisia loppukäyttäjiä ajatellen.

Laki yksityisyyden suojasta televiestinnässä ja tietoturvallisuudesta teletoiminnassa puolestaan on jo selkeästi verkkoyhteiskunnan infrastruktuurin toimivuutta koskeva uusi, aikaisempaa teletoimintalainsäädäntöä muotoava laki. Se on laki, jolla yksityisyys ja tietoturvallisuus yleisemmin käytetyissä viestintäpalveluissa pyritään turvaamaan ihmis- ja perusoikeuksien toteuttamiseksi. Näin laissa yhtyvät näkyvästi uusi infrastruktuuri sekä ihmis- ja perusoikeuksien kunnioittaminen. Televiestintää ei enää nähdä vain teknisluonteisena toimintana.

Televiestinnän yksityisyyslakiin sisältyy myös sähköpostin muuhun luottamukselliseen viestintään yksilitteisesti rinnastava 4 §. Sen mukaan yksilölle kohdistettu sähköposti nauttii luottamuksellisen viestin suojaa: “

Televiestintä on luottamuksellista, jollei sitä ole tarkoitettu yleisesti vastaanotettavaksi.

Se, joka on ottanut vastaan tai muutoin saanut tiedon luottamuksellisesta televiestistä, jota ei ole hänelle tarkoitettu, ei saa oikeudettomasti ilmaista tietoa televiestin sisällöstä tai käyttää hyväksi tietoa televiestin sisällöstä tai sen olemassaolosta”

Kun säännöstä on usein rikottu työpaikoilla, työelämän yksityisyyksiläissa pyritään sitä muutettaessa vuonna 2004 täsmentämään sähköpostin käytön ohjeistusta.

Sittemmin verkkoyhteiskunnan oikeudellista viitekehystä on täydennetty neljällä eri tapaa. Ensinnäkin on säädetty nimenomaan infrastruktuuria koskevaa lainsäädäntöä. Laki sähköisestä asioinnista viranomaistoiminnassa on tästä hyvänä esimerkkinä. Sen lisäksi on syytä mainita laki *kiinteistötietojärjestelmästä*. Se avaa mahdollisuuden hyödyntää kiinteistötietojärjestelmää kiinteistön sijaintipaikkakunnasta riippumatta. Olemme näin ottamassa askeleen pois perinteisestä *forum*-ajattelusta. Asioista ei ole enää aina tarpeen käsitellä siellä, missä tietty omaisuus sijaitsee. Tästä on toisena esimerkkinä käyttöön tuleva sähköinen, koko maan kattava ulosottoforum.

Toisen uuden säädösryhmän muodostavat henkilötietojen suoja koskevat erityissäädökset ja säännökset. ne täydentävät ja muuttavat henkilötietolain mukaista sääntelyä. Esimerkiksi poliisin henkilötietolaki on laki, joka poliisin tietojärjestelmiä koskevana

sääntelee henkilötietojen käsittelyä erityisalan pitkälle kehitetyissä tietojärjestelmissä.

Kolmas sääntelyn kohde on ollut verkkoliiketoiminnan ja -palveluiden sääntely. Tässä yhteydessä on ensinnäkin kuluttajansuojasäännöksiä muutettu verkkoliiketoimintaa paremmin vastaaviksi. Ja laki tietoyhteiskunnan palveluiden tarjoamisesta puolestaan sääntelee muun muassa verkon välityksellä tapahtuvaa sopimuksen solmimista ja siihen liittyvää informointivollisuutta. Kummankin sääntelyn taustalla on asiaa koskeva direktiivi.

Neljäs sääntelykokonaisuus koskee *identiteettiämme*. Tietoverkoissa toimitaessa ja muutoin tietotekniikkaa käytettäessä yksin henkilötietojen suojasta säätäminen ei riitä. Siksi on säädetty erikseen sähköisestä henkilötunnuksesta sekä ns. sähköisestä allekirjoituksesta, jota voidaan tarvittaessa käyttää yksilön tunnistamiseen verkoissa. Jo vuonna 1999 käyttöön otettu sähköinen henkilökortti on tuote - älykortti - joka antaa mahdollisuuden sekä tunnistamiseen että ns. allekirjoitukseen.

Sopimuksia sinänsä on tietoverkkojen välityksellä sopimusvapauden puitteissa voitu aina tehdä ilman erityistä allekirjoitusta vastaavaa toimenpidettä. Ja sopimusperusteisesti on luotu sähköisen tiedon välittämistä - Electronic Data Interchange - koskevia sopimuksia ja standardeja esimerkiksi kansainvälisiä kuljetustoimintoja varten.

Sitä vastoin ennen kaikkea määrämuotoiset oikeustoimet ovat tuottaneet ongelmia. Muodon merkitystä korostettaessa allekirjoitukseksi on oikeuskäytännössä kelpuutettu vain perinteinen allekirjoitus. Tämän vuoksi alkoi jo 1980-luvulla kansainvälinen kehitys, joka muun ohella Euroopassa aikaan sai Saksassa lain digitaalisesta allekirjoituksesta vuonna 1997. Osin tuon lain epäkäytännöllisyyden siivittämänä edettiin vuonna 2000 voimaan tulleeseen EUn direktiiviin sähköisestä allekirjoituksesta. Sen seurauksena sähköisestä allekirjoituksesta tullaan säätämään kaikissa EUn jäsenmaissa. Suomessa laki sähköisestä allekirjoituksesta tuli voimaan vuonna 2003.

Sähköinen allekirjoitus on kuitenkin ilmaisuna harhaanjohtava. Kysymys ei ole varsinaisesta allekirjoituksesta, vaan tietojärjestelmästä, jonka avulla pyritään varmentamaan, että sähköisessä muodossa toteutettavan toimen osapuoli on henkilö, jolla on oikeus tuon järjestelmän käyttöön. Ja vastaavasti kysymys ei ole vain osapuolten välisestä toiminnasta, vaan olennaisena osana sähköisen allekirjoituksen järjestelmässä on *varmennepalvelu*, joka edesauttaa tunnistamisessa. Sähköinen allekirjoitus on siten sekä tekninen että organisatorinen ratkaisu, jossa pyritään riittävän *laadukkaaseen* tekniseen järjestelmään ja riittävän *luotettavaan* varmennepalveluun. Niinpä siirtyminen sähköisen allekirjoituksen

käyttöön on myös taloudellinen kysymys. Järjestelmä vaatii taloudellisia panostuksia; kehitystä ja ylläpitoa. Eurooppalaisessa ratkaisumallissa varmennepalveluiden tarjonta on liiketoimintaa.

Täysin oman, edellisistä poikkeavan ryhmänsä verkkoyhteiskunnan lainsäädännössä muodostaa medioiden toiminnan sääntely. Sen kolme tukipilaria ovat - perustuslain ohella - vuoden 2004 alussa voimaan tullut laki sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä, yksityisyyttämme joukkoviestinnässä suojaava rikoslain ns. intimiteettisuojauslainsäädännös (RL 24:8) sekä henkilötietolain soveltamisalan rajoitussäädännös, joka jättää medioiden henkilötietojen käsittelyn pääosin lain soveltamisalan ulkopuolelle.

Laissa sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä käytetään poikkeuksellisesti asian tärkeyden vuoksi myös oikeusvaltion käsitettä. Lain 1 § on seuraavan sisältöinen:” Tällä lailla annetaan tarkempia säännöksiä perustuslaissa turvatun sananvapauden käyttämisestä joukkoviestinnässä. Tätä lakia sovellettaessa ei viestintään saa puuttua enempää kuin on välttämätöntä ottaen huomioon sananvapauden merkitys kansanvaltaisessa oikeusvaltiossa.”

Toisinaan puhutaan lainsäädännön kehitystä ajatellen myös *Internet-oikeus tai kyber-oikeudesta (cyber law)*. Internet-oikeus on nimityksenä esineellistävä ja siten harhaanjohtava. Internetiin sinänsä liittyy verretn vähän oikeudellisia ongelmia sen hallinnointia ja verkkotunnuksia lukuun ottamatta. Kyber-oikeus puolestaan on laajempi ilmaisu, jolla tarkoitetaan yleensä tietoverkkoihin liittyvää oikeudellista sääntelyä. Sen luontevampi nimitys olisi tietoverkko-oikeus.

4.4. Tietotekniikkaoikeus

3.5.1 Yleistä

Oikeusinformatiikan neljäs osa-alue *tietotekniikkaoikeus* on tieteellisessä katsannossa koko lailla poikkeuksellinen. Tietotekniikkaoikeudelle on näet muuta oikeusinformatiikkaa vieläkin selkeämmin tunnusomaista se, että aihepiirin puitteissa käsiteltävät asiat kuuluvat jatkuvasti ja pysyvästi myös muiden oikeustieteen alojen piiriin. Tietotekniikkaoikeuden yhteinen tekijä

on sanan mukaisesti tietotekniikka eri muodoissaan ja eri tehtävissään oikeudellisen elämän eri lohkoilla.

Tietotekniikkaoikeudella tarkoitetaan sitä oikeusinformatiikan osaa, jonka puitteissa tutkitaan tietotekniikan sekä sen tuotteiden ja palveluiden käyttöönottoon ja käyttämiseen liittyviä oikeudellisia sääntely- ja tulkintaongelmia.

Tietotekniikkaoikeuden historia on sekinlähes saman mittainen kuin modernin oikeusinformatiikan. Alan voidaan katsoa syntyneen pian sen jälkeen, kun tietotekniikan käyttöön havaittiin liittyvän merkittäviä oikeudellisia kysymyksiä. Tietokoneita ja niiden ohjelmia koskevat sopimukset sekä tietotekniikan immateriaalioikeudelliset kysymykset muodostivat aluksi sellaisen oikeudellista ja tietoteknistä erityisasiantuntemusta koskevan aihekokonaisuuden, johon oli syytä myös erikoistua. Näin syntyi *computer law*; aluksi Yhdysvalloissa 1960-luvulla.

Myöhemmin tietotekniikkaoikeus on vakiintunut yleisemmin sekä ammatillisen osaamisen että oikeudellisen keskustelun erityisalueeksi. Oikeusinformatiikan eteenpäin katsova, muuta lainoppia havahduttava rooli on tällä alueella selkeästi näkyvissä. Oikeuskirjallisuudessa onkin osuvasti todettu, että uusia tietotekniikkaan liittyviä oikeudellisia ongelmia koskeva keskustelu on yleensä avattu tietotekniikkaoikeuden ja siten oikeusinformatiikan puolella. Sieltä aiheet ja vastaukset ovat vähin erin kulkeutuneet muiden oikeudenalojen sisältöön.

Kansainvälisesti on toisaalta kuitenkin havaittavissa, että informaatio-oikeutta ja tietotekniikkaoikeutta käsitellään usein koko lailla samankaltaisen asiantuntemuksen puitteissa ulottaen. Käsite *IT-Law* ulotetaan herkästi koskemaan näitä kumpaakin oikeusinformatiikan alaa. Täysin selkeää rajaa informaatio-oikeuden ja tietotekniikkaoikeuden välille ei olekaan tehtävissä. Niinpä esimerkiksi sähköinen henkilökortti on oikeudellisena ilmiönä infrastruktuuriin kehitykseen liittyen ja henkilötietojen suojan näkökulmasta informaatio-oikeutta, mutta elektronisen kaupan näkökulmasta - siinä teknisesti käytettynä - tietotekniikkaoikeutta sekä kauppaoikeutta. Vastaavasti informaatioon ja informaatioinfrastruktuuriin liittyvät tietotekniikkarikokset ovat sekä informaatio-oikeuden että tietotekniikkaoikeuden luontevia tutkimuskohteita.

Useimmiten ilmaisu *IT-Law* laajassa muodossaan ymmärrettynä kuitenkin jättää informaatio-oikeuden yleisten periaatteiden käsittelyn vähemmälle huomiolle tai huomiotta. Näin ollen se on

informaatio-oikeuden tavanomaista lainoppia tai tietotekniikaoikeutta..

Kaikki sellaiset oikeudelliset kysymykset, mitkä jotenkin, vaikkapa vain etäisesti liittyvät tietotekniikkaan, eivät kuulu tietotekniikaoikeuden alaan. Esimerkiksi varkaus, jonka kohteena on tietokone tai muuta tietotekniikkaa, on ensisijaisesti rikosoikeudellinen ja yleensä vain rikosoikeudellinen asia. Tietotekniikaoikeuteen luetaan lähtökohtaisesti ainoastaan sellaiset oikeudelliset kysymykset, joiden käsitteleminen ja ratkaiseminen edellyttää niihin liittyvien tietoteknisten seikkojen lähempää arviointia ja ymmärtämistä.

Näinkin rajattuna tietotekniikaoikeuden ala muodostuu varsin laajaksi ja useille muille oikeustieteen aloille ulottuvaksi. Juuri siksi tietotekniikaoikeus tieteenä on kehittynyt ennen kaikkea eri oikeudenalojen yhteistyötä edellyttäväksi forumiksi. Sen puitteisiin hakeutuu erilaisen oikeudellisen peruskoulutuksen saaneita henkilöitä. Toisaalta kansainvälinen ilmaisu *Computer Lawyers* kuvastaa hyvin sellaisia käytännön lakimiehiä, jotka erikoistuvat toimissaan tietotekniikaoikeuden alueelle. Muun lakimieskunnan hitaan havahtumisen myötä tietotekniikaoikeudesta on tullut kansainvälisesti ja nyttemmin jo kansallisesti yksi ammattitaidollisen erikoistumisen sekä - valitettavasti - markkinoinnin alueista.

4.4.3.5.2 Tietotekniikaoikeuden painopistealueita

Tietotekniikaoikeuden keskeisiä, vakiintuneita lohkoja on useampia. Niitä ovat ennen kaikkea tietotekniikan sopimusoikeus, maksuliikenteen oikeudelliset kysymykset, elektronisten tuotteiden tekijöiden immateriaalinen suoja, tietotekniikkarikokset sekä tietotekniikan verotukselliset kysymykset.

Lisäksi alan puitteissa on pohdittu esimerkiksi tietotekniikan ja tietoteknisten tuotteiden käyttöä todistelussa sekä pakkokeinojen käytön rajoja telekuuntelussa ja etsittäessä aineistoja tietokoneiden muisteista. Tietoverkkojen käytön yleistyessä myös verkkoosoitteiden hallinnointia ja suojaa koskevat kysymykset ovat tulleet osaksi tavanomaista tietotekniikaoikeutta.

Havainnollisen esimerkin tyypillisestä yksittäisestä tietotekniikaoikeuden alaan kluvasta ongelmasta tarjoaa kysymys tietokoneen *kovalevyn* asemasta rikostutkinnasta. Asiaa valaisee seuraava korkeimman oikeuden ennakkoratkaisun otsikko:

KKO 2002:85

Poliisi oli takavarikoinut asianajaja A:n tietokoneen kovalevyn kopiaimalla sen kokonaisuudessaan. Tämän vuoksi kopioon sisältyi myös sellaisia B:n, C:n ja D:n A:lle antamia asianajotoimeksiantoa koskevia tietoja, joiden osalta A oli vaitiolovelvollinen ja jotka eivät liittyneet takavarikon perusteena olleeseen A:han kohdistuneeseen rikosepäilyyn. Kun takavarikko riidattomasti kohdistui tietoihin, joita ei pakkokeinolain 4 luvun 2 §:n 2 momentin mukaan saanut takavarikoida, takavarikko oli B:n, C:n ja D:n vaatimuksesta kumottava.

Yllättävän vaikeasti oikeudellisesti tunnistettavaksi on niin ikään osoittautunut videovalvonta. Siitä ei toistaiseksi eräistä muista maista poiketen ole erityistä lakia, mutta se on lailla säädeltyä. Videovalvonta on aina henkilötietojen käsittelyä kohdistuessaan tunnistettavissa oleviin henkilöihin. Mutta se voi myös olla salakatselua ja ääntä tallentaessaan salakuuntelua. Juuri tämän kaltaisista ilmiöistä tietotekniikkaoikeuden piirissä keskustellaan ja välitetään tietoa.

Tietotekniikan sopimusoikeuden ytimenä ovat perinteisesti ns ATK-sopimukset eli informaatioteknologiaan liittyvät sopimukset. Verkkoyhteiskunnassa erilaiset ATK-sopimukset tietokoneiden ja tietojärjestelmien hankinnoista ohjelmistojen ja palveluiden hankintoihin ja ylläpitoon muodostavat erityistä oikeudellista ja tietoteknistä asiantuntemusta edellyttävän kokonaisuuden. Nykyisin voidaan perustellusti sanoa, että ATK-sopimuksista tai kuten uusimmassa kielenkäytössä on tapana sanoa, IT-sopimuksista on tullut esimerkiksi rakennusurakkasopimusten tavoin erityinen yksityisoikeudellinen *sopimustyyppi*.

Alan käytäntöä ohjataan yleisin sopimusehdoin. Näistä keskeisimpiä ovat olleet valtion tietotekniikkahankintojen yleiset sopimusehdot (VYSE 1998) sekä yksityisellä sektorilla uusimpina IT-2000 sopimusehdot. Kummissakin lähtökohtana on eri sopimustilanteiden oikeudellinen, yksityiskohtainen analyysi. Varsinaisten uusien oikeussääntöjen osuus sitä vastoin on vielä vähäinen.

Tietotekniikkaoikeuden tietynasteisesta suppea-alaisuudesta on toisaalta havainnollisena esimerkkinä se, että esimerkiksi IT-2000 sopimusehdot ovat ensi sijassa laitteisiin ja ohjelmistoihin sekä niiden toimittamiseen rajoittuneita. Niinpä verkkoyhteiskunnassa

keskeisistä tietosuojaja- ja tietoturvallisuuskysymyksistä ei ATK-sopimusten puitteissa ole vakiintunut asianmukaista sopimuskäytäntöä. Niinpä niihin vaikutetaan toistaiseksi henkilötietolain mukaisin alakohtaisin käytännesäännöin. Tietosuojavaltuutetun tarkastamat käytännesäännöt ovat vakiosopimukseen paljossa rinnasteisia kuvauksia siitä, miten hyvää tietojenkäsittelytapaa toteutetaan henkilötietoja eri sektoreilla käsiteltäessä.

Maksuliikenteen siirtyminen elektronisia maksuliikennejärjestelmiä hyödyntäväksi liikenteeksi tuotti aluksi jonkin verran oikeudellisten ongelmien ymmärtämisen vaikeuksia. Keskeisenä ongelmana oli se, että maksuliikennejärjestelmän ylläpitäjän ja sen käyttäjän välistä suhdetta pyrittiin arvioimaan tasapainosuhteena. Sen jälkeen, kun oikeuskäytännössä omaksuttiin maksuliikennejärjestelmien merkityksestä informaatioinfrastruktuurin keskeisenä liikenneväylänä ja siihen liittyen ajatus järjestelmän ylläpitäjän ankaraa vastuuta lähentelevästä vastuusta, käytäntö vakiintui hetkeksi.

Tälle oikeuskäytännössä omaksutulle kannalle näennäisesti vastakkainen on kuitenkin vuonna 1999 säädetty *tilisiirtolaki*, jossa varsin yksioikoisesti asetetaan vastuu virheellisistä tiedoista maksumääräyksen antajalle. Tämä ei kuitenkaan voine poistaa maksuliikennejärjestelmään liittyviä yleisiä laatuvaatimuksia. Eikä se myöskään poista huolellisuusvaatimusta pankilta.

Oman erityisalueensa tietotekniikkaoikeudessa muodostavat tietotekniikkaan liittyvät *immateriaalioikeudet*, erityisesti tekijänoikeudet. Niillä on pitkä, jo 1960-luvulta lähtevä historia takanaan. Kun kysymys on informaatiosta, tämä aihepiiri kuuluu lähtökohtaisesti informaatio-oikeuteen. Mutta käytännössä siihen liittyy myös merkittävässä määrin yksittäisiä käytännöllisiä tulkintatilanteita tietokoneohjelmistojen tekijänoikeudellisen teoskynnyksen määrittelystä tietoverkkojen yhteydessä tyypilliseen kysymykseen ns. hyperlinkkien tekijänoikeudellisesta sallittuisuudesta. Ne ovat sekä informaatio-oikeutta että tietotekniikkaoikeutta; ainakin niitä. Ja lisäksi aihepiiri luonnollisesti on osa immateriaalioikeutta.

Linkki, jolla ohjataan avoimen tietoverkon käyttäjä sivulta toiselle on lähtökohtaisesti sallittu tietoverkon tavanomaisena käyttötapana eikä se loukkaa toisen sivun tekijän tekijänoikeutta. Täysin eri asia on, että linkki, jolla poimitaan toisen tekijän sivuilta aineistoa omille sivuille ja missä tuon aineiston alkuperä ei käy asianmukaisesti ilmi, täyttää helposti tekijänoikeuden loukkauksen tunnusmerkistön. Linkityksen monet eri vaihtoehdot vaikuttavat siihen, millaisia tekijänoikeudellisia seuraamuksia niillä voi olla.

Tietotekniikkarikokset ovat käytännössä saaneet merkittävästi huomiota osakseen paitsi uutuusarvostaan, myös rikosoikeudellisesta *legaliteettiperiaatteesta* johtuen. Rangaistavaa on vain se, mikä on rangaistavaksi säädettyä. Tästä johtuen tietotekniikan ja tietoliikenteen käyttöön liittyviä haitallisia tekoja ei aina ole ollut mahdollisista katsoa rikoksiksi ilman rikosten tunnusmerkistöjen uudistamista. Aihetta on pitkään tarkasteltu sekä osana tietotekniikkaoikeutta että osana rikosoikeutta.

Tämä aihe on myös EUn jatkuvan, yhä kasvavan kiinnostuksen kohteena ja johtaisi epäilemättä direktiivin antamiseen, jos se olisi EUn toimivallan piirissä. Toistaiseksi näin ei ole asian laita. Siksi EU tuottaa välillisesti tietotekniikkarikosten sääntelyyn vaikuttavaa lähdeaineistoa tietotekniikan käyttöön liittyvien sanktiointien tarpeesta eri direktiivien puitteissa mainittaessa ja lisäksi tietotekniikkarikoksia koskevia selvityksiä teettäen.

Suomalaista rikoslainsäädäntöä on 1990-luvulla uudistettu merkittävässä määrin niin, että se vastaa entistä paremmin myös verkkoyhteiskunnan tyypillisiä tietotekniikkarikoksia. Esimerkiksi *tietotomurto* ns. krakkeroinnin nimenomaisena sanktiointina edustaa tyypillistä tietotekniikkarikosten sääntelyä. Ennakkoratkaisussa 2003:36 myös ns. porttiskannauksen on katsottu täyttävän tietomurron yrityksen tunnusmerkit. Tämä on havainnollinen esimerkki siitä, miten lainsäätäjät on ollut kehityksen edellä, ei siitä jäljessä.

Viimeisimpänä näkyvänä uudistuksena on vuonna 1999 ns. *tietokonevirusten* valmistamisen ja levittämisen saattaminen rangaistavaksi teoksi. Tämä on havainnollinen esimerkki uuden infrastruktuurin muuttumisesta erityisesti suojattavaksi, tärkeäksi oikeushyväksi. Kun viruksilla voidaan aiheuttaa merkittävää vahinkoa tietojenkäsittelylle, tieto- ja maksuliikenteelle, henkilötiedoille sekä yleisemmin informaatiolle, jo virusten

valmistaminen on ollut perusteltua säätää rangaistavaksi. Siksi uuden rikoksen nimike onkin “Vaaran aiheuttaminen tietojenkäsittelylle”. Ja mikä on tärkeää, se kuuluu yleisvaarallisten rikosten joukkoon.

RL 45:9a on seuraavan sisältöinen: Joka, aiheuttaakseen haittaa tietojenkäsittelylle tai tieto- tai telejärjestelmän toiminnalle,

1) valmistaa tai asettaa saataville sellaisen tietokoneohjelman tai ohjelmakäskyjen sarjan, joka on suunniteltu vaarantamaan tietojenkäsittelyä tai tieto- tai telejärjestelmän toimintaa taikka vahingoittamaan sellaisen järjestelmän sisältämiä tietoja tai ohjelmistoja, tai levittää sellaista tietokoneohjelmaa tai ohjelmakäskyjen sarjaa taikka

2) asettaa saataville ohjeen 1 kohdassa tarkoitetun tietokoneohjelman tai ohjelmakäskyjen sarjan valmistamiseen tai levittää sellaista ohjetta, on tuomittava, jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa tai yhtä ankaraa rangaistusta, *vaaran aiheuttamisesta tietojenkäsittelylle* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Tietotekniikkaoikeuden *vero-oikeudelliset* kysymykset ovat sekä tulo- että elinkeinoverotuksen alueella aikaisemmin paljossa olleet verottajan ja tuomioistuinlaitoksen tietotekniikan heikosta tunteuksesta aiheutuvia käytännön tulkintaongelmia. Niitä esiintyy edelleen jossain määrin ja on luonnollista, että tietotekniikan käytön ja tietoteknisten tuotteiden sekä palveluiden sovittaminen yleiseen verolainsäädäntöön tulee jatkossakin tuottamaan tietotekniikan kehittyessä tulkintaongelmia.

Asian tärkeyttä lisää se, että toisaalta ohjelmistotuotteiden kaupassa ollaan enenevässä määrin siirtymässä ohjelmistojen vuokraamiseen ja toimittamiseen käyttäjälle tietoverkkojen välityksellä ja toisaalta myös monet muut digitaaliset tuotteet pyritään saattamaan käytöstään verkkoriippuvaisiksi. Toisin sanoen tuote kokonaisuudessaan ei siirry päätekäyttäjän koneelle.

Kokonaisuudessaan tietotekniikkaoikeus on, kuten edellä olevat vähät esimerkit osoittavat, perin hajanainen ja monille muille oikeudenalaille ulottava oikeusinformatiikan osa. Niinpä sen yhteydessä ylittyvät helposti yksittäisen tutkijan ja käytännön toimijan oikeudellisen asiantuntemuksen rajat. Tästä huolimatta tietotekniikkaoikeuden olemassaolo oikeudellisen yleissivistyksen

keskustelukenttänä puoltaa hyvin paikkaansa. Tietotekniikkaoikeudella on havahduttava rooli uuden kohtaamisessa eri oikeudenalojen. Ja verkkoyhteiskunnassa uutta riittää.

5. Lopuksi

Verkkoyhteiskunnassa lakimiehen ammattitaito on lujilla. Jo samanaikainen *oikeusvaltion* kehitys vaati ammattitaidon ottamista entistä vakavammin elinikäisenä oppimisprosessina.

Sen lisäksi tietotekniikka ja tietoverkot aiheuttavat asioiden oikeudelliselle tunnistamiselle kynnyksiä, joita ei ole helppo ylittää. Ja kun tähän lisätään uuden sääntelyn mittavuus tietoverkkojen käytön yhdistäessä uudella tavalla asioita sananvapaudesta aina perinteisten oikeusperiaatteiden soveltamiseen, on laatuvaatimusten yhtälö valmis. Ennen kaikkea suppea-alaiseen traditioon pohjautuva oikeudellinen erikoistuminen - niin tieteellinen kuin ammatillinenkin - osoittautuu entistä vaarallisemmaksi muuttuvassa yhteiskunnassa.

Oikeusinformatiikka osaltaan koettaa perustehtävänsä mukaisesti kaikilta osiltaan havahduttaa muutokseen; sen tunnistamiseen ja sen hallintaan. Siksi se on yksi verkkoyhteiskunnan välttämättömistä oikeustieteistä.

Tietovälineiden, tietojärjestelmien ja tietoverkkojen lisääntynyt käyttö merkitsee uusia riskejä yksilöille, yhteisöille ja yhteiskunnalle. Ne ulottuvat myös näkymättömäksi vallankäytöksi kutsutusta yksilöä koskevan informaation luvattomasta käytöstä erilaiseen valvontaan sekä tietojärjestelmien ja informaatioinfrastruktuurin tuhoutumisen mahdollisuuteen. Tällöin *tietoturvallisuudesta* huolehtiminen yksittäisin, teknisiksi koettavin säännöksin tai yksilöimättömästi hyvän tietojenkäsittelytavan puitteissa erilaisin teknisin ratkaisuin ei enää ole riittävää. Tietoturvaa on tarkasteltava ja lainsäädännön tasolla järjestettävä yleisen tietoturvaperiaatteen avulla. Toistaiseksi näin ei ole suomalaisessa lainsäädännössä eikä sitä valmisteltaessa tehty.

Pyrkimys luoda globaali markkinapaikka tietoverkkojen ja kyberavaruuden avulla tuo näkyviin informaatioyhteiskunnan globaalisuuden. Kysymys ei ole vain maansisäisistä, vaan merkittävässä määrin kansainvälisistä lainsäädännöllisistä ratkaisuista, joiden yhteydessä joudutaan ottamaan kantaa siihen, miten neuvonta, valvonta ja oikeusriitojen ratkaisu saadaan toimimaan kansalliset rajat ylittäen. Informaatio-oikeus on siten lähes aina myös kansainvälistä oikeutta, yleensä kansainvälistä yksityisoikeutta.

Ja kaikkia lakimiehiä, myös niitä, jotka pyrkivät toimimaan tietotekniikkaan liittyvien oikeudellisten kysymysten ulkopuolelle, koskee *tiedollisen miljöömmen muutos*. Verkkoyhteiskunnan digitaalisessa toimintaympäristössä tieto etääntyy meistä ellemmme hallitse elektronisen lukemisen taitoa - informaatiolukutaitoa. Se on käytännön lakimiehen vaativin haaste päätetyöläisenä toimittaessa. Tiedonhaku ja tiedonhallinta ovat uusin tavoin ammattitaitomme ydinaluetta, jota laadusta kiinni pidettäessä ole lupa luovuttaa muiden tehtäväksi.